الفصول مهمة فى معرفة الأئمة

علی بن محمد ابن صباغ

بسم الله الرحمن الرحیم

الفصول العشره فی الغیبه

کاتب:

ابن صباغ علی بن محمد

نشرت فی الطباعهٔ:

نسخه خطی

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

الفصول مهمه فی معرفه الأئمه علیهم السلام

اشاره

شماره کتابشناسی ملی : ع ۴۰۸۸

سرشناسه : ابن صباغ، علی بن محمد، ۷۸۴ - ق ۸۵۵

عنوان و نام پدیدآور : الفصول المهمه فی معرفه الائمه[نسخه خطی]نورالدین علی بن محمدبن صباغ مالکی مکی

آغاز ، انجام ، انجامه : آغاز نسخه: "بسمله، الحمدلله الذی جعل من صلاح هذه الامه نصب الامام العادل و اعلاذکر من اختاره لولایتها فهو علی فی العاجل و الاجل احمده فی البکور والاصال... و بعد فعن لن ان اذکر فی هذا الکتاب فصولا مهمه..."

انجام نسخه: "و یسیر عدله فی الافاق فیکون اضواآ من البدر المنیر فی مسیره انتهی. و بتمام الکلام فی هذه الفضل تم جمیع الکتاب والله الموفق للصواب والحمدلله ..."

: معرفی کتاب: مولف که از بزرگان مذهب مالکیه است، فصولی را در معرفت ائمه اثنی عشر به رشته تالیف درآورد و در آن مناقب و مراتب آن بزرگواران و معرفت اسماآ و صفات و آباآ و امهات و موالید و وفات آنها ذکر نمود. و برای هر امام معصوم فصل خاص و برای ائمه سه گانه نیز فصلی را منعقد نمود

مشخصات ظاهری : ۱۹۳ برگ، ۱۷ سطر، اندازه سطور ۱۵۰X۸۰، قطع ۲۳۰X۱۴۰

یادداشت مشخصات ظاهری : نوع کاغذ: فرنگی و اصفهانی نخودی

خط: نسخ

تزئینات جلد: مقوا با روکش چرم صاغری سیاه

تزئینات متن: عناوین و سرفصلها به شنگرف

حواشی اوراق نسخه: نسخه در حواشی اوراق تصحیح شده و حاشیه نویسی مختصر دارد

مهرها و تملک و غیره: در برگ ۳ یادداشت مالکیت مهدی شیرازی ممهور به مهر خشتی "یا امام محمد المهدی" همراه با یادداشت هبه نسخه توسط محمدبن محسن مدعوبه مهدی شیرازی به آقا محمد دشتکی شهرکی و یادداشت مالکیت سیف الدین محمودبن ابراهیم و محمدنصیر و رضا موسوی زنجانی، در حاشیه برگ

۱۹۱ یادداشت هبه نسخه از محمدمهدی بن ملامحسن به محمدبن اسدالله به سال ۱۱۹۶ ممهور به مهر بیضوی "...محمد، ۱۱۸۶" و مهر خشتی "یا امام محمد المهدی"، دو برگ در ابتدا و دو برگ در انتهای نسخه الحاقی و نانوشته

فرسودگی، ناقص بودن صفحات: وصالی لبه ها در برخی اوراق

منابع اثر، نمایه ها، چکیده ها : منابع دیده شده: الذریعه (۲۴۶/۱۶)، کشف الظنون (۱۲۷۱/۲)، ف مجلس ()۳۲۳/۲

موضوع : ائمه اثناعشر -- مدایح و مناقب

شماره بازیابی : ۵۶،ع/۹۴۹

فی ذکر الحسن بن علی بن أبی طالب و هو الامام الثانی

اشاره

[۱] .

[صفحه ۶۸۶]

و السبط الأول [۲] ، سید شباب أهل الجنه [۳] و یتضمن هذا الفصل فصولا فی ذکر

[صفحه ۶۸۷]

مولده، و کنیته، و نسبه و لقبه[و مبلغ عمره، و وقت وفاته]و غیر ذلک مما یتصل به کما ستقف علیه ان شاء الله تعالی.

ولد الحسن بن علی علیه السلام فی المدینه النصف من شهر رمضان المعظم سنه ثلاث من الهجره [۴] ، و کان الحسن أول أولاد علی و فاطمه علیهماالسلام. و روی مرفوعا الی علی بن

[صفحه ۶۸۸]

أبی طالب قال: لما حضرت ولاده فاطمه قال رسول الله صلی الله علیه و آله لأسماء بنت عمیس و أم سلمه: احضرا فاطمه [۵] فاذا وقع ولدها و استهل صارخا فأذنا فی أذنه الیمنی، و أقیما فی أذنه الیسری [۶] ، فانه لا یفعل ذلک بمثله الا عصم من الشیطان، و لا تحدثا شیئا حتی آتیکما [۷] .

[صفحه ۶۸۹]

فلما ولدت فعلتا ذلک و أتاه رسول الله صلی الله علیه و آله فسره ولثاه [۸] بریقه، و قال: اللهم انی اعیذه بک[و ذریته]و

ولده من الشيطان الرجيم [۹] .

[صفحه ۶۹۰]

فلما كان اليوم السابع من مولده قال صلى الله عليه و آله: ما سميتموه؟ قالوا: حربا، قال صلى الله عليه و آله: بل سموه حسنا [۱۰] .

[صفحه ۶۹۱]

ثم انه صلى الله عليه و آله عق [۱۱] عنه و ذبح كبشا و تولى ذلک بنفسه الكريمه، و قال لفاطمه علیهاالسلام: احلقى رأسه، و تصدقى بوزن الشعر فضه، فكان الوزن عن شعره بعد حلقه درهما و شيئا [۱۲] .

[صفحه ۶۹۲]

فتصدقت به، فصارت العقيقه و التصدق بوزن الشعر سنه مستمره عند العلماء بما فعله النبى صلى الله عليه و آله فى حق الحسن علیه السلام. [۱۳] .

فى نسبه، و كنيته، و لقبه، و صفاته الحسنه، و غير ذلک مما يتصل به

قال الشيخ كمال الدين بن طلحه: حصل للحسن و أخيه الحسين علیهماالسلام مالم يحصل لغيرهما، فانهما سبطا رسول الله صلى الله عليه و آله و ريحانتاه [۲۷] ، و سيدا شباب أهل الجنه [۲۸] ، جدهما رسول الله صلى الله عليه و آله، و أبوهما على بن أبى طالب بن عبدالمطلب بن هاشم، و امهما

[صفحه ۶۹۳]

الطهر البتول فاطمه ابنه الرسول، و لله در القائل.

نسب كان عليه من شمس الضحى

نور [۲۹] و من فلق الصباح عمودا

هذا النسب الذى [۳۰] تتقاصر [۳۱] عنده الأنساب، و جاء بصحته الأثر، و صدقه الكتاب، فهو و أخوه و دوحه النبوه التى طابت فرعا و أصلا، و شعبتا الفتوه التى سمت رفعه و نبلا، قد اكتنفهما العز و الشرف، و لازمهما السؤدد فماله عنهما منصرف [۳۲] .

[صفحه ۶۹۴]

و أما كنيته عليه السلام: فأبو محمد لا غير [٣٣] .

و أما ألقابه عليه السلام فكثيره هى: التقى، و الزكى، و الطيب و السيد، و السبط، و الولى، كل ذلک كان يقال له و يطلق عليه، و أكثر هذه الألقاب شهره التقى و أعلاها رتبته [٣۴] ما لقبه به رسول الله صلى الله عليه و آله حيث وصفه و خصه بأن جعله نعتا له، فانه صح النقل كما جاء فى الصحيحين عن النبى صلى الله عليه و آله فيما أورده الائمه الاثبات عنه صلى الله عليه و آله، و الروات الثقات أنه قال: ان ابنى هذا سيد [٢٢] و سيأتى ان شاء الله تعالى الحديث [٢٣] بتمامه فيما بعد.

[صفحه ۶٩۵]

و أما صفته عليه السلام: فانه روى عن أنس بن مالک[رض]قال: لم يكن أحد أشبه برسول الله صلى الله عليه و آله من الحسن بن على عليه السلام [٢۴] و عن على بن أبى طالب عليه السلام قال: «كان الحسن عليه السلام أشبه برسول الله صلى الله عليه و آله ما بين الرأس الى الصدر، و الحسين أشبه فيما كان أسفل من ذلک [٢۵] .

و روى البخارى فى صحيحه يرفعه الى عقبه بن الحارث قال: صلى أبوبكر العصر ثم خرج يمشى و معه على عليه السلام فرأى الحسن يلعب مع الصبيان فحمله أبوبكر

[صفحه ۶٩۶]

على عاتقه و قال: بأبى شبيه بالنبى ليس شبيها بعلى، قال: و على عليه السلام يضحک [٢۶] .

و روى مرفوعا الى أحمد بن محمد بن أيوب المقبرى [٢٧] قال: كان الحسن عليه السلام أبيض اللون مشربا [٢٨] بحمره، أدعج العينين، سهل [٢٩] الخدين، دقيق المسربه [٣٠] كث اللحيه

ذا وفره، و کأن عنقه ابریق فضه، عظیم الکرادیس، بعید ما بین المنکبین، ربعه لیس بالطویل و لا القصیر، ملیحا من أحسن الناس وجها، و کان علیه السلام یخضب بالسواد، و کان علیه السلام جعد الشعر، حسن البدن [۳۱] ، کان نقش خاتمه «العزه لله وحده» [۳۲] بابه [۳۳] سفینه [۳۴] ، شاعرته ام سنان المدحجیه، معاصره معاویه و یزید.

[صفحه ۶۹۷]

فیما ورد فی حقه من رسول الله

و هذا فصل أصله مقصود و فضله مشهود، فانه جمع بین أشتات الاشارات النبویه و الأقوال و الأفعال الطاهره الزکیه، فمن ذلک ما اتفق أهل الصحاح علی ایراده و تطابقوا علی صحه اسناده.

و روی الحافظ عبدالعزیز الأخضر الجنابدی بسنده مرفوعا الی [۳۵] سفیان بن الحارث الثقفی قال: رأیت رسول الله صلی الله علیه و آله و الحسن بن علی علیهماالسلام الی جنبه و هو یقبل علی الناس مره و علیه[مره]اخری، و یقول: ان ابنی هذا سید، و لعل الله أن یصلح به بین فئتین من المسلمین عظیمتین [۳۶] .

[صفحه ۶۹۸]

و روی فی صحیح البخاری، و مسلم مرفوعا الی البراء قال: رأیت رسول الله صلی الله علیه و آله و الحسن بن علی علیه السلام علی عاتقه و هو یقول: اللهم انی احبه فأحبه [۳۷] .

[صفحه ۶۹۹]

و روی عن الترمذی مرفوعا الی ابن عباس رضی الله عنه أنه قال: کان رسول الله صلی الله علیه و آله حامل الحسن بن علی علیه السلام[علی عاتقه]فقال رجل: نعم المرکب رکبت یا غلام، فقال النبی صلی الله علیه و آله، و نعم الراکب هو [۳۸] .

و روی عن الحافظ أبی نعیم فیما أورده فی حلیته عن

أبی بکره [۳۹] قال: کان النبی صلی الله علیه و آله یصلی بنا، فیجی ء الحسن علیه السلام و هو ساجد – و هو اذ ذاک صغیر – فیجلس علی ظهره. و مره علی رقبته، فیرفعه النبی صلی الله علیه و آله رفعا رفیقا، فلما فرغ من الصلاه قالوا: یا رسول الله انک تصنع بهذا الصبی شیئا لا تصنعه بأحد؟ فقال صلی الله علیه و آله: ان هذا ریحانتی، و ان ابنی هذا سید، و عسی أن یصلح الله تعالی به بین فئتین من المسلمین [۴۰] .

[صفحه ۷۰۰]

و روی البخاری و مسلم بسندیهما عن أبی هریره قال: خرجت مع رسول الله صلی الله علیه و آله[طائفه من النهار]لا یکلمنی و لا أکلمه حتی جاء [۴۱] سوق بنی قینقاع، ثم انصرف حتی أتی مخباه و هو مخبأ [۴۲] فاطمه علیهاالسلام فقال: «أثم لکع [۴۳] ؟ أثم لکع؟» یعنی حسنا علیه السلام، فظننا انما حبسته [۴۴] امه لأن تغسله أو تلبسه[سخابا] [۴۵] ثوبا، فلم یلبث اذ [۴۶] جاء یسعی حتی اعتنق [۴۷] کل واحد منهما صاحبه، فقال رسول الله صلی الله علیه و آله: اللهم انی احبه و احب من یحبه [۴۸] – و فی روایه اخری: اللهم انی احبه و أحب من یحبه – قال أبوهریره: فما کان أحد أحب الی من الحسن بعدما قال رسول الله صلی الله علیه و آله ما قال [۴۹] .

و روی عن الترمذی بسنده عن أبی سعید قال: قال رسول الله: الحسن و الحسین

[صفحه ۷۰۱]

سیدا شباب أهل الجنه [۵۰] .

و عن ابن عمر [۵۱] : سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله یقول:

هما ریحانتی من الدنیا [۵۲] .

و روی النسائی بسنده عن عبدالله بن شذاذ [۵۳] . عن أبیه قال: خرج علینا رسول الله صلی الله علیه و آله فی احدی صلاتی [۵۴] العشاء و هو حامل حسنا علیه السلام[أو حسینا علیه السلام]فتقدم رسول الله صلی الله علیه و آله للصلاه فوضعه ثم کبر[للصلاه]و صلی [۵۵] فسجد بین ظهرانی صلاته مسجده فأطالها قال[أبی]: فرفعت رأسی فاذا الصبی علی ظهر رسول الله صلی الله علیه و آله و هو ساجد، فرجعت الی سجودی فلما قضی رسول الله صلی الله علیه و آله صلاته فقال الناس: یا رسول الله انک سجدت بین ظهرانی صلاتک سجده أطلتها حتی ظننا أنه قد حدث أمرا و أنه یوحی الیک! قال رسول الله صلی الله علیه و آله: کل ذلک لم یکن، و لکن ابنی ارتحلنی، فکرهت أن اعجله حتی ینزل [۵۶] .

[صفحه ۷۰۲]

فی علمه

حکی عنه علیه السلام أنه کان یجلس فی مسجد رسول الله صلی الله علیه و آله و یجتمع الناس حوله فیتکلم بما یشفی غلیل السائلین، و یقطع حجج المجادلین، من ذلک ما رواه الامام أبوالحسن علی بن أحمد الواحدی فی تفسیر الوسیط: أن رجلا دخل [۵۷] الی مسجد المدینه فوجد [۵۸] شخصا یحدث عن رسول الله صلی الله علیه و آله و الناس من حوله [۵۹] . مجتمعون، فجاء الیه الرجل قال: أخبرنی عن (شاهد و مشهود) [۶۰] فقال: نعم، أما الشاهد فیوم الجمعه، و أما المشهود [۶۱] فیوم عرفه، فتجاوزه [۶۲] الی آخر غیره یحدث فی المسجد فسأله [۶۳] عن (شاهد و مشهود) قال: أما الشاهد فیوم الجمعه، و أما المشهود فیوم النحر. قال: فتجاوزهما

[۶۴] الی ثالث، غلام کأن وجهه الدینار، و هو یحدث[عن

[صفحه ۷۰۳]

رسول الله]فی المسجد، فسأله [۶۵] عن (شاهد و مشهود) فقال: نعم، أما الشاهد فرسول الله صلی الله علیه و آله، و أما المشهود فیوم القیامه، أما سمعته[عزوجل]یقول: (یأیها النبی انآ أرسلناک شاهدا و مبشرا و نذیرا) [۶۶] [و]قال تعالی: (ذلک یوم مجموع له الناس و ذلک یوم مشهود) [۶۷] فسأل [۶۸] عن الأول فقالوا: ابن عباس، و سأل عن الثانی فقالوا: ابن عمر، و سأل عن الثالث فقالوا: الحسن بن علی بن أبی طالب علیه السلام[و کان قول الحسن أحسن] [۶۹] .

و نقل [۷۰] عنه أنه اغتسل و خرج من داره فی بعض الأیام و علیه حله فاخره و بزه و برده [۷۱] طاهره، و محاسن سافره[و قسمات ظاهره]بنفحات[ناشره]طیبات عاطره، و وجهه یشرق حسنا، و شکله قد کمل صوره و معنی،[و الاقبال[و السعد یلوح من [۷۲] أعطافه، و نضره النعیم تعرف فی [۷۳] أطرافه، و[قاضی القدر]قد[حکم أن السعاده من أوصافه]رکب بغله فارهه غیر قطوف [۷۴] ، و سار مکتنفا [۷۵] من حاشیته و غاشیته [۷۶] بصفوف[فلو شاهده عبدمناف لأرغم بمفاخرته به معاطس انوف، وعده و آباءه وجده فی احراز خصل الفخار یوم التفاخر بالوف]. فعرض له فی

[صفحه ۷۰۴]

طریقه شخص من محاویج الیهود[هم فی هدم]و علیه مسح من جلود، و قد أنهکته العله و[ارتکبته]الذله[و أهلکته القله، و جلده یستر عظامه و ضعفه یقید أقدامه، و ضره قد ملک زمامه، و سوء حاله قد حبب الیه حمامه]و شمس الظهیره قد تشوی [۷۷] شواه[و قد أحرقت بحرها أخمصیه و یصافح ثری ممشاه، و عذاب حر عریه قد عراه،

و طول طواه قد أضعف بطنه و طواه]و هو حامل جره ماء على قفاه، فاستوقف الحسن فقال: يا ابن رسول الله صلى الله عليه و آله سؤال [۷۸] له ما هو؟ قال: جدك يقول: «الدنيا سجن المؤمن و جنه الكافر» و أنت المؤمن و أنا الكافر، فما أرى الدنيا الا جنه لك تتنعم بها [۷۹] و و أنت مؤمن و تستلذ بها، و ما أراها الا سجنا[لی]قد أهلكنی ضرها [۸۰] و أتلفنی [۸۱] فقرها.

فلما سمع الحسن علیه السلام كلامه أشرق علیه نور التأیید و استخرج الجواب[بفهمه]من خزانه علمه و أوضح للیهودی خطأ ظنه و خطل زعمه و قال: یا شیخ لو نظرت الی ما أعد الله تعالی لی و للمؤمنین فی دار الآخره مما لا عین رأت، و لا اذن سمعت، و لا خطر علی قلب بشر، لعلمت[أنی] قبل انتقالی الیه فی هذه الدنیا [۸۲] فی سجن ضنك [۸۳] ، و لو نظرت الی ما أعد الله لك و لكل كافر فی الدار الآخره من سعیر نار جهنم، و نكال العذاب الألیم المقیم لرأیت[أنك]قبل مصیرك الیه[الآن]فی جنه واسعه نعمه جامعه [۸۴] فانظر الی هذا الجواب الصادع بالصواب.

[صفحه ۷۰۵]

فی عبادته و زهادته

عبادته علیه السلام التی اشتهرت، و زهادته التی ظهرت، قیامه بها مشهور، و أسمه فی أربابها مذكور، فمن ذلك ما نقله الحافظ أبونعیم فی حلیته بسنده أنه قال علیه السلام: انی لأستحی من ربی أن ألقاه و لم امش الی بیته [۸۵] ، فمشی عشرین مره من المدینه الی مكه علی قدمیه [۸۶] .

و روی صاحب كتاب الصفوه بسنده عن علی بن زید بن جذعان [۸۷] أنه قال: حج الحسن بن علی علیه السلام

خمس عشره حجه [۸۸] ماشیا علی قدمیه و أن و النجائب لتقاد بین

[صفحه ۷۰۶]

یدیه [۸۹] .

و أما الصدقات: فقد روی عن الحافظ أبی نعیم فی حلیته أنه علیه السلام خرج من ماله مرتین، و قاسم الله تعالی ثلاث مرات ماله و تصدق به [۹۰] و کان علیه السلام من أزهد الناس فی الدنیا و لذاتها، عارفا بغرورها و آفاتها، و کثیرا ما کان علیه السلام یتمثل بهذا البیت [۹۱] :

یا أهل لذات دنیا لا بقاء لها

ان المقام [۹۲] . بظل زائل حمق

و أما ما یدل [۹۳] علی قوه عبادته و علو مکانته [۹۴] قوله علیه السلام فی بعض مواعظه: یا ابن آدم عف عن محارم الله تکن عابدا، و أرض بما قسم الله لک تکن غنیا، و أحسن جوار من جاورک تکن مسلما، و صاحب الناس بمثل ما تحب أن یصاحبوک بمثله تکن عدلا، انه کان بین أیدیکم قوم یجمعون کثیرا، و یبنون مشیدا، و یأملون بعیدا، أصبح جمعهم بورا، و عملهم غرورا، و مساکنهم قبورا. یا ابن آدم انک لم تزل فی

[صفحه ۷۰۷]

هدم عمرک منذ سقطت من بطن أمک فخذ [۹۵] بما فی یدیک، فان [۹۶] المؤمن یتزود، و الکافر یتمتع. و کان علیه السلام یتلو بعد هذه الموعظه (و تزودوا فان خیر الزاد التقوی) [۹۷] فتدبر هذا الکلام بحسک واعطه نصیبا وافرا من نفسک.

فی جوده و کرمه

الکرم و الجود [۹۸] غریزه مغروسه فیه، و ایصال صلاته للمسلمین [۹۹] نهج ما زال یسلکه و یقتفیه، فمن ذلک ما نقل عنه علیه السلام «أنه سمع رجلا یسأل ربه عزوجل أن یرزقه عشره آلاف درهم، فانصرف الحسن

عليه السلام الى منزله فبعث بها اليه. [۱۰۰] .

و من ذلک أن رجلا۔ جاء اليه عليه السلام و سأله وشکا اليه حاله و فقره و قله ذات يده بعد أن کان ذلک الرجل من المثرين [۱۰۱] ، فقال له: يا هذا حق سؤالک يعظم لدی، و معرفتی

[صفحه ۷۰۸]

بما يجب لک يکبر لدی [۱۰۲] و يدی تعجز عن نيلک بما أنت أهله، و الکثير فی ذات الله[عزوجل]قليل، و ما فی ملکی وفاء لشکرک، فان قبلت الميسور و رفعت [۱۰۳] عنی مؤونه الاحتيال [۱۰۴] و الاهتمام بما [۱۰۵] أتکلفه من واجبک فعلت. فقال الرجل: يابن رسول الله أقبل القليل و أشکر العطيه و أعذر علی المنع.

فدعا الحسن عليه السلام وکيله [۱۰۶] و جعل يحاسبه علی نفقاته و مقبوضاته حتی استقصاها، فقال: هات الفاضل[من الثلاثمائه ألف درهم]فأحضر خمسين ألف درهم، قال: فما فعلت فی الخمسمائه درهم [۱۰۷] التی معک؟ فقال: هی عندی: فقال عليه السلام: فأحضرها، فلما أحضرها دفع [۱۰۸] الدراهم و الدنانير اليه [۱۰۹] و اعتذر منه [۱۱۰] .

و من ذلک ما رواه أبوالحسن المداينی قال:[لما]خرج الحسن و الحسين و عبدالله بن جعفر عليهم السلام حجاجا فلما کانوا فی بعض الطرق جاعوا و عطشوا و قد فاتتهم أثقالهم فنظروا الی خباء فقصدوه فاذا فيه عجوز فقالوا: هل من شراب؟ فقالت: نعم، فأناخوا بها و ليس عندها الا شويهه فی کسر الخباء [۱۱۱] فقالت: احتلبوها

[صفحه ۷۰۹]

فاتذقوا لبنها، ففعلوا ذلک و قالوا لها: هل من طعام؟ فقالت: لا، الا هذه الشاه [۱۱۲] ما عندی غيرها اقسم عليکم بالله الا ماذبحها أحدکم حتی اهيی [۱۱۳] لکم حطبا و اشووها وکلوها،

ففعلوا و أقـاموا حتى بردوا، فلمـا ارتحلوا قالوا لها: نحن نفر من قريش نريـد هـذا الوجه، فاذا رجعنا سالمين فألمى بنا فانا صانعون اليک خيرا، ثم ارتحلوا فأقبل زوجها فأخبرته[عن]خبر القوم والشاه فغضب[الرجل]و قال: ويحک أتـذبحين شاتی [۱۱۴] لأقوام لا تعرفيهم ثم تقولين نفر من قريش؟

ثم بعـد وقت [۱۱۵] طويـل ألجأتهم الحاجه و اضـطرتهم السـنه الی دخول المـدينه فـدخلاها[و جعلا]ينقلان [۱۱۶] البعر[اليها و يبيعانه و يعيشان منه]فمرت العجوز فی بعض السـكک [۱۱۷] تلتقط البعر، و الحسن عليه السـلام جالس علی باب داره فبصـر بها فعرفها فناداها و قال لها: يا أمه الله تعرفينی؟ فقالت: لا فقال عليه السـلام: أنا أحد ضـيوفک فی المنزل الفلانی ضـيفک يوم كذا، سنه كـذا، فقـالت: بـأبی أنت و امی لست أعرفک، قال عليه السـلام: فان لم تعرفينی فأنا اعرفک، فأمر غلامه فاشتری لها من غنم الصـدقه ألف شـاه و أعطاهـا ألف دينـار و بعث بهـا مع غلامه الی أخيه الحسـين، فعرفها و قال[لها]: بكم وصـلک أخی الحسن؟ فأخبرته، فأمر لها مثل ذلک، ثم بعث معها غلامه الی عبدالله بن جعفر رضـی الله عنه فقال: بكم وصـلک الحسن و اخوه؟ فقالت: وصـلنی كل واحد منهما بألف شاه و ألف دينار، فأمر لها بألفی شاه و ألفی دينار، و قال: والله بدأت بی لأتعبتهما. ثم رجعت الی زوجها و هی من أغنی الناس» [۱۱۸] .

[صفحه ۷۱۰]

و عن الحسن بن سـعد عن أبيه قال: متع الحسن بن علی عليه السـلام امرأتين من نسائه بعد طلاقهما بعشـرين ألفا وزق [۱۱۹] من عسل، فقالت احداهما و أراها الحنفيه: متاع قليل من حبيب [۱۲۰] مفارق [۱۲۱] .

فی شی ء من كلامه

نقل الحافظ أبونعيم فی حليته بسنده

أن أميرالمؤمنين على بن أبى طالب عليه السلام سأل ابنه الحسن فقال له: يا بنى ما السداد؟ فقال: يا أبت السداد دفع المنكر بالمعروف. و قال عليه السلام: ما الشرف؟ قال: اصطناع العشيره و حمل [۱۲۲] الجريره. و قال عليه السلام: فما السماح؟ [۱۲۳] قال: البذل فى العسر و اليسر. قال عليه السلام: فما اللؤم؟ قال: احتراز [۱۲۴] المرء ما نفسه [۱۲۵] و بذله عرسه [۱۲۶] قال: فما الجبن؟ قال: الجرأه على الصديق و النكول عن [۱۲۷] العدو. قال: فما الغنى؟ قال: رضا النفس بما قسم الله تعالى لها و ان قل. قال: فما

[صفحه ۷۱۱]

الحلم؟ قال: كظم الغيظ و ملك النفس. قال: فما المنعه؟ قال: شده البأس و منازعه أعز [۱۲۸] الناس. قال: فما الذل؟ قال: الفزع عند المصدوقه [۱۲۹] قال: فما الكلفه؟ قال: كلامك فيما لا يعنيك. قال: فما المجد؟ قال: أن تعطى فى الغرم [۱۳۰] و تعفو عن [۱۳۱] الجرم. قال: فما السناء [۱۳۲] قال: اتيان الجميل و ترك القبيح. قال: فما السفه؟ قال: اتباع الدناه و مصاحبه [۱۳۳] . الغواه. قال: فما الغفله؟ قال: ترك [۱۳۴] المسجد و طاعه المفسده. [۱۳۵] .

فهذه الأجوبه الحاضره، شاهده ببصيره ناصره، و ماده فضل وافره، و فكره على استخراج الغوامض القادره.

و من كلامه عليه السلام أنه قال: لا أدب لمن لا عقل له، و لا موده لمن لا همه له، و لا حياء لمن لا دين له، و رأس العقل معاشره الناس بالجميل، و بالعقل تدرك الدارين جميعا، و من حرم العقل حرمهما [۱۳۶] جميعا [۱۳۷] .

[صفحه ۷۱۲]

و سئل عليه السلام عن الصمت فقال: هو ستر العى [۱۳۸] ،

و زین العرض، و فاعله فی راحه، و جلیسه فی أمن [۱۳۹] .

و قال علیه السلام: هلاک المرء فی ثلاث: الکبر، و الحرص، و الحسد، فالکبر: هلاک الدین و به لعن ابلیس، و الحرص: عدو النفس و به اخرج آدم من الجنه، و الحسد: رائد السوء [۱۴۰] و منه قتل قابیل هابیل [۱۴۱] .

و قال علیه السلام: لا تأتی رجلا الا أن ترجو نواله، أو تخاف بأسه [۱۴۲] [أو تستفید من علمه]أو ترجو برکته[و دعاءه]أو تصل رحما بینک و بینه [۱۴۳] .

و قال علیه السلام: دخلت علی علی بن أبی طالب علیه السلام و هو یجود بنفسه لما ضربه ابن ملجم، فجزعت لذلک فقال لی: أتجزع [۱۴۴] ؟ قلت: و کیف لا أجزع و أنا أراک فی هذه الحاله؟! فقال: یا بنی احفظ عنی خصالا أربعا اذا أنت حفظتهن نلت بهن النجاه: یا بنی، لا غنی أکثر من العقل، و لا فقر مثل الجهل، ولا وحشه أشد من العجب، و لا عیش ألد من [۱۴۵] حسن الخلق. و اعلم أن مروه القناعه، و الرضا أکبر من مروه الاعطاء، و تمام الصنیعه خیر من ابتدائها [۱۴۶] .

[صفحه ۷۱۳]

و قال علیه السلام: من بدأ بالکلام قبل لاسلام فلا تجیبوه [۱۴۷] .

و قال علیه السلام: حسن السؤال نصف العلم [۱۴۸] .

فکلامه علیه السلام نوع من [۱۴۹] کلام أبیه و جده، و محله من البلاغه محل لا ینبغی لأحد من بعده.

فی ذکر طرف من أخباره و مده خلافته و مهادنته بعد ذلک لمعاویه و مصالحته له

روی جماعه [۱۵۰] من أصحاب السیر و غیرهم أن الحسن بن علی علیه السلام خطب فی

[صفحه ۷۱۶]

صبیحه اللیله التی قبض فیها امیرالمؤمنین علی علیه السلام فحمدالله و أثنی علیه و صلی علی

النبى صلى الله علیه و آله ثم قال: لقد قبض فى هذه اللیله رجل لم یسبقه الأولون[بعمل]و لم یدرکه الآخرون[بعمل]لقد کان یجاهد مع رسول الله صلى الله علیه و آله فیقیه بنفسه، و کان رسول الله صلى الله علیه و آله یوجهه برایته فیکنفه [۱۵۱] جبرئیل عن یمینه و میکائیل عن یساره [۱۵۲] ، فلا یرجع حتى یفتح الله على یدیه. و لقد توفى[فى]اللیله التى عرج فیها بعیسى بن مریم، و فیها قبض یوشع بن نون علیه السلام[وصى موسى]و ما خلف صفراء و لا بیضاء الا سبعمائه [۱۵۳] درهم فضلت من عطائه، و أراد أن یبتاع بها خادما لأهله [۱۵۴] ثم خنقته [۱۵۵] العبره فبکى و بکى الناس معه [۱۵۶] .

ثم قال علیه السلام: أنا ابن البشیر[أنا ابن]النذیر، أنا ابن السراج المنیر، أنا ابن الداعى الى الله باذنه، أنا ابن الذین أذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا، أنا من أهل بیت افترض الله تعالى حبهم [۱۵۷] فى کتابه فقال عز من قائل: (قل لا أسئلکم علیه أجرا الا

[صفحه ۷۱۷]

الموده فى القربى و من یقترف حسنه نزد له، و فیها حسنا) [۱۵۸] فالحسنه مودتنا أهل البیت [۱۵۹] ثم جلس فقام عبدالله بن العباس بین دیه فقال: معاشر الناس ان هذا ابن بنت نبیکم و وصى امامکم فبایعوه[فاستجابوا له، و قالوا: ما أحبه الینا و أحقه بالخلافه]فتبادر الناس الى بیعته [۱۶۰] .

[صفحه ۷۱۹]

و بعض هذه الخطبه قد أوردها أحمد بن حنبل فى مسنده [۱۶۱] عن هبیره[بن مریم]و کان ذلک فى یوم الجمعه الحادى و العشرین من شهر رمضان سنه أربعین من الهجره. و قیل: الأحد

ليله الثالث و العشرين منه على ما جاء فى اختلاف الروايات المتقدمه فى مقتل على عليه السلام، فرتب العمال، و أمر الامراء، و جند الجنود، و فرق العطيات [۱۶۲] .

و لما بلغ معاويه وفاه [۱۶۳] على و بيعه الحسن عليه السلام دس [۱۶۴] رجلا من حمير الى الكوفه

[صفحه ۷۲۰]

و رجلا من بلقين [۱۶۵] الى البصره ليكتبا اليه [۱۶۶] بالأخبار و يفسدا على الحسن عليه السلام الامور [۱۶۷] و يغيرا عليه قلوب الناس، فعرف بهما الحسن عليه السلام فأخذهما و قتلهما و كتب الى معاويه: أما بعد، فانك دسست الرجال[للاحتيال و الاغتيال]و أرصدت العيون كأنك تحب اللقاء، و لو ترى العافيه و ما أوشك [۱۶۸] فى ذلك فتوقعه ان شاء الله تعالى [۱۶۹] .

فلما بلغ معاويه كتابه و قتله الرجلين سار بنفسه الى العراق [۱۷۰] و تحرك الحسن و بعث حجر بن عدى و استنفر [۱۷۱] الناس للقتال، فتثاقلوا عنه ثم خف [۱۷۲] معه أخلاطا من الناس بعضهم من شيعته و شيعه أبيه عليه السلام و بعضهم من المحكمه [۱۷۳] الذين يؤثرون [۱۷۴] القتال - قتال معاويه - بكل حيله [۱۷۵] ، و بعضهم من أصحاب طمع فى الغنائم، و بعضهم

[صفحه ۷۲۱]

أصحاب عصبيه اتبعو رؤساءهم و رؤساء قبائلهم لا يرجعون الى دين [۱۷۶] ثم سار حتى نزل ساباط[دون]القنطره و بات هناك، فلما أصبح أراد عليه السلام أن يمتحن أصحابه و يستبرى أحوالهم فى طاعته ليميز أولياءه من أعدائه و يكون على بصيره من لقاء معاويه، فأمر أن ينادى فى الناس الصلاه جامعه، فاستجمعوا فصعد المنبر فخطبهم [۱۷۷] . فقال:

الحمد لله كلما حمده حامد [۱۷۸] و أشهد أن

لا اله الا الله کلما شهد له شاهد [۱۷۹] و أشهد أن محمدا عبده و رسوله أرسله بالحق و ائتمنه علی الوحی [۱۸۰] صلی الله علیه و آله. أما بعد، فوالله انی لأرجو أن أکون قد أصبحت بحمد الله و منه و أنا أنصح خلق الله تعالی لخلقه، و ما أصبحت محتملا علی امری مسلم ضغینه و لا مرید له بسوء و لا غایله، و انما تکرهون فی الجماعه خیر لکم مما تحبون فی الفرقه[ألا]و انی ناظر لکم[خیرا من نظرکم]و لأنفسکم فلا تخالفوا أمری و لا تردوا علی[رأیی]و انی غفر الله لی و لکم و أرشدنی و ایاکم لما فیه المحبه و الرضا ناظرا لما فیه مصالحکم، والسلام [۱۸۱].

[صفحه ۷۲۲]

[قال:]فنظر الناس بعضهم الی بعض و قالوا: ما ترونه یرید أن یصنع؟ قالوا: نظنه [۱۸۲] أنه یرید أن یصالح معاویه و یسلم الأمر الیه[فقالوا: کفر والله الرجل]فشدوا علی فسطاطه فانتهبوه حتی أخذوا مصلاه من تحته. ورداءه من عاتقه[ثم شد علیه عبدالرحمن بن عبدالله بن جعال الأزدی، فنزع مطرفه من عاتقه، فبقی جالسا متقلدا السیف بغیر رداء] [۱۸۳] فرجع و رکب فرسه و تقلد بسیفه و أحدق به طوائف من خاصته و شیعته و منعوا منه أراده [۱۸۴] [فقال: ادعوا لی، فدعوا له]و طافوا به ربیعه و همدان و جماعه من غیرهم و ساروا معه، فبادر الیه رجل من بنی أسد یقال له [۱۸۵] الجراح بن سنان [۱۸۶] [فأخذ بلجام بغلته]فی یده مغول [۱۸۷] [و قال: الله أکبر شرکت یا حسن کما أشرک أبوک من قبل]فطعنه به فی فخذه فشقه حتی بلغ العظم[فاعتنقه الحسن و خرا جمیعا الی الأرض]فأکب علیه شخص

من شیعه الحسن [۱۸۸] فقتله

[صفحه ۷۲۳]

و قتلوا آخر کان معه، و حمل الحسن علیه السلام علی سریر من تلک الضربه الی المدائن [۱۸۹] فنزل بها علی سعد بن مسعود الثقفی [۱۹۰] و کان عاملا- علیها من جهه أبیه علی بن أبی طالب علیه السلام فأقره الحسن علی ذلک و اشتغل الحسن علیه السلام بمعالجه جرحه. و کتب جماعه من رؤساء القبائل الی معاویه بالطاعه سرا و استحثوه علی سرعه سرعه السیر [۱۹۱] نحوهم و ضمنوا له [۱۹۲] تسلیم الحسن علیه السلام عن دنوهم [۱۹۳] من عسکره والفتک به [۱۹۴] .

[صفحه ۷۲۷]

و بلغ الحسن علیه السلام ذلک و تحقق فساد نیات أکثر أصحابه و خذلانهم له، و لم یبق معه ممن یأمن غائلته الا خاصه شیعته أبیه، و هم جماعه لا یقومون بحرب أهل الشام، فکتب الی معاویه فی الهدنه و الصلح [۱۹۵] فأجابه الی ذلک و أنفذ الیه کتب أصحابه الذین ضمنوا له فیها الفتک فیه و تسلیمه الیه.

و بعد اجابه [۱۹۶] معاویه لصلح الحسن [۱۹۷] فاشترط علیه الحسن علیه السلام شروطا کثیره کان

[صفحه ۷۲۸]

فی الوفاء بها مصالح شامله منها: أن لا یتعرض عماله الی سب أمیرالمؤمنین علی المنابر، و لا ذکره بسوء، و لا القنوت علیه فی الصلوات [۱۹۸] ، و أن یؤمن شیعته و لا یتعرض لاحد منهم بسوء [۱۹۹] ، و یوصل کل ذی حق حقه [۲۰۰] فأجابه معاویه الی ذلک کله و کتب بینه و بینه بذلک کتابا، و هذه صوره الکتاب کتاب - کتاب الصلح - الذی استقر بینهم و هو:

بسم الله الرحمن الرحیم، هذا ما صالح

[۲۰۱] علیه الحسن بن علی بن أبی طالب،

[صفحه ۷۲۹]

معاویه بن أبی سفیان، صالحه [۲۰۲] علی أن یسلم الیه أمر [۲۰۳] المسلمین علی أن یعمل فیهم بکتاب الله و سنه رسول الله صلی الله علیه و آله و سیره الخلفاء[الصالحین]الراشدین المهدیین المهدین. و لیس لمعاویه بن أبی سفیان أن یعهد الی أحد من بعده عهدا، بل یکون الأمر من بعده شوری بین المسلمین. و علی [۲۰۴] أن الناس آمنون حیث کانوا من أرض الله تعالی فی شامهم، و یمنهم، و عراقهم، و حجازهم. و علی أن أصحاب علی و شیعته آمنون علی أنفسهم و أموالهم و نسائهم و أولادهم حیث کانوا. و علی معاویه بن أبی سفیان بذلک عهد الله و میثاقه[و ما أخذ الله علی أحد من خلقه بالوفاء و بما أعطی الله من نفسه]و علی أن لا یبغی [۲۰۵] للحسن بن علی ولا لأخیه الحسین غائله و لا لأحد من أهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله غائله سوء سرا أو [۲۰۶] جهرا، و لا یخیف أحدا منهم فی افق من الآفاق. شهد علیه بذلک فلان و فلان و کفی بالله شهیدا [۲۰۷] .

[صفحه ۷۳۱]

و لما ابرم [۲۰۸] الصلح بینهما التمس معاویه من الحسن علیه السلام أن یتکلم بمجمع من الناس و یعلمهم أنه قد بایع معاویه، فأجابه الی ذلک، فصعد المنبر فحمد الله و أثنی علیه و صلی علی نبیه محمد صلی الله علیه و آله ثم قال: أیها الناس ان أکیس الکیس التقی، و أحمق الحمق الفجور.[والله]و لو أنکم طلبتم ما بین جابرقا [۲۰۹] و جابرصا [۲۱۰] من جده رسول الله صلی الله

علیه و آله ما وجدتموه غیری و غیر أخی الحسین، و قد علمتم أن الله تعالی جل ذکره و عز اسمه هداکم بجدی محمد و أنقذکم[به]من الضلاله، و خلصکم[به]من الجهاله، و أعزکم به بعد الذله، و کثرکم به بعد القله، و ان معاویه نازعنی حقا هو لی دونه، فترکته [۲۱۱] لصلاح الامه و قطع الفتنه، و قد کنتم بایعتمونی علی أن تسالموا من

[صفحه ۷۳۲]

سالمت [۲۱۲] و تحاربوا من حاربت، فرأیت أن اسالم لمعاویه و أضع الحرب بینی و بینه، و قد بایعته [۲۱۳] .، و قد رأیت أن حقن دماء المسلمین خیر من سفکها، و لم [۲۱۴] ارد بذلک الا صلاحکم و بقاءکم (و ان أدری لعله فتنه لکم و متاع الی حین) [۲۱۵] ثم نزل و توجه بعد ذلک الی المدینه الشریفه و أقام بها [۲۱۶] .

و کانت [۲۱۷] مده خلافته علیه السلام الی أن صالح معاویه سته أشهر و ثلاثه أیام، و قیل: خمسه أیام [۲۱۸] .

و روی شیبه قال: سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله یقول: الخلافه ثلاثون سنه ثم تکون ملکا.

[صفحه ۷۳۳]

و کان آخر ولایه الحسن تمام ثلاثین و ثلاثه عشر یوما من أول خلافه أبی بکر [۲۱۹] .

و روی أنه لما تم الصلح لمعاویه و اجتمع علیه الناس دخل علیه سعد بن أبی وقاص [۲۲۰] و قال: السلام علیک أیها الملک، فتبسم معاویه و قال: ما علیک یا أبااسحاق لو قلت یا أمیرالمؤمنین، قال: ما احب أنی ولیتها بما ولینها به [۲۲۱] و روی ذلک صاحب تاریخ البدیع.

و روی أبوبشر الدولابی أن معاویه أعطی للحسن

بعد أن تم الصلح بينه و بينه خمسه الآف درهم [۲۲۲] و قیل: بل أعطاه مائه ألف دینار [۲۲۳] ، و الله أعلم

[صفحه ۷۳۴]

فی ذکر وفاته ومده عمره وامامه

[۲۲۴] و مده عمره و امامته علیه السلام

قال أبوعلی الفضل بن الحسن الطبرسی فی کتابه «اعلام الوری» بعد أن تم

[صفحه ۷۳۶]

الصلح بین الحسن بن علی و معاویه و خرج الحسن علیه السلام الی المدینه و أقام بها عشر سنین سقته زوجته جعده بنت الأشعث بن قیس الکندی السم، و ذلک بعد أن بذل لها معاویه علی سمه مائه ألف درهم، فبقی مریضا أربعین یوما [۲۲۵] .

و قال الحافظ أبونعیم فی حلیته: انه لما اشتد الأمر بالحسن قال: أخرجوا فرشی الی صحن الدار لعلی أتفکر [۲۲۶] فی ملکوت السماوات - یعنی الآیات - فلما خرجوا به قال: اللهم انی أحتسب نفسی عندک فانها أعز الأنفس علی [۲۲۷] .

[صفحه ۷۳۷]

و عن عمرو بن اسحاق قال: دخلت أنا و رجل علی الحسن بن علی نعوده فقال: یا فلان سلنی، فقلت: لا والله لا أسألک حتی یعافیک الله ثم أسألک[قال: فدخل عنا ثم خرج الینا فقال: یا فلان سلنی قبل أن لا تسألنی، قال: بل یعافیک الله تعالی ثم أسألک]قال: لقد ألقیت طائفه من کبدی [۲۲۸] ، و انی سقیت السم مرارا فلم اسقه مثل هذه المره] [۲۲۹] ثم دخلت علیه من الغد[و هو یجود بنفسه]فوجدت أخاه الحسین عند رأسه، فقال له الحسین:[من]تتهم [۲۳۰] یا أخی؟ قال: لم؟ لتقتله؟ [۲۳۱] قال: نعم، قال: ان یکن الذی أظنه فالله أشد بأسا و أشد تنکیلا، و ان لم یکن

[۲۳۲] فما احب أن

[صفحه ۷۳۸]

يقتل بی بری ء [۲۳۳] .

و روی أنه لما حضرته الوفاه فكأنه جزع لذلک، فقال له أخوه الحسين: ما هذا الجزع؟ انک [۲۳۴] ترد على رسول الله صلى الله عليه و آله و على اميرالمؤمنين و هما أبواک، و على خديجه و فاطمه و هما أماک، و على القاسم و الطاهر و هما خالاک و على حمزه و جعفر و هما عماک، فقال له الحسن: يا أخی ما جزعی الا أنی داخل [۲۳۵] فی أمر من أمر الله لم أدخل فی مثله قط. و أری خلفا من خلق الله لم أر مثله [۲۳۶] . قط [۲۳۷] فبکی. الحسين عند ذلک.

ثم قال له الحسن: يا أخی قد حضرت وفاتی و حان فراقی[لک]و انی لاحق بربی و أجد كبدی يتقطع و انی لعارف من أين دهيت و انا اخاصمه الى الله، فبحقی عليک ان تكلمت فی ذلک بشی ء [۲۳۸] ، فاذا أنا قضيت[نحبی]فغمضنی و غسلنی و كفنی و احملنی على سريری الى قبر جدی رسول الله صلى الله عليه و آله لاجدد به عهدا، ثم ردنی الى [۲۳۹] .

[صفحه ۷۳۹]

قبر جدتی فاطمه بنت أسد فأدفنی هناک، و بالله اقسم عليک أن لا تهرق فی أمری محجمه دم [۲۴۰] ثم وصی اليه بأهله و ولده و تركاته [۲۴۱] و جميع ما كان وصی به اليه اميرالمؤمنين علی بن أبی طالب عليه السلام، ثم قضی نحبه عليه السلام و ذلک لخمس خلون من ربيع الأول سنه خمسين من الهجره [۲۴۲] و صلى عليه سعيد بن

[صفحه ۷۴۰]

العاص [۲۴۳] فانه كان

یومئذ والیا علی المدینه من جهه معاویه [۲۴۴] و صلی علیه الحسین علیه السلام [۲۴۵] و دفن بالبقیع عند جدته فاطمه بنت أسد علیهاالسلام [۲۴۶] عمره (رض) اذ ذاک سبع و أربعون

[صفحه ۷۴۲]

سنه [۲۴۷] ، کان منها مع رسول الله صلی الله علیه و آله سبع سنین [۲۴۸] ، و مع أبیه بعد وفات رسول الله صلی الله علیه و آله ثلاثین سنه [۲۴۹] ، و عاش بعد أبیه علیه السلام الی حین وفاته عشر سنین [۲۵۰] ، و هذه مده امامته علیه السلام.

فی ذکر أولاده

[۲۵۱] .

[صفحه ۷۴۴]

قال ابن الخشاب: ولد له أحد عشر ولدا و بنتا واحده [۲۵۲] ، أسماء بنیه: عبدالله [۲۵۳] و القاسم [۲۵۴] .

[صفحه ۷۴۵]

و الحسن [۲۵۵] ، و زید [۲۵۶] ، و عمر [۲۵۷] ، و عبدالله [۲۵۸] ، و عبدالرحمن [۲۵۹] ، و أحمد [۲۶۰] ، و اسماعیل [۲۶۱] ، والحسین [۲۶۲] ، و عقیل [۲۶۳] ، و البنت اسمها ام الحسن فاطمه و هی ام محمد بن علی الباقر علیه السلام [۲۶۴] .

قال الشیخ المفید فی رسالته: أولاد الحسن خمسه عشر[ولدا]ذکرا و انثی

[صفحه ۷۴۶]

و هم: زید بن الحسن و اختاه ام الحسن و ام الحسین امهم ام بشیر بنت أبی مسعود عقبه بن عمرو بن ثعلبه الخزرجیه، و الحسن بن الحسن امه خوله بنت منظور الفزاریه، و عمرو[بن الحسن]و أخواه القاسم و عبدالله[ابنا الحسن]امهم ام ولد استشهدوا ثلاثتهم بین یدی عمهم الحسین علیه السلام بطف کربلاء رضی الله عنهم و أرضاهم و أحسن عن الدین و الاسلام و أهله جزاءهم[بطف کربلاء]، و عبدالرحمن امه ام ولد، و

الحسن[و الحسین]بن الحسن الملقب بالأثرم و أخوه طلحه و أختهما فاطمه[بنت الحسن]امهم أم اسحق بنت طلحه بن عبیدالله [۲۶۵] التمیمی، و ام عبدالله و فاطمه و ام سلمه و رقیه بنات الحسن لامهات أولاد شتی [۲۶۶] .

قال الشیخ کمال الدین بن طلحه: لم یکن لأحد من أولاد الحسن عقب غیر اثنین [۲۶۷] منهم و هما الحسن و زید[رض].

تنبیه علی ذکر شی ء من خبرهما:

فأما زید بن الحسن فانه کان یلی [۲۶۸] صدقات رسول الله صلی الله علیه و آله، کان جلیل القدر کریم الطبع طیب[ظریف]النفس کثیر البر، و کان مسنا، مدحه الشعراء و قصده الناس من الآفاق لطلب فضله [۲۶۹] ذکر أصحاب السیر انه لما ولی سلیمان بن عبدالملک کتب الی عامله بالمدینه: أما بعد، فاذا [۲۷۰] جاءک کتابی هذا فاعزل زیدا عن صدقات رسول الله صلی الله علیه و آله و ادفعها الی فلان - الی رجل من قومه و سماه -[و أعنه علی ما استعانک علیه، و السلام]. فلما استخلف [۲۷۱] الخلافه عمر بن عبدالعزیز کتب

[صفحه ۷۴۷]

الی عامله بالمدینه: أما بعد، فان زید بن الحسن شریف بنی هاشم و ذو سنهم فاذا جاءک کتابی هذا فاردد الیه صدقات رسول الله صلی الله علیه و آله و أعنه علی ما استعانک علیه[والسلام] [۲۷۲] .

و فی زید بن الحسن یقول محمد بن بشر[بشیر]الخارجی یمدحه حیث یقول شعرا [۲۷۳] :

اذ نزل ابن المصطفی بطن تلعه

نفی جدبها و اخضر بالنبت عودها

و زید ربیع الناس فی کل شتوه

اذا أخلفت أنواؤها و رعودها

حمول لأشناق الدیات [۲۷۴] کأنه

سراج الدجی اذ فارنته [۲۷۵] سعودها

و مات زيد بن الحسن و له تسعون سنه [۲۷۶] فرثاه جماعه من الشعراء و ذكروا مآثره و فضله و كرمه، فممن رثاه قدامه بن الموسى الجمحى يقول [۲۷۷] :

فان [۲۷۸] يك زيد غالت الأرض شخصه

فقد بان [۲۷۹] معروف هناك وجود

و ان يك أمسى رهن رمس فقد ثوى

به و هو محمود الفعال فقيد [۲۸۰] .

[صفحه ۷۴۸]

سميع [۲۸۱] الى المعتر [۲۸۲] يعلم أنه

سيطلبه المعروف ثم يعود

و ليس بقوال و قد حط رحله

لملتمس المعروف [۲۸۳] : أين تريد

اذا قصر الوعد الدنى [۲۸۴] نما به

الى المجد آباء له وجدود

اذا مات منهم سيد قام سيد

كريم يبنى بعده [۲۸۵] و يشيد

و خرج [۲۸۶] زيد بن الحسن من الدنيا و لم يدع الامامه و لا ادعاها له مدع من الشيعه و لا غيرهم، و ذلك لأن الشيعه رجلان: امامى و زيدى، فالامامى يعتمد فى الامامه النصوص و هى معدومه فى ولد الحسن عليه السلام باتفاق، و لم يدع ذلك أحد منهم لنفسه فيقع فيه الارتياب، و الزيدى يراعى فى الامامه بعد على و الحسن و الحسين الدعوه و الجهاد، و زيد بن الحسن كان مسالما لبنى اميه و متقلدا من قبلهم الأعمال، و كان رأيه التقيه لأعدائه و التألف لهم و المداراه، و هذا يضاد [۲۸۷] عند الزيديه خارج عن علامات الامامه، فزيد على هذه الأقوال خارج عنها بكل حال [۲۸۸] .

و أما [۲۸۹] الحسن بن الحسن فكان جليلا مهيبا رئيسا فاضلا ورعا زاهدا، و كان يلى صدقات

أميرالمؤمنين على بن أبى طالب[فى وقته]بالمدينه.

حكى عنه أنه كـان يساير الحجاج يوما بالمـدينه و الحجاج اذ ذاك أمير المـدينه، فقال له الحجاج: يا حسن أدخل معك عمك عمرا على صدقات أبيه فانه عمك و بقيه

[صفحه ۷۴۹]

أهلـك، فقـال الحسن: لاـ اغير شـرطا اشترطه أميرالمؤمنين على بن أبى طالب عليه السـلام و لا ادخل فى صـدقاته من لم يـدخل [۲۹۰] ، فقال له الحجاج: أنا[اذا]ادخله معك قهرا، فأمسك الحسن بن الحسن عنه.

ثم ما كان أن فارقه و توجه من المـدينه الى الشام قاصدا عبدالملك بن مروان بالشام، فوقف ببابه يطلب الاذن عليه، فوافاه يحيى بن ام الحكم و هو بالبـاب فسـلم عليه و سـأله عن مقـدمه و مـا جـاء به فـأخبره بخبره مع الحجـاج فقـال: اسـبقك بالـدخول على اميرالمؤمنين ثم ادخـل أنت فتكلم و اذكر قصـتک فسترى مـا أفعـل معک و أنفعک لاساعـدک عنـده ان شاء الله تعالى. فـدخل يحيى بن ام الحكم ثم دخل بعـده الحسن بن الحسن، فلما جلس رحب به عبـدالملک و أحسن مساءلته و كان الحسن قد أسـرع اليه الشـيب، فقال له عبدالملک: لقد أسـرع اليک الشيب [۲۹۱] يـا أبامحمـد، فبـدر اليه ابن ام الحكم فقـال: و ما يمنعه شـيبه يا اميرالمؤمنين؟ شيبه [۲۹۲] أمـانى أهل العراق يفـد عليه [۲۹۳] الركب بعـد الركب فى كـل سـنه يمنونه الخلافه، فقال له الحسن: بئس والله الرفـد رفدت، و ليس الأمر كما قلت، و لكننا أهل بيت يسـرع الينا الشـيب [۲۹۴] ، و عبدالملک يسـمع كلامهما، فأقبل عبـدالملک على الحسن و قال: هلم حاجتک يا أباعبـدالله لا عليک، فأخبره بقول الحجاج له، فقال عبـدالملک: ليس ذلک له، و كتب له كتابا

یتهدده و یمنعه من ذلک [۲۹۵] .

[صفحه ۷۵۰]

و وصل الحسن بن الحسن بأحسن صله و أجازه بأحسن جائزه و قابله بأحسن مقابله، و جهزه راجعا الی المدینه الشریفه علی أحسن حال الی الحجاج، فبعد أن خرج الحسن من عنده قصده یحیی ابن ام الحکم و اجتمع به فعاتبه الحسن علی ما فعل و قال له: هذا وعدک الذی وعدتنی به؟ فقال له یحیی: ایها لک فوالله [۲۹۶] مالویت عنک نفعا و لا ادخرت عنک جهدا، و لو لا کلمتی هذه ما هابک [۲۹۷] و لا قضی لک حاجتک فاعرف ذلک لی [۲۹۸] .

و روی: أن الحسن بن الحسن خطب الی عمه الحسین احدی ابنتیه فقال له: یا بنی اختر أیهما أحب الیک، فاستحیی الحسن رضی الله عنه و لم یحر جوابا، فقال له الحسین علیه السلام:[فانی]قد اخترت لک ابنتی فاطمه، فهی أکثر شبها بامی فاطمه بنت رسول الله صلی الله علیه و آله فزوجها منه [۲۹۹] .

و حضر الحسن بن الحسن مع عمه[الحسین]بطف کربلاء فلما قتل الحسین و أسر الباقون من أهله اسر من [۳۰۰] جملتهم الحسن بن الحسن فجاء أسماء بن خارجه فانتزع [۳۰۱] الحسن من بین الأسری و قال: والله لا یوصل الی ابن خوله ابدا [۳۰۲] .

[صفحه ۷۵۱]

فقبض [۳۰۳] الحسن بن الحسن و له خمس و ثمانون [۳۰۴] سنه من العمر و أخوه زید حی و وصی [۳۰۵] الی أخیه من امه ابراهیم بن محمد بن طلحه [۳۰۶] و لما مات الحسن بن الحسن ضربت زوجته فاطمه بنت الحسین علیه السلام علی قبره فسطاطا و کانت تقوم اللیل و تصوم النهار،

و کانت (رض) تشبه بالحور العین لجمالها، فلما کان [۳۰۷] رأس السنه قالت لموالیها: اذا أظلم اللیل فقوضوا[هذا]الفسطاط، فلما أظلم اللیل و قوضوه سمعت قائلا یقول: «هل وجدوا ما فقدوا؟» فأجابه آخر: «بل یئسوا فانقلبوا» [۳۰۸] .

و مضی الحسن بن الحسن و لم یدع الامامه و لا ادعاها له مدع علی ما سبق من حال أخیه زید [۳۰۹] .

پاورقی

[۱] سبق و أن أشرنا الی أن النبی صلی الله علیه و آله قد أخبر أن عدد الأئمه الذین یلون من بعده اثناعشر، کما روی عنه ذلک أصحاب الصحاح و المسانید، و لعل المصنف رحمه الله هنا یشیر بأن الامام الثانی هو الامام الحسن بن علی علیهماالسلام طبقا للاحادیث التی أوردناها، و هنا نذکر بعضا منها علی سبیل المثال لا الحصر:

فقد روی مسلم: ۶: ۴ - ۳ عن جابر بن سمره فی أنه سمع النبی صلی الله علیه و آله یقول: لا یزال الدین قائما حتی تقوم الساعه أو یکون علیکم اثنا عشر خلیفه کلهم من قریش. و فی روایه: لا ـ یزال أمر الناس ماضیا... و فی حدیثین منهما «الی اثنی عشر خلیفه...». «حتی یکون علیکم اثناعشر خلیفه...». و فی صحیح البخاری: ۱۶۵:۴: یکون اثنا عشر أمیرا کلهم من قریش.

و انظر سنن أبی داود ۱۰۶:۳، و مسند الطیالسی: ح ۷۶۷ و ۱۲۷۸، و مسند أحمد: ۸۶:۵ و ۹۰ و ۹۲ و ۱۰۱ و ۱۰۶ و ۱۰۸، و: ۳۹۸:۱ و ۴۰۶، و کنزالعمال: ۲۶:۱۳، و حلیه الأولیاء لأبی نعیم الاصبهانی: ۳۳۳:۴، و فتح الباری: ۳۳۸:۱۶، و مستدرک الصحیحین: ۶۱۷:۳، و منتخب الکنز: ۳۲۱:۵، و تاریخ ابن کثیر: ۲۴۹:۶، و تاریخ الخلفاء: ۱۰، والصواعق المحرقه: ۲۸، و صحیح مسلم

بشرح لانووى: ۲۰۲:۱۲، و تلخیص المستدرک للذهبی: ۵۰۱:۴، و مجمع الزوائد: ۱۹۰:۵، و الجامع الصغیر: ۷۵:۱، و شواهد التنزیل: ۶۲۶:۴۵۵:۱، و نهج البلاغه الخطبه ۱۴۲، و ینابیع الموده: ۵۲۳ باب ۱۰۰، و احیاء علوم الدین، ۵۴:۱، و العهد القدیم سفر التکوین: ۲۰:۱۷ و ۲۲، کما جاء فی المعجم الحدیث عبری عربی: ۳۱۶ و ۳۶۰، و تاریخ الیعقوبی: ۲۴:۱.

و هناک روایات تذکر أسماء الاثنی عشر، و سبق و أن أوضحنا ذلک مفصلا، و هنا نذکر بعضا منها و من شاء فلیراجع المصادر السابقه، فقد روی الجوینی کما ورد فی فرائد السمطین المخطوط فی المکتبه المرکزیه لجامعه طهران برقم ۱۶۹۰:۱۱۶۴ و ۱۶۹۱ الورقه ۱۶۰ عن عبدالله بن عباس قال: قال رسول الله: أنا سید النبیین و علی بن أبی طالب سید الوصیین، و أن أوصیائی بعدی اثنا عشر، أولهم علی بن أبی طالب و آخرهم المهدی. و فی حدیث آخر أیضا بسنده قال: سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله یقول: أنا و علی و الحسن و الحسین و تسعه من ولد الحسین مطهرون معصومون.

و انظر کشف الیقین فی فضائل أمیرالمؤمنین علیه السلام: ۳۳۱، علم الیقین: ۱: ۴۱۴، ۴۱۳، کشف الغمه: ۵۸:۱، دلائل الصدق: ۴۸۸:۲، ینابیع الموده: ۲۰۷:۳، و: ۳۴۹:۱ و ۴۴ و ۳۷۷، و: ۳۱۶:۲ و ۱۰۵، و ۳: ۲۹۱ - ۲۸۹ و ۳۸۴ و ۳۹۴ ط اسوه، سنن الترمذی: ۲۳۳۰:۳۴۲:۳، سنن أبی داود: ۴۲۵۲:۳۰۲:۳، کنزالعمال: ۳۴۵۰۱:۱۶۵:۱۲، موده القربی: ۲۹، فرائد السمطین: ۵۶۳:۳۱۳:۲، غایه المرام: ۷:۶۹۳، مقتل الحسین للخوارزمی: ۳۲۰:۱۴۶، اکمال الدین: ۱۲:۲۶۹:۱، صحیح مسلم: ۱۸۲۲:۱۸۴:۲، عیون أخبار الرضا: ۴۳:۲۶۲:۲.

[۲] لعل المصنف أراد بذلک اشاره الی الحدیث الوارد فی کتاب الجامع الصغیر: ۵۷۵:۱ ح ۳۷۲۷، و فی کنزالعمال: ۱۱۵:۱۲ ح

۳۴۲۶۴ و: ۱۲۹ من الاکمال ح ۳۴۳۲۸، و: ۶۶۲:۱۳:۳۷۶۸۴، و أخرجه البخاری: فی الأدب، و الترمذی: ۳۰۷:۲، و ابن ماجه، و الحاکم: ۱۷۷:۳ عن یعلی بن مره قال: قال رسول الله صلی الله علیه و آله: الحسن و الحسین سبطان من الأسباط... و معلوم أن الحسن علیه السلام هو أکبر من الامام الحسین علیه السلام فیکون الحسن علیه السلام هو السبط الأول. و انظر احقاق الحق: ۲۶۵:۱۱ عن کثیر من المصادر. و انظر أیضا کنزالعمال: ۸۸:۲ فقد ورد بلفظ:... ولکل امه سبط و سبط هذه الامه الحسن و الحسین... و فی: ۲۲۱:۶ بلفظ الحسن و الحسین سبطان من الأسباط، و انظر مرقاه المفاتیح لعلی بن سلطان: ۶۰۲:۵ بلفظ:... و منا سبطا هذه الامه الحسن و الحسین... و فی ذخائر العقبی: ۴۴ و: ۱۳۵، مسند أحمد: ۱۷۳:۴، اسدالغابه: ۱۹:۲، و: ۱۳۰:۵، و غیر ذلک کثیر.

[۳] أشار الی الحدیث بل الأحادیث الوارده بحقه علیه السلام و بحق أخیه الحسین علیه السلام حیث قال صلی الله علیه و آله: الحسن و الحسین سیدا شباب أهل الجنه. و بلفظ فیه زیاده:... و أبوهما خیر منهما... أو حدیث: من سره أن ینظر الی سید شباب أهل الجنه فلینظر الی الحسن بن علی، کما ذکر ذلک المتقی فی الکنز: ۲۲۰:۶ و ۲۲۱ و ۲۱۷، و: ۱۰۷:۷ و ۱۱۱ و ۱۰۸، و: ۳۴۲۴۶:۱۲، و ۳۷۶۸۲:۱۳، صحیح الترمذی: ۳۰۶:۲ و ۳۰۷، مسند أحمد: ۳:۳ و ۶۲ و ۸۲، حلیه الأولیاء: ۷۱:۵ و ۱۳۹، و: ۱۳۹:۴ و ۱۹۰، مجمع الزوائد: ۹: ۱۸۴ - ۱۸۲ و ۱۸۷، تاریخ بغداد: ۲۳۱:۹ و ۲۳۲، و: ۹۰:۱۰ و ۲۳۰، و: ۱۴۰:۱ و: ۱۸۵:۲، و: ۴:۱۲، و: ۳۷۲:۶، الاصابه: ۱:ق ۲۶۶:۱، و: ۶:ق ۱۸۶:۴.

و انظر

ذخائر العقبی: ۱۳۵ و ۱۳۰ و ۱۲۹، کنوز: الحقائق ۱۱۸ و ۸۱ و ۳۶، خصائص النسائی: ۳۴ و ۳۶، سنن ابن ماجه ۱:۴۴:۱۱۸، باب فضائل أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله: و أورده الحاکم فی المستدرک: ۳:۱۶۷ و ۳۸۱، تاریخ دمشق: ۷:۱۰۳، اسدالغابه: ۵:۵۷۴، ابن حبان فی صحیحه: ۲۱۸، تهذیب التهذیب: ۳ / فی ترجمه زیاد بن جبیر، سنن الترمذی: ۵:۳۲۱:۳۸۵۶ و: ۳۲۶: ۳۸۷۰، الفضائل لأحمد: ۲:۷۷۹:۱۳۸۴، الصواعق: ۱۸۷ و ۱۹۱ ب ۱۱ فصل ۲، الجامع الصغیر: ۱:۵۸۹: ۳۸۲۰ و ۳۸۲۱ و ۳۸۲۲، احقاق الحق: ۹: ۲۴۱ – ۲۲۹، و: ۱۰: ۵۸۷ – ۵۴۴ منهاج السنه: ۴:۲۰۹، اثبات الهداه: ۵:۱۲۹ و ۱۳۲، فرائد السمطین: ۲:۳۵ و ۱۴۰ و ۱۳۴ و ۱۵۳ و ۲۵۹، کفایه الاثر المطبوع فی آخر الخرائج و الجرائح: ۲۸۹، ینابیع الموده: ۳۶۹ و ۳۷۲.

[۴] انظر الارشاد للشیخ المفید ۲:۵ و تحقیق مؤسسه آل البیت علیهماالسلام و: ۲۰۵ ط قدیم، البحار: ۴۳: ۲۵۰:۲۶، و: ۴۴:۱۳۴:۱:، و: ۴۴:۱۶۱:۳۱، ۴۴:۱۳۶:۴، ۳، الکافی: ۱:۴۶۱، المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۱ لکن فیه زیاده و قیل سنه اثنتین، و فی التهذیب: ۶:۳۹ لکن بلفظ: اثنتین من الهجره، و مثل ذلک روی الدولابی فی الذریه الطاهره و الشهید فی الدروس: ۱۵۲، و کشف الغمه: ۱:۵۱۴ و ۵۸۳، و مثل ذلک – أی ثلاث من الهجره – روی لجنابذی و ابن الخشاب.

و انظر دلائل الامامه: ۶۰، و کذا فی تحفه الظرفاء و کتاب الذخیره و کتاب المجتبی فی النسب، و تذکره الخواص: ۲۰۱، العدد القویه (مخطوط): ۴، البحار: ۹۸:۱۹۱، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر، ۴:۱۹۹، مطالب السؤول: ۶۴، عیون المعجزات: ۵۹، المصباح للکفعمی: ۲۲۵، الاصابه: ۱:۳۲۸، الاستیعاب: ۱:۳۶۸، المقاتل: ۵۹، تاریخ الخلفاء: ۷۳، دائره

المعارف للبستانی: ۳۸:۷ ذکر هؤلاء أن ولادته علیه السلام کانت فی السنه الثالثه من الهجره فی النصف من شهر رمضان، و قیل: ان ولادته کانت فی السنه الثانیه کما وردت فی بعض المصادر.

و لکن جاء فی شذرات الذهب: ۱۰:۱ أن ولادته کانت فی الخامس من شهر شعبان و هو اشتباه ظاهر اذ لم ینص أحد المؤرخین علی ذلک، و لعله اشتبه بالامام الحسین علیه السلام فان ولادته کانت فی الخامس من شهر شعبان کما سیأتی ان شاء الله. و ورد اشتباه آخر من قبل الاستاذ محمد فرید و جدی فی دائره المعارف: ۴۴۳:۳ حیث ادعی أن ولاده الامام الحسن علیه السلام کانت قبل الهجره بست سنین... و هذا مخالف لاجماع المؤرخین حیث انه قبل الهجره لم یکن الامام علی علیه السلام متزوجا ببضعه المختار صلی الله علیه و آله فکیف یکون ذلک؟!

و قد علق صاحب مرآه العقول: ۳۹۰ علی الرأیین الأول و الثانی أی أنه ولد سنه ثلاث من الهجره و قیل سنه اثنتین من الهجره بأنه لا منافاه فی ذلک بناء علی أن مبدأ التاریخ عند البعض فی شهر ربیع الاول لأن الهجره کانت فیه و بناء الصحابه علیه الی سنه ستین و لذا تکون ولاده الحسن سنه اثنتین من الهجره، اما اذا کان مبدأ التاریخ شهر رمضان السابق علی شهر ربیع الأول الذی وقعت فیه الهجره لأنه أول السنه الشرعیه فتکون ولاده الحسن علیه السلام سنه ثلاث من الهجره... و هذا الجمع رافع للتعارض بین القولین... (بتصرف).

[۵] فی (ب، ج) احضراها.

[۶] انظر کشف الغمه: ۹۵:۲، البحار: ۳۳:۲۵۴:۴۳، نزهه المجالس: ۲۰۵:۲، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۰۱:۴ و هناک روایات تشیر الی أنه صلی الله علیه و آله هو

أیضـا أذن فی اذنه الیمنی و أقـام فی أذنه الیسـری، و بعض الروایـات تقول: أذن فی اذنیه کمـا فی مسـند أحمـد: ۳۹۱:۹:۶، سنن الترمذی: ۲۴۰. و انظر روضه الـواعظین: ۱۳۲ بلفـظ: و أذن فی اذنه الیمنی و أقـام فی الیسـری... و انظر معانی لأخبار: ۶:۵۷، علل الشرائع ۷:۱۳۸، البحـار: ۲۴۰:۴۳ ح ۸، المنـاقب لابن شـهرآشوب: ۳: ۱۸۹، ۱۵۵، عیون أخبـار الرضـا: ۵:۲۴:۲ و ۱۴۷، صحیفه الرضا: ۱۶ و ۳۳، ذخـائر العقبی: ۱۲۰، سـنن الترمذی: ۲۸۶ / ۱، سـنن أبی داود: ۲۱۴:۳۳، مسـند الطیالسی: ۱۳۰:۴، مستدرک الصحیحین: ۱۷۹:۳.

[۷] انظر نور الأبصار: ۱۰۷، کشف الغمه: ۹۵:۲، البحار: ۳۳:۲۵۴:۴۳، نزهه المجالس: ۲۰۵:۲، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۰۱:۴ قریب من هـذا اللفـظ. و هنـاک مصـادر اخری ذکرت کیفیه ولادة الامام الحسن علیه السـلام فمن شاء فلیراجع المصادر التالیه علی سبیل المثال لا الحصر: الأغانی: ۱۵۷:۱۴، سنن أبی داود: ۳۴۱:۲، مسند أحمد: ۹:۶ و ۳۹۱، و: ۱۳۲:۴، سنن الترمذی: ۲۴۰ أنساب الأشـراف: ۴۰۴:۱، مسـتدرک الحاکم: ۱۶۵:۳، الاستیعاب: ۳۸۴:۱، سـنن البیهقی: ۳۰۴:۹، التنبیه و الأشـراف: ۲۱۰، أخبار اصـبهان: ۴۶:۱، الارشـاد: ۵:۲، ذخـائر العقبی: ۱۲۰، اسـدالغابه: ۴۸۳:۵، معـانی الأخبار: ۵۷:۶، علل الشـرائع ۷:۱۳۸ و ۵، البحار: ۸:۲۴۰:۴۳، أمالی الشیخ الصدوق: ۳:۱۱۶، عیون أخبار الرضا: ۵:۲۴:۲، صحیفه الرضا: ۱۶، المناقب: ۱۸۹:۳.

[۸] کلمه «ولثاه» ورد رسمها بأشکال مختلفه و کلها تدل علی الافاضه المعنویه و الاشراق الروحانی و التوجه الباطنی التام الیه.

فقد وردت فی تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۰۱:۴ «و ألباه بریقه» یعنی أرضعه ایاه، و فی البحار: ۳۳:۱۵۶:۴۳ «ولبأه بریقه» و قال فی الهامش: و فی بعض النسخ «ألبأه» و کلاهما بمعنی واحد، و فی کشف الغمه: ۵۲۳:۱، و: ۹۵:۲ «لبأه»، و جاء فی

العدد القويه المخطوط: ۵، و البحار: ۲۴۲:۴۳ و ۲۵۵ «فرضعته بلبن قثم بن العباس» و فی الخرائج و الجرائح المخطوط: ۳۸، و البحار: ۴۳: ۲۵:۲۵۰ «کان رسول الله صلی الله علیه و آله یأتی مراضع فاطمه فیتفل فی أفواههم، و یقول لفاطمه: لا ترضعیهم».

و من أراد المزید فلینظر أخبار اصبهان ۴۶:۱، مسند أحمد: ۳۳۹:۶، و: ۱۳۲:۴، تهذیب التهذیب: ۲۹۸:۲، مجمع الزوائد: ۱۸۰:۹، کنزالعمال: ۱۰۵:۷، میزان الاعتدال: ۹۷:۱، سنن ابن ماجه: ۲۸۹ باب الرؤیا، مستدرک الصحیحین ۱۷۶:۳، طبقات ابن سعد: ۲۰۴:۸، الاصابه: ۲۶۷:۸، اسدالغابه: ۲۴۲:۳، معانی الأخبار: ۶:۲۵۷، علل الشرائع: ۷:۱۳۸، البحار: ۴۳: ۸:۲۴۰.

[۹] اننا نعلم أن النبی صلی الله علیه و آله عوذ الامام علی و فاطمه و ذریتهما علیهم السلام من الشیطان کما روی أبوداود السجستانی بسنده عن قتاده عن الحسن البصری عن أنس فی حدیث طویل قال فی آخره: اللهم انی اعیذه بک و ذریته من الشیطان الرجیم... انظر جواهر العقدین: ۲۲۳:۲، نظم درر السمطین: ۱۸۴. و قال لفاطمه علیهاالسلام: اللهم انی اعیذها بک و ذریتها من الشیطان الرجیم... و انظر ذخائر العقبی مثله فی: ۲۷ و ۲۸، و ینابیع الموده: ۶۳:۲ و ۱۲۸ ط اسوه. وعوذ الحسن و الحسین علیهماالسلام بألفاظ عده منها ما جاء فی سنن الترمذی: ۳۰۱ عن ابن عباس: کان رسول الله صلی الله علیه و آله یعوذ الحسن و الحسین، یقول: اعیذکما بکلمات الله التامه من کل شر شیطان و هامه و من کل عین لامه، و یقول: هکذا کان ابراهیم یعوذ اسحاق و اسماعیل.

و انظر مستدرک الحاکم: ۱۶۷:۳، مسند أحمد: ۲۳۶:۱ و ۲۷۰، و: ۱۳۰:۵، العقد الفرید: ۱۵۵:۲، نزهه المجالس: ۲۰۵:۲، صحیح البخاری: فی کتاب بدء الخلق، صحیح الترمذی: ۶:۱، سنن ابن ماجه: فی

أبواب الطب، سنن أبی داود: ٣: ١٨٠، حليه الأولياء: ٢٩٩:۴، و: ۴۴:۵، و ۴۵، مشكل الآثار: ٧٢:۴، كنزالعمال: ١٩۵:۵، مجمع الزوائد: ١٨٨:١٠، ذخائر العقبی: ١٣۴، دائره المعارف للبستانی: ٣٨:٧.

[١٠] انظر تهذيب التهذيب: ٢٩۶:٢ و فيه «قلت» بدل «قالوا» و زاد: بل هو حسن. و فی الاستيعاب: ٣٨۴:١ و ١٣٩ مثله، و فی تهذيب تاريخ دمشق لابن عساكر: ٢٠١:۴ فی حديث طويل قال صلی الله عليه و آله: ادعی لی عليا، فدعوته، فقال ما سميته يا علی، فقال سميته جعفرا، قال: لا، لكنه حسن... و فی الأغانی: ١۵٧:١۴ باسناده عن علی قال: كنت رجلا احب الحرب فلما ولد الحسن هممت أن اسميه حربا فسماه رسول الله صلی الله عليه و آله الحسن. و هذه الروايه من الموضوعات ولسنا بصدد مناقشتها، و فی طبقات الشعرانی فی حديث طويل قال: و سماه الحسن، و عن أبی اسحاق: ان عليا قال: لما ولد الحسن سميته حربا فجاء النبی صلی الله عليه و آله فقال: أرنی ابنی ما سميتموه؟ قلنا: حربا، فقال: هو الحسن. و هی كالسابقه من الموضوعات.

و فی المستدرک: ١۶۵:٣ و ١٧٢ نظيره و لكن فی: ٢٧٧:۴: ان عليا سمی ابنه الأكبر باسم عمه حمزه... و مثله فی تذكره الخواص: ١١٠، و هذه الروايه أيضا ضعيفه و لم يروها غير أحمد و نقلوها عنه، و انظر الارشاد: ۵:٢، و روضه الواعظين: ١٣٢، بحارالأنوار: ٧٢:١٠، البخاری فی الأدب المفرد: ١٢٠، مسند أحمد: ٩٨:١، سنن البيهقی: ١۶۵:۶، و: ٣٠۴:٩، و: ۶٣:٧، اسدالغابه: ١٨:٢ و ٩، و: ۴٨٣:۵، و: ٣٠٨:۴، كنزالعمال: ٢٢١:۶، و: ١٠۵:٧، الصواعق المحرقه: ١١۵ قال: سمی هارون ابنيه شبرا و شبيرا و انی سميت ابنی الحسن وا لحسين بما سمی به هارون

ابنیه.

و انظر ذخائر العقبی: ۱۲۰ و لکن فیه أی شی ء سمیت ابنی؟ قال علیه السلام: ما کنت لأسبقک بذلک، فقال صلی الله علیه و آله: و لا أنا اسابق ربی، فهبط جبرئیل علیه السلام فقال یا محمد ان ربک یقرئک السلام و یقول لک: علی منک بمنزله هارون من موسی لکن لا نبی بعدک، فسم ابنک هذا باسم ولد هارون فقال و ما کان اسم ابن هارون یا جبرئیل؟ قال: شبر، فقال صلی الله علیه و آله: ان لسانی عربی، فقال: سمه الحسن، ففعل صلی الله علیه و آله.... و انظر مسند أبی داود الطیالسی: ۱۹:۱، الاصابه: ۱۱۷:۸، مجمع الزوائد: ۱۷۴:۹، تاریخ الخمیس: ۴۷۰:۱، معانی الأخبار: ۵۷ ح ۶، علل الشرائع: ۱۳۸:۷ و ۵، البحار: ۸:۲۴۰:۴۳ و: ۳:۲۳۸ و ۴، أمالی الصدوق: ۳:۱۱۶، عیون أخبار الرضا ۵:۲۴:۲، صحیفه الرضا: ۱۶، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۹:۳.

[۱۱] عق: لغه مأخوذه من العق و الشق و القطع، سمی الشعر بذلک لأنه یحلق عنه، و العقیقه من المستحبات الأکیده و ذهب بعض الفقهاء الی وجوبها. و قال صلی الله علیه و آله حین ذبحها بولاده الامام الحسن علیه السلام بسم الله عقیقه عن الحسن اللهم عظمها بعظمه و لحمها بلحمه، اللهم اجعلها وقاء لمحمد و آله.

انظر أنساب الأشراف: ۴۰۴:۱ و لکن بلفظ «فعق عنه النبی صلی الله علیه و آله بکبش» و فی الاستیعاب: ۳۸۴:۱ مثله و زاد «یوم سابعه» و فی مسند أحمد: ۳۹۰:۶ عن أبی رافع قال: لما ولدت فاطمه حسنا قالت ألا أعق عن ابنی بدم؟ قال: لا... و فی الارشاد للمفید: ۵:۲ بلفظ «و عق عنه کبشا...» و انظر البحار: ۲۵۰:۴۳ ح ۲۶، و: ۷۲:۱۰، و تاریخ الخمیس: ۴۷۰:۱، و قال الحاکم

فی المستدرک: ۲۳۷:۴، و: ۱۷۹:۳ ان رسول الله صلی الله علیه و آله عق عن الحسن و الحسین عن کل واحد بکبشین... و قد طعن الذهبی فی تلخیص المستدرک المطبوع بهامش المستدرک: ۲۳۷:۴، و قال: ان راویها سوار و هو ضعیف الروایه و ان أئمه الفقه لم یذکروها فی تشریع العقیقه الا واحده.

و انظر مشکل الآثار: ۴۵۶:۱ و ۴۶۰، حلیه الأولیاء: ۱۱۶:۷، صحیح الترمذی: ۲۸۶:۱، أعیان الشیعه: ۱۰۸:۴، تاریخ الخلفاء: ۷۲، روضه الواعظین: ۱۳۲ و لکن بلفظ: فلما کان یوم السابع عق عنه النبی صلی الله علیه و آله بکبشین أملحین و أعطی القابله فخذا... و انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۱۵۵:۳ و ۱۹۱، و البحار: ۲۸۲:۴۳ و ۳۸:۲۵۷ و: ۳۶:۲۵۶ و: ۷:۲۴۰، و: ۲۲:۱۱۲:۱۰۴ و ۲۳، الکافی: ۳:۳۳:۶ و ۵ و ۶ و: ۹:۲۵ و: ۱:۳۲.

و قال فی کشف الغمه: ۵۱۸:۱: قال کمال الدین بن طلحه: اعلم أن هذا الاسم الحسن... ثم انه عق عنه کبشا، و بذلک احتج الشافعی فی کون العقیقه سنه عن المولود. تولی ذلک النبی صلی الله علیه و آله و منع أن تفعله فاطمه علیهاالسلام...، صحیح النسائی ۱۸۸:۲، سنن أبی داود: ۷:۱۸، تاریخ بغداد: ۱۵۱:۱۰، سنن البیهقی: ۲۹۹:۹، ذخائر العقبی: ۱۱۹، کنزالعمال: ۱۰۷:۷، صحیح الترمذی: ۲۸۶:۱.

[۱۲] انظر کتاب مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول: ۲۴۰، و کذلک زبده المقال فی فضائل الآل لابن طلحه الشافعی (مخطوط): ورق ۱۱۷ لکن بزیاده: بوزن الشعر فضه، ففعلت ذلک... کشف الغمه: ۵۱۸:۱ و ۵۱۴، البحار: ۳۳:۲۵۴:۴۳ و: ۲۵۷: ۴۰ – ۳۷ و: ۳۵:۲۵۶، و: ۱۳۶:۴۴، الذریه الطاهره للدولابی ۱۲۷، الکافی: ۳۳:۶ ح ۲ و ۳ و ۵ و ۶ و: ۲۵ ح ۹. مستدرک الصحیحین:

۲۳۷:۴، و ۱۷۹:۳ و لکن بلفظ[و أمر ان یماط عن رأسه الاذی...]، ذخائر العقبی: ۱۱۹ بزیاده[و حلق رأسه و تصدق بزنه الشعر ثم طلی رأسه بیده المبارکه بالخلوق...]، کنزالعمال: ۱۰۷:۷ بزیاده[... و أمر بهم فسروا و ختنوا...]، صحیح الترمذی: ۲۸۶:۱، الاستیعاب: ۳۸۴:۱، سنن البیهقی: ۳۰۴:۹، مسند أحمد: ۳۹۰:۶ بزیاده[.... علی المساکین...]، تاریخ الخمیس: ۴۷۰:۱، نور الأبصار: ۱۰۷ و فیه[ان زنه شعره کانت درهما أو بعض درهم...].

[۱۳] انظر المصادر السابقه.

[۱۴] لعل کمال الدین بن طلحه الشافعی أورد هذه الکلمه فی کتابیه مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول: ۲۴۰ و زبده المقال فی فضائل ألال (المخطوط): ورق ۱۱۸ اشاره الی قوله صلی الله علیه و آله: هما ریحانتای من الدنیا]. أورده البخاری: ۱۸۸:۲، و: ۲۱۷:۴، سنن الترمذی: ۵۳۹، خصائص النسائی ۲۶، الاستیعاب: ۳۸۵:۱.

ثم ان هذه الکلمه مأخوذه من سوره الواقعه ۸۸ و ۸۹ (فأما ان کان من المقربین فروح و ریحان و جنت نعیم). و یشیر الیها بقوله «من الدنیا» فهو ریحانه رسول الله فی الدنیا فی قبال ریحان الجنه فی الجنه للمقربین. و انظر صحیح الترمذی: ۳۲۲:۵:۳۸۵۹، ۳۰۶:۲، البخاری فی الأدب المفرد: ۱۴، مسند أحمد: ۸۵:۲ و ۹۳ و ۱۱۴ و ۱۵۳، مسند الطیالسی: ۲۶۰:۸، حلیهالأولیاء: ۷۰:۵ و: ۲۰۱:۳، خصائص النسائی ۳۷، فتح الباری فی شرح البخاری: ۱۰۰:۸، کنزالعمال: ۶: ۲۲۲ - ۲۲۰، و: ۱۰۹:۷ و ۱۱۰، و: ۳۴۲۵۱:۱۱۳:۱۲، کنوز الحقائق ۱۶۵ و ۳۶، مجمع الزوائد: ۱۸۱:۹، ذخائر العقبی: ۴۱، مستدرک الصحیحین: ۱۶۵:۳، الریاض النضره: ۲۳۲:۲.

و انظر أمالی الصدوق: ۱۲:۱۲۳، و: ۴:۱۱۶، المناقب لابن شهرآشوب: ۲۳۰:۳، البحار: ۲۶۲:۴۳ ح ۵، الارشاد: ۲۱۸، کشف الغمه: ۵۲۱:۱، کامل الزیارات: ۹:۵۲، معانی الأخبار: ۴۰۳ ح ۶۹، الکافی: ۱:۲:۶، عیون

أخبار الرضا: ۲:۲۶:۸، الصواعق المحرقه: ۱۹۱ ب ۱۱ فصل ۳، موده القربى: ۳۴، ينابيع الموده: ۲: ۴۸ و ۳۷ و ۳۲۹، و: ۳:۱۰ ط اسوه.

[۱۵] تقدمت تخريجاته.

[۱۶] فى (د): نورا.

[۱۷] فى (ب) التى.

[۱۸] فى (ج): تتضائل.

[۱۹] اشاره الى قول الحسن عليه السلام فى حديث طويل أورده صاحب ذخائر العقبى: ۱۳۸ و ۱۴۱ أيها الناس من عرفنى فقد عرفنى، و من لم يعرفنى فأنا الحسن بن على بن أبى طالب، أنا ابن رسول الله صلى الله عليه و آله أنا ابن البشير، أنا ابن النذير، أنا ابن السراج المنير، أنا ابن من بعثه الله رحمه للعالمين، أنا ابن من أرسله الى الجن و الانس أجمعين... و قال فى حديث آخر: و أنا من أهل البيت الذين فرض الله مودتهم على كل مسلم، فقال الله تبارک و تعالى لنبيه (قل لا أسئلكم عليه أجرا الا الموده فى القربى) الشورى: ۲۳ و قد تقدم الكلام عن ذلک، و فى حديث آخر قال عليه السلام: أنا ابن من لا يساويه أحد شرفا و كرما... أو اشاره الى الحديث الوارد فى الصواعق المحرقه: ۱۲۶ - ۱۲۰ و هو قوله صلى الله عليه و آله: أنا سيد ولد آدم و على سيد العرب، و قريب منه فى موده القربى: ۲۹، و فرائد السمطين: ۲:۳۱۳:۵۶۴، و غايه المرام: ۶۹۳:۸.

و انظر قوله عليه السلام فى المقاتل: ۷۰ عن حبيب بن أبى ثابت: لما بويع معاويه خطب فذكر عليا فنال منه، ونال من الحسن، فقام الحسين ليرد عليه فاخذ الحسن بيده فأجلسه، ثم قام فقال: أيها الذاكر عليا، أنا الحسن و أبى على، و أنت معاويه و أبوك صخر، و امى فاطمه و امک هند، و جدى رسول الله صلى الله

علیه و آله وجدک حرب، و جدتی خدیجه وجدتک قتیله فلعن الله أخملنا ذکرا و ألامنا حسبا وشرنا قدما و أقدمنا کفرا و نفاقا... و فی الارشاد للمفید: ۲:۱۰ یروی مثله. و انظر نزهه المجالس: ۲:۲۰۶، العقد الفرید: ۳: ۲۸۲، ۲۴۲ محاضرات: ۱:۲۱۶، الأغانی: ۱۴:۱۵۶، محاضره الابرار: ۱۷۸، المحاسن و الأضداد: ۹۰، محاسن البیهقی: ۸۲ و ۸۳ و ۹۵، شرح النهج لابن أبی الحدید: ۴:۱۰ و طه حسین فی الفتنه الکبری: ۲۰۲.

و فی کنزالعمال: ۶:۲۲۱: أیها الناس ألا اخبرکم بخیر الناس جدا و جده؟ ألا أخبرکم بخیر الناس عما و عمه؟ ألا اخبرکم بخیر الناس خالا و خاله؟ ألا اخبرکم بخیر الناس أبا و اما؟ الحسن و الحسین جدهما رسول الله صلی الله علیه و آله وجدتهما خدیجه بنت خویلد و امهما فاطمه بنت رسول الله صلی الله علیه و آله و أبوهما علی بن أبی طالب علیه السلام و عنهما جعفر بن أبی طالب و عمتهما ام هانی بنت أبی طالب و خالهما القاسم ابن رسول الله صلی الله علیه و آله و خالتهما زینب و رقیه و ام کلثوم بنات رسول الله صلی الله علیه و آله... و فی مجمع الزوائد: ۹:۱۸۴ مثله، و انظر ذخائر العقبی: ۱۳۰.

[۲۰] انظر کفایه الطالب: ۴۱۳، کشف الغمه: ۱:۵۱۸ و ۵۱۴، البحار: ۴۴:۱۳۶، و: ۴۳:۲۵۰:۲۶. و: ۲۵۵، الارشاد للمفید: ۲۰۵، و: ۲:۵ ط آل البیت علیهم السلام معالم العتره النبویه (مخطوط ورق ۶۰، و قال ابن الخشاب کنیته أبومحمد کما ورد فی کشف الغمه: ۱:۵۱۸ و ۵۱۴، المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۲ و زاد فی کنیته، و أبوالقاسم، اسدالغابه: ۲:۹، مطالب السؤول: ۶۴.

[۲۱] فی (ب): و أولاها به.

[۲۲] انظر مطالب السؤول: ۶۴ و لکن بتقدیم

«الطيب» على «الزكى» و فى لفظ صحيح البخارى: باب الصلح «ابنى هذا سيد» و رواه أيضا فى باب بدء الخلق و علامات النبوه فى الاسلام بزياده «ان» و فى باب مناقب الحسن و الحسين عليهماالسلام و فى كتاب الفتن أيضا، و رواه النسائى فى صحيحه: ۲۰۸:۱ و أبوداود فى صحيحه: ۱۷۳:۲۹، صحيح الترمذى: ۳۰۶:۲، اسدالغابه: ۱۱:۲، مسند أحمد: ۴۴:۵، مسند الطيالسى: ۱۱۸:۳، حليه الأولياء: ۳۵:۲، تاريخ بغداد: ۲۱۵:۳، و: ۲۶:۸، كنزالعمال: ۱۰۴:۷، ۲۲۲:۶.

و انظر ذخائر العقبى: ۱۲۵، مستدرك الصحيحين: ۱۶۹:۳، مجمع الزوائد: ۱۷۸:۹، كشف الغمه: ۵۱۸:۱، البحار: ۲۵۵:۴۳، معالم العتره النبويه (مخطوط): ورق ۶۰، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳ و لكن بلفظ «السيد و السبط و الأمين، و الحجه و البر و التقى و الأمير و الزكى و المجتبى و السبط الأول و الزاهد» و البحار: ۱۳۵:۴۴ و فيه «الأثير» و «الأبثر» بدل «الامين» و بدل «الأمير» و نقل عن ابن الخشاب لفظ: و من ألقابه الوزير و غير ذلك كثير.

[۲۳] فى (أ): النسب.

[۲۴] انظر صحيح البخارى: ۳۳:۵، و: ۱۸۸:۲، سنن الترمذى: ۳۷۷۶:۶۵۹:۵، تاريخ دمشق ترجمه الامام الحسن عليه السلام: ۴۸:۲۸، البحار: ۳۳۸:۴۳: ۱۰ و: ۶۳:۳۰۰، و: ۱۳۶:۴۴، كشف الغمه: ۵۲۲:۱ و ۵۱۴، كفايه الطالب: ۴۱۳ و ۲۶۷، فضائل الخمسه: ۲۵۷:۳، صحيح الترمذى: ۳۰۷:۲، مجمع الزوائد: ۱۸۵:۹ و ۱۷۵ و ۱۷۶، المحبر: ۴۶۹، مستدرك الصحيحين: ۱۶۸:۳، مسند أحمد: ۲۶۱:۳ و ۱۶۴ و ۱۹۹، و: ۳۴۲:۲، و: ۳۰۷:۴، و قريب منه فى كنزالعمال: ۱۱۰:۷ و زاد فيه: من الحسن بن على و فاطمه.

و انظر الاصابه: ۲ ق ۱۱: ۱ أو: ۳۲۸، تاريخ اليعقوبى: ۲۲۶:۲، تهذيب تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۰۲:۴، ينابيع الموده: ۱۳۷، تاريخ الخلفاء: ۱۲۶، التنبيه و الأشراف: ۲۶۱ لكن

بلفظ: أشبهت خلقى و خلقى... و انظر حياه الامام الحسن عليه السلام للقرشى: ۲۹:۱، سيره الأئمه الاثنى عشر للحسنى: ۵۱۳:۱، صلح الامام الحسن عليه السلام، محمد جواد فضل الله: ۳۱ نقلا ـ عن الغزالى فى احياء العلوم مطبعه نمونه قم الناشر دار المثقف المسلم.

[۲۵] انظر سنن الترمذى: ۳۸۶۸:۳۲۵:۵ و لكن بتقديم و تأخير فى اللفظ و فيه: الحسن أشبه برسول الله صلى الله عليه و آله ما بين الصدر الى الرأس، و الحسين أشبه بالنبى صلى الله عليه و آله ما كان أسفل من ذلك... المناقب لابن شهرآشوب: ۱۶۵:۱، روضه الواعظين: ۱۹۸:۱، اعلام الورى: ۲۱۷ – ۲۱۲، الارشاد: ۲۱۸، البحار: ۳۰۰:۴۳ و ۳۰۱ و: ۴۱:۲۷۵، ينابيع الموده: ۳۶:۲ ط اسوه، كشف الغمه: ۵۴۶:۱ و ۵۲۲.

و أيضا راجع البحار: ۱۳۷:۴۴ و ورد بلفظ: أن الحسين عليه السلام كان يشبه النبى صلى الله عليه و آله من صدره الى رأسه، و الحسن عليه السلام يشبه به من صدره الى رجليه... و انظر الاستيعاب: ۳۸۴:۱ و ۱۳۹، مسند أحمد: ۹۹:۱ و ۱۰۸، تهذيب التهذيب: ۲۹۶:۲، و فى صحيح الترمذى: ۳۰۷:۲ روى بسنده عن هانى بن هانى عن على عليه السلام، و رواه أبوداود الطيالسى فى مسنده: ۱۹:۱، و قريب من هذا فى الاصابه: ۱۵:۲ ق ۱، كنزالعمال: ۱۰۶:۷.

[۲۶] فى (أ): يتبسم.

انظر بالأضافه الى المصادر السابقه: صحيح البخارى: ۲۱۷:۴، و: ۱۸۸:۲، و روى الجنابذى فى مخطوطته معالم العتره النبويه: ورق ۶۱ مثله و لكن بلفظ «لا ـ شبيها بعلى و على يتبسم» و انظر بحارالأنوار: ۳۰۱:۴۳، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۶۵:۳، كشف الغمه: ۵۲۲:۱، أنساب الأشراف: ۵۳۹:۱ قريب من هذا، و راجع: مستدرك الحاكم: ۱۶۸:۳، مسند أحمد: ۳۰۷:۴ و: ۸:۱، سنن الترمذى: ۴۰۱، فتح البارى: ۹۷:۸، نور

الأبصار: ۲۴۰.

[۲۷] فی (ج): المغیری.

[۲۸] لیست «مشربا» فی (ب).

[۲۹] فی (ج): أسهل.

[۳۰] فی (أ): المشربه

[۳۱] بالاضافه الی المصادر السابقه انظر نور الأبصار: ۲۴۰، کشف الغمه: ۵۲۵:۱ و ۱۵۷، البحار: ۳۰۳:۴۳، و بعض هذه الأوصاف ذکرها ابن شهرآشوب فی المناقب: ۱۹۱:۳، البحار: ۱۳۵:۴۴، تاریخ الخمیس: ۱۷۱:۱، دائر المعارف للبستانی: ۳۸:۷، الفتوح: ۳۴۰:۲، تاریخ الیعقوبی: ۲۰۱:۱۲.

[۳۲] انظر الکافی: ۸:۴۷۴:۶، البحار: ۴۲:۲۵۸:۴۳ و ۴۳ و: ۱۳:۲۴۲، مصباح الکفعمی: ۵۲۲، و البحار: ۱۳۴:۴۴، و انظر عیون أخبار الرضا: ۵۶:۲، أمالی الشیخ الصدوق: ۳۷۱ - ۳۷۰. و فی الکافی أیضا: ۲:۴۷۳:۶ و فیه «حسبی الله» و اعتقد أن اختلاف النقوش من جهه تعدد الخواتم.

[۳۳] فی (أ): بوابه.

[۳۴] انظر الکفعمی: ۵۲۲، بحارالأنوار: ۱۳۴:۴۴.

[۳۵] فی (ب): عن و کذلک فی المصدر.

[۳۶] انظر معالم العتره النبویه للجنابذی (مخطوط): ورق ۶۱، کشف الغمه: ۵۱۹:۱، و قریب من هذا فی المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۵:۳ عن أبی هریره و بریده بلفظ: رأیت النبی صلی الله علیه و آله یخطب علی المنبر ینظر الی الناس مره و الی الحسن مره و قال: ان ابنی هذا سیصلح الله به بین فئتین من المسلمین. و انظر البحار: ۲۹۸:۴۳ و ۲۹۳ و ۶۲:۳۱۷ و ۶۱، و اعلام الوری: ۲۱۱، العدد القویه مخطوط: ورق ۶، الاصابه: ۳۳۰:۱، مسند أحمد: ۵۱:۵ و ۴۴ و ۳۸، العقد الفرید: ۱۶۴:۱، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۰۲:۴، البخاری: ۱۱۸:۲، و ۱۴۱:۴ و ۲۱۶، سنن النسائی: ۱۰۷:۳، سنن أبی داود: ۲۸۵:۲، و: ۱۱۸:۳، سنن الترمذی: ۳۸۶۲:۳۲۳:۵، محاسن البیهقی: ۵۵.

و انظر فضائل الخمسه: ۲۹۳ - ۲۹۰، مستدرک الحاکم: ۱۶۹:۳ و ۱۷۵ یروی المضمون السابق باسناد مختلف و فیه: بین فئتین عظیمتین من المسلمین، الاستیعاب: ۳۸۴:۱ البدایه و النهایه: ۹:۸،

صحيح الترمذی: ۳۰۶:۲ عن أبی بکره، اسدالغابه: ۱۱:۲، حلیه الأولیاء: ۳۵:۲، تاريخ بغداد: ۲۱۵:۳، و: ۲۶:۸، کنزالعمال: ۲۲۲:۶، و: ۱۰۴:۷، ذخائر العقبی: ۱۲۵، مجمع الزوائد: ۱۷۸:۹، الصواعق المحرقه: ۱۹۲ ب ۱۱ فصل ۳، ینابیع الموده: ۴۲:۲ و ۴۸۱ و ۳۶ ط اسوه، البدء و التاریخ: ۲۳۸:۵، دلائل الامامه: ۶۴.

و لا نرید التعلیق علی هذا الحدیث بل نقول: ان هذا اللفظ «بین فئتین من المسلمین عظیمتین» کیف یوجهها أصحاب الرای و السداد فی حاله المقارنه بین قوله صلی الله علیه و آله حول ریحانه الامام الحسن علیه السلام: ان ابنی هذا سید، و قوله صلی الله علیه و آله و ان الحسنین خیر الناس جدا و جده و أبا و اما، و قوله صلی الله علیه و آله: ان الحسن و الحسین سبطا هذه الامه، و قوله صلی الله علیه و آله: ان الله زین الجنه بالحسن و الحسین، و قوله صلی الله علیه و آله: ان الحسن و الحسین سیدا شباب اهل الجنه، و قوله صلی الله علیه و آله: ان الحسنین عضوان من أعضائه، و غیر ذلک کثیر و بین قوله صلی الله علیه و آله: اذا رأیتم معاویه علی منبری فاقتلوه... کما ذکر ذلک صاحب میزان الاعتدال: ۷:۲ و ۱۲۹، و تهذیب التهذیب لابن حجر: ۱۱۰:۵، و: ۳۲۴:۷، و: ۷۴:۸ و بلفظ ابن عیینه «فارجموه» و کنوز الحقائق: ۹، و ابن سعد فی الطبقات: ۱۳۶:۴ ق ۱، و کذلک الحدیث الذی أوردناه سابقا: ویح عمار تقتله الفئه الباغیه یدعوهم الی الجنه و یدعونه الی النار، و کذلک تأسف عبدالله بن عمر بن الخطاب أنه لم یقاتل الفئه الباغیه و تأسف عبدالله بن عمرو بن العاص علی

أنه كان مع الفئه الباغيه؟؟! و مع هذا كله يطلقون لفظه «المسلمين» على معاويه و أصحابه، و بالتالى فان لفظ «المسلم» كما يطلق على المؤمن فكذلك يطلق على المنافق و الباغى و غير ذلك من الفرق المنتحله للاسلام.

و كيف يفسرون جريان و اشتعال و اشتداد نيران الحرب و يهلك فيها أكثر المسلمين و يفنى أهل الحق و يقهرون و يسيطر أهل الباطل و يهتكون؟ لا ـ أدرى، و لكن نقول: ان هذه الزياده كما يقول العلامه جعفر مرتضى العاملى فى كتابه الحياه السياسيه للامام الحسن عليه السلام: ١٣ فى الهامش و نحسب أنها – أى الزياده فى الحديث – من تزيد الرواه، من أجل هدف سياسى خاص هو اثبات الايمان و الاسلام للخارجين على امام زمانهم، و لعل أول من زادها معاويه بن أبى سفيان نفسه كما تدل عليه قصه ذكرها المسعودى، و فيها اشاره صريحه للهدف السياسى المشار اليه، قال فى مروج الذهب: ٢:٤٣٠: ان معاويه حينما أتاه البشير بصلح الحسن كبر، فسألته زوجته عن سبب ذلك فقال: أتانى البشير بصلح الحسن و انقياده، فذكرت قول رسول الله صلى الله عليه و آله: ان ابنى هذا سيد أهل الجنه، و سيصلح به بين فئتين عظيمتين من المؤمنين، فالحمد لله الذى جعل فئتى احدى الفئتين، انتهى.

[٣٧] انظر صحيح البخارى: ٢:١٨٨، صحيح مسلم ٧:١٢٩ و زاد «واحبب من يحبه» سنن الترمذى: ٥:٣٢٧ باب ٣٨٧٣:١١٠، كنوز الحقايق: ٢٥، كنزالعمال: ٣٤٣٠٧:١٢٤:١٢، و ٧:١٠٥، صحيح البخارى أيضا: فى كتاب بدء الخلق، صحيح الترمذى: ٢:٣٠٧، و قريب من هذا اللفظ فى مستدرك الصحيحين: ٣:١٦٩ و ١٧٨، الاصابه: ٣:٧٨ ق ١، مسند أحمد: ٥:٣٦٦، و ٢:٥٣٢، تهذيب التهذيب: ٢:٢٩٧، مجمع الزوائد: ٩:١٧٦، الأدب المفرد

للبخاری: ۱۷۱، حلیه الأولیاء: ۳۵:۲.

و انظر تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۴: ۲۰۷ - ۲۰۵، الغدیر: ۱۲۴:۷، و سیرتنا و سنتنا: ۱۵ - ۱۱، البحار: ۵۵:۲۹۴:۴۳ و ۵۶ و ۶۲، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۸:۳، کشف الغمه: ۵۲۰:۱، سنن ابن ماجه: ۶۴:۱، فضائل الخمسه: ۲۳۰:۳ و ما بعدها، فرائد السمطین: ۳۸:۲ و ۴۰ ترجمه الحسن علیه السلام، و أنساب الأشراف فی ترجمته علیه السلام، نور الأبصار: ۱۱۶، و اسدالغابه: ۵۲۳:۵، مجمع الزوائد: ۱۶۹:۹، و غیر ذلک کثیر.

[۳۸] انظر سنن الترمذی: ۳۸۷۲:۳۲۷:۵، ذخائر العقبی: ۱۳۲ - ۱۳۰، کشف الغمه: ۲۵۰:۱، البحار: ۲۹۸:۴۳ ح ۶۲، معالم العتره النبویه (مخطوط): ورق ۶۲، صحیح الترمذی: ۳۰۷:۲ و ۳۰۸، و قریب من هذا فی مجمع الزوائد: ۱۸۲:۹ و ۱۸۱ لکن بلفظ: بأبی و امی أنتما ما أکرمکما علی الله، ثم حمل أحدهما علی عاتقه الأیمن و الآخر علی عاتقه الأیسر... کنزالعمال: ۱۰۴:۷ و ۱۰۷ و ۱۰۸، مستدرک الصحیحین: ۱۷۰:۳، اسدالغابه: ۱۲:۲، محاضرات: ۲۸۱:۲، ینابیع الموده: ۳۶:۲ و ۲۰۵ ط اسوه.

[۳۹] فی (أ): أبی بکر.

[۴۰] انظر حلیه الأولیاء: ۳۵:۲ مع تقدیم و تأخیر فی اللفظ و فیه: کان النبی صلی الله علیه و آله یصلی بنا و هو ساجد فیجی ء الحسن و هو صبی صغیر حتی یصیر علی ظهره أو رقبته فیرفعه رفعا رفیقا، فلما صلی صلاته قالوا: یا رسول الله... و انظر کشف الغمه: ۵۲۰:۱، البحار: ۶۲:۲۹۸:۴۳ بالاضافه الی المصادر السابقه و قد سبق و أن تم استخراجه و التعلیق علی فقرته الأخیره.

[۴۱] فی (أ): أتی.

[۴۲] فی (أ): و هو المخدع.

[۴۳] و لکع الصبی الصغیر.

[۴۴] فی (د): تحبسه.

[۴۵] السخاب بالفتح: قلاده تتخذ من قرنفل وسک و محلب، لیس فیها من اللؤلؤ و الجوهر شی ء، تلبسه الصبیان.

[۴۶]

فی (ج): أن.

[۴۷] فی (أ): و اعتنق.

[۴۸] انظر البخاری: ۱۸۸:۲ کتاب اللباس، مثله و فی کتاب البیوع مثله، صحیح مسلم ۴۵۶:۲ ب ۵۷:۱۸ و ۲۴۲۱، جمع الفوائد: ۲۱۷:۲، ینابیع الموده: ۴۴:۲ کنوز الحقائق: ۲۵، کنزالعمال: ۳۴۳۰۷:۱۲۴:۱۲، مجمع الزوائد ۱۵۷:۶، الترمذی ۳۸۵۹:۳۲۷:۵، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۰۳:۴، مستدرک الحاکم: ۱۶۹:۳، مسند أحمد: ۵۳۲:۲، حلیه الأولیاء ۳۵:۲ و انظر المصادر السابقه و قد سبق و أن تم استخراج الحدیث.

[۴۹] انظر البخاری: ۱۸۸:۲، مسند أحمد: ۲۴۹:۲ و ۵۳۲ و ۲۸۳:۶، و: ۲۳۱:۲، مستدرک الحاکم: ۱۶۹:۳، کشف الغمه: ۵۲۰:۱ و ۵۶۶، البحار ۲۹۹:۴۳ و ۲۳:۲۶۶، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۸:۳، العدد القویه (مخطوط): ۶، بالاضافه الی المصادر السابقه و قد سبق و أن تم استخراج الحدیث.

[۵۰] انظر سنن الترمذی: ۵۳۹ ط قدیم، صحیح الترمذی ۳۰۶:۲، مستدرک الحاکم: ۱۶۷:۳، خصائص النسائی: ۲۴، البدایه و النهایه: ۳۵:۸، الاستیعاب: ۳۹۱:۱، تاریخ الخلفاء: ۷۱، مسند أحمد: ۳:۳ و ۶۲ و ۸۲، حلیه الأولیاء: ۷۱:۵، تاریخ بغداد: ۲۳۱:۹، و: ۹۰:۱۰ فرائد السمطین: ۹۸:۲ ح ۴۰۹ و ۴۱۰ و ۴۲۸، تاریخ دمشق ترجمه الامام الحسن: ۴۵: ۷۱ - ۶۶، مستدرک الحاکم: ۱۶۷:۳، الفتح الکبیر: ۸۰:۲، الاصابه: ۲۵۵:۱، أخبار اصبهان: ۳۴۳:۲، المعیار و الموازنه: ۲۰۶، ذخائر العقبی: ۹۲ و ۱۲۹، الجامع الصغیر ح ۳۸۲۲، الأحادیث الصحیحه للألبانی: ح ۹۷۶، المقاصد الحسنه للسخاوی: ح ۴۰۷، کشف الخفا للعجلونی: ح ۱۱۳۹، بالاضافه الی المصادر السابقه و قد سبق و ان تم استخراجه.

[۵۱] فی (أ): عمار بن یاسر.

[۵۲] تقدمت تخریجاته، و انظر صحیح البخاری: ۳۳۹:۴، مسند أحمد: رقم ۵۵۶۸ و ۵۹۴۰ و ۵۹۷۵ ط دارالمعارف بصمر، ذخائر العقبی: ۱۲۴، نزل الأبرار: ۹۲، الفتح الکبیر: ۲۹۸:۱، أنساب الأشراف: ۸۵:۲۲۷:۳ الطبعه الاولی:

فرائد السمطين: ۲:۱۰۹:۴۱۵، خصائص النسائی: ۱۲۴ ط الحیدریه و فی اکثر المصادر: هما ریحانتای...،.

[۵۳] کذا، و الصحیح: شداد کما فی المصادر.

[۵۴] فی (أ): الصلاه.

[۵۵] فی (أ): صلی، و فی (ب): فصلی.

[۵۶] صحیح النسائی: ۱:۱۷۱، و رواه الحاکم فی المستدرک: ۳:۱۲۱ و ۱۶۵ و ۱۶۷ و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و: ۶۲۶، و انظر مسند أحمد: ۵:۴۴، و: ۳:۴۹۳، و ۲:۵۱۳، سنن البیهقی: ۲:۲۶۳، اسدالغابه: ۲:۳۸۹، کنزالعمال: ۱۲:۱۲۴ ح ۳۴۳۰۸، و: ۷:۱۰۹ و: ۶:۲۲۲ و قریب من هذا بحق الحسن و الحسین علیهماالسلام کما فی مجمع الزوائد: ۹:۱۷۵ و ۱۸۲، ۱۸۱، ذخائر العقبی: ۱۳۲ المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۸۸، البحار: ۴۳:۲۹۴:۵۵ و لکن بلفظ «فکرهت أن اعجله حتی نزل» و فی جمع الفوائد: ۲:۲۱۷ مناقب الحسن و الحسین علیه السلام بلفظ «فکرهت ان اعجله حتی یقضی حاجته» و انظر ینابیع الموده: ۲: ۴۴ – ۴۳ ط اسوه، الاصابه: ۲:۱۱، البدایه و النهایه: ۸:۳۳.

[۵۷] فی (ب، د): قال دخلت.

[۵۸] فی (ب، د): فاذا أنا برجل.

[۵۹] فی (ج) زاد لفظه فقلت له.

[۶۰] البروج: ۳.

[۶۱] فی (أ): و المشهود.

[۶۲] فی (ب): فجزته.

[۶۳] فی (ب): فقلت له أخبرنی.

[۶۴] فی (ب): فجزتهما.

[۶۵] فی (ب): فقلت أخبرنی.

[۶۶] الأحزاب: ۴۵.

[۶۷] هود: ۱۰۳.

[۶۸] فی (ب): فسألت، و هکذا فی کل لفظه «سأل».

[۶۹] انظر تفسير الوسيط (مخطوط) ورق: ۲۷۶، و انظر كشف الغمه: ۵۴۳:۱، و البحار: ۱۹:۳۴۵:۴۳.

[۷۰] فى (أ): وحكى.

[۷۱] فى (أ): و وقره.

[۷۲] فى (أ): على.

[۷۳] فى (أ) من.

[۷۴] فى (أ): عسوف.

[۷۵] فى (أ): و قد اكتنفه.

[۷۶] ليست: «و غاشيته» فى (أ).

[۷۷] (أ): شوت.

[۷۸] فى (ب، د): أنصفنى.

[۷۹] فى (أ): تنعم فيها.

[۸۰] فى (أ): حرها.

[۸۱] فى (أ): و أجهدنى.

[۸۲] فى (أ): الحاله.

[۸۳] ليست

«ضنک» فی (أ).

[۸۴] انظر بالاضافه الی المصادر السابقه البحار: ۳۴۶:۴۳ عن کشف الغمه.

[۸۵] انظر حلیه الأولیاء ۳۷:۲ روی بسنده عن محمد بن علی، أخبار اصبهان، ۴۴:۱، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۰:۳، البحار: ۳۳۹:۴۳، الصواعق المحرقه: ۱۳۹ ب ۱۰ فصل ۳، ینابیع الموده: ۴۲۴:۲ ط اسوه، ذخائر العقبی: ۱۳۷.

[۸۶] انظر حلیه الأولیاء: ۳۷:۲ و لکن بلفظ «فمشی عشرین مره من المدینه علی رجلیه» المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۰:۳ و ۱۸۴، البحار: ۱۳:۳۳۹:۴۳ و: ۱:۳۳۱ و ۳ ولکن بلفظ «و لقد حج الحسن بن علی خمسا و عشرین حجه ماشیا» و فی لفظ آخر «فمشی عشرین مره من المدینه علی رجلیه» و قریب من هذا فی أمالی الشیخ الصدوق: ۸:۱۵۰ و: ۹:۱۸۴، قرب الاسناد: ۷۹، علل الشرائع: ۶:۴۴۷، شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید: ۱۰:۱۶، البحار: ۳۵۷:۴۳ ولکن بلفظ «حج خمس عشره حجه ماشیا» ینابیع الموده: ۴۲۴:۲ و ۲۱۰ و ۲۱۱ ط اسوه.

و انظر مستدرک الصحیحین: ۱۶۹:۳، سنن البیهقی: ۳۳۱:۴، ذخائر العقبی: ۱۳۷، أخبار اصبهان: ۴۴:۱، تهذیب التهذیب: ۲۹۸:۲، تاریخ الخلفاء: ۷۳، الصواعق المحرقه ۱۳۹ باب ۱۰ فصل ۳، ذخائر العقبی: ۱۳۷، حقا أنه لا یصل الی عبادته أحد غیر أهل بیت العصمه علیهم السلام و ذلک لأن العبد لا یصل الی حقیقه العباده الا أن یتحقق فیه حق العبودیه، و ذلک اذا کان عبدا للمولی فی جمیع الأحوال، و أن یکون کل من أعماله و حرکاته و أطواره بقصد العبودیه و فی الله و لله و علی سبیل الله و یصدق علیه قوله تعالی (رجال لاتلهیهم تجاره و لابیع عن ذکر الله).

[۸۷] فی (ب) جدعان، وفی (ج): شجعان.

[۸۸] فی (ب، د): مره.

[۸۹] انظر ذخائر العقبی: ۱۳۷ قال: خرجه أبوعمر، و خرجه

صاحب الصفوه و البغوی فی معجمه عن عبیدالله بن عبید بن عمیر. و فی المستدرک: ۱۶۹:۳ و لکن بلفظ «خمسا و عشرین حجه و ان النجائب لتقاد معه». لعل الصحح هو الجنائب جمع جنیبه أی الدابه الطائعه التی تقاد الی جنب الانسان کما فی تهذیب التهذیب: ۲۹۸:۲ و انظر تاریخ الخلفاء: ۷۳، سنن البیهقی: ۳۳۱:۴، حلیه الأولیاء: ۳۷:۲، قرب الاسناد ۷۹، علل الشرائع: ۶:۴۴۷، البحار: ۳:۳۳۲:۴۳، نور الأبصار: ۲۴۰، أنساب الأشراف: ۹:۳.

[۹۰] انظر حلیه الأولیاء: ۳۷:۲ روی بسنده عن محمد بن علی و عن ابن أبی نجیح و لکن بلفظ «و قسم ماله نصفین» و عن شهاب بن عامر بلفظ «حتی تصدق بفرد نعله» و عن علی بن زید بن جدعان و زاد فیه: حتی أن کان لیعطی نعلا و یمسک نعلا و یعطی خفا و یمسک خفا... و انظر سنن البیهقی: ۳۳۱:۴ بلفظ: حتی أنه یعطی الخف و یمسک النعل... المناقب لابن شهرآشوب: / ۱۸۰۳، بحارالأنوار: ۱۳:۳۳۹:۴۳ و: ۲:۳۳۲ و: ۳۵۷، أمالی الشیخ الصدوق: ۹:۱۸۴، شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید: ۱۰:۱۶، تاریخ الخلفاء: ۷۳.

[۹۱] انظر المناقب: ۱۸۰:۳، البحار: ۳۴۱:۴۳ ح ۱۴.

[۹۲] فی (أ): اغترارا.

[۹۳] لیست. «ما یدل» فی (أ).

[۹۴] فی (أ): مکانه.

[۹۵] فی (أ): فجد بما فی یدک.

[۹۶] فی (أ): و ان.

[۹۷] البقره: ۱۹۷: انظر کشف الغمه: ۱۶۶.

[۹۸] الجود کثیرا ما یوجد بین الناس، کما أن العباده و الطاعه کثیرا ما تشاهد بینهم، أما الجود الخالص الحق فقلیل ما هو، کما أن العباده الخالصه لا ـ توجد الا ـ فی المخلصین من عباد الله الصالحین، نعم الجود الخالص ما لا یشوبه ریب و لا یعتریه غرض نفسانی و لا یتبعه من و لا أذی من قول أو

فعل كما قال تعالى (الـذين ينفقون أموالهم فى سبيل الله ثم لا يتبعون ما أنفقوا منا و لا أذى لهم أجرهم عنـد ربهم) البقره: ۲۶۲، و قـال تعـالى (يـا أيها الـذين ءامنوا لا تبطلوا صـدقاتكم بالمن و الاذى كالـذى ينفق ماله، رئآء الناس) البقره: ۲۶۴، و قـال تعالى (قول معروف و مغفره خير من صدقه يتبعها أذى والله غنى حليم) البقره: ۲۶۳.

[۹۹] فى (أ): للمتقين.

[۱۰۰] انظر كشف الغمه: ۵۵۸:۱، ذخائر العقبى: ۱۳۷ و لكن بـدون لفظه «درهم» و قال: خرجه فى الصـفوه، و قريب من هذا فى المحاسن للبيهقى: ۵۶، و انظر تاريخ بغداد: ۳۴:۶، الصواعق المحرقه: ۸۳، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۲:۳، البحار: ۱۵:۳۴۱:۴۳ و: ۲۰:۳۴۷، ينابيع الموده: ۲۱۱:۲ ط اسوه.

[۱۰۱] فى (أ): الموثرين.

[۱۰۲] فى (أ): يكثر على.

[۱۰۳] فى (أ): رفعت.

[۱۰۴] فى (أ): الاحتفال، و فى (ج): الأصفاد.

[۱۰۵] فى (أ): لما.

[۱۰۶] فى (د): بوكيله.

[۱۰۷] فى (أ): دينار.

[۱۰۸] فى (ج): فدفع.

[۱۰۹] فى (ب)، الى الرجل.

[۱۱۰] انظر كشف الغمه ۵۵۸:۱، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۲:۳، البحار: ۲۰:۳۴۷:۴۳ و لكن بزياده:... و قال: هات من يحملها لك، فأتاه بحمالين فـدفع الحسن عليه السـلام اليه رداءه لكرى الحمالين، فقال مواليه: والله ما بقى عنـدنا درهم فقال: لكنى أرجو أن يكون لى عنـدالله أجرا عظيمـا... و قـال: و خرجه صـاحب كتاب الصـفوه: و انظر مطالب السؤول: ب ۲ فى كرمه مع اختلاف يسير فى اللفظ، الصواعق المحرقه: ۸۳، المحاسن للبيهقى: ۵۶.

[۱۱۱] فى (ج): الخيمه.

[۱۱۲] فى (أ): فقالت هذه الشويهه.

[۱۱۳] فى (أ): بينما.

[۱۱۴] فی (أ): تذبحين شاه.

[۱۱۵] فی (ج): مده.

[۱۱۶] فی (أ): يلتقطان.

[۱۱۷] فی (ج): المدينه.

[۱۱۸] انظر المدائنی (حياه الامام الحسن عليه السلام)، كشف الغمه: ۵۵۸:۱، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۲:۳، البحار: ۳۴۷:۴۳ ح ۲۰

و: ۱۵:۳۴۱ مع اختلاف یسیر فی اللفظ، عوالم العلوم: ۱۱۴:۹.

[۱۱۹] فی (أ): و زقاق.

[۱۲۰] فی (ب): محب.

[۱۲۱] انظر حلیه الأولیاء: ۳۶:۲، کشف الغمه: ۵۶۰ و ۵۶۷ و ۵۷۵، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۸۶۳، البحار: ۳۴۹:۴۳ و ۲۱:۳۴۲ و لکن بلفظ «کانت تحت الحسن بن علی علیه السلام امرأتان تمیمیه و جعفیه فطلقهما جمیعا و بعثنی الیهما، و قال: أخبرهما فلیعتدا و أخبرنی بما تقولان و متعهما العشره الآلاف و کل واحده منهما بکذا و کذا من العسل و السمن، فأتیت الجعفیه فقلت: اعتدی، فتنفست الصعداء ثم قالت: متاع قلیل من حبیب مفارق، و أما التمیمیه فلم تدر ما «اعتدی» حتی قال لها النساء فسکتت، فأخبرته علیه السلام بقول الجعفیه فنکت فی الأرض ثم قال: لو کنت مراجعا لامرأه لراجعتها... و روی الصدوق شطرا منها فی معانی الأخبار: ۱۱۳، تاریخ ابن کثیر: ۳۹:۸، دائره المعارف للبستانی: ۳۹:۷، تحف العقول: ۲۲۵.

[۱۲۲] فی (أ): و حمله.

[۱۲۳] فی (ب، ج): السماحه.

[۱۲۴] فی (أ): احراز.

[۱۲۵] فی (أ): ماله.

[۱۲۶] فی (أ): عرضه.

[۱۲۷] فی (أ): علی.

[۱۲۸] فی (أ): أشد.

[۱۲۹] فی (أ): الصدمه، فی (ب): المصدومه، و فی (د): الصدقه.

[۱۳۰] فی (ج): العزم.

[۱۳۱] فی (أ): فی.

[۱۳۲] فی (أ): السؤدد.

[۱۳۳] فی (أ): و صحبه.

[۱۳۴] فی (ج): ترکک.... طاعتک.

[۱۳۵] انظر تحف العقول: ۲۲۵. البحار: ۱۱۸:۱، تهـذيب تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۱۹:۴، البدايه: ۳۹:۸، المحاضرات: ۳۶۶:۱، حليه الأولياء ۳۶:۲، نور الأبصار: ۲۴۵.

[۱۳۶] فى (ج): خسرهما.

[۱۳۷] انظر حليه الأولياء: ۳۶:۲ و ما بعدها، تحف العقول: ۲۲۵ و ما بعدها، و روى الصدوق شـطرا منها فى معانى الأخبار: ۱۱۳: تاريخ دمشق: ۵۲۲:۱۲، أعيان الشيعه: ۴ / ق ۴۶: ۱ و ۸۸، البدايه و النهايه لابن كثير: ۳۹:۸، مجموعه ورام: ۳۷، تاريخ ابن كثير:

۳۹:۸، دائره المعارف للبستانی: ۳۹:۷، بحارالأنوار: ۲۰۶:۱۷ ط قدیم، کشف الغمه: ۱۷۰ و ما بعدها، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۱۹:۴، نور الأبصار: ۲۴۵.

[۱۳۸] فی (أ): للغی، و فی (ج): العمی.

[۱۳۹] انظر المصادر السابقه.

[۱۴۰] فی (ج): الشر.

[۱۴۱] انظر المصادر السابقه.

[۱۴۲] فی (أ): یده.

[۱۴۳] انظر المصادر السابقه.

[۱۴۴] فی (أ): لا تجزع؟

[۱۴۵] فی (أ): عن.

[۱۴۶] وردت هذه الوصیه بألفاظ مختلفه، فقد أوردها ابن حجر فی صواعقه: ۱۲۳ ب ۸ فصل ۲ و ۸، و أوردها ابن أبی الحدید فی شرح النهج: ۱۴۷:۲، و القندوزی فی الینابیع: ۴۱۷:۲ ط اسوه، و الشبلنجی فی نور الأبصار: ۲۴۵ و غیرهم کثیر. و قد سبق و أن تم استخراج وصیته علیه السلام لابنه الحسن علیه السلام فراجع المصادر السابقه. و قد ذکرها صاحب الصواعق المحرقه کما یلی:

یا بنی احفظ عنی أربعا و أربعا؛ لا یضرک ما عملت معهن.

قال: و ما هن یا أبت؟

قال: ان أغنی الغنی العقل، و أکبر الفقر الحمق، و أوحش الوحشه العجب، و أکرم الکرم[الحسب[حسن الخلق.

قال: و الأربع الآخر؟

قال: ایاک و مصاحبه الأحمق فانه یرید أن ینفعک فیضرک، و ایاک و مصادقه الکذاب فانه یقرب علیک البعید، و یبعد علیک القریب، و ایاک و مصادقه البخیل فانه یخذلک فی أحوج ما تکون الیه، و ایاک و مصادقه الفاجر فانه یبیعک بالتافه.

و انظر المناقب للخوارزمی: ۲۷۸، المعمرون و الوصایا: ۱۴۹، الأمالی للزجاجی: ۱۱۲، الکافی: ۵۱:۷، مروج الذهب: ۴۲۵:۲، ذخائر العقبی: ۱۱۶، روضه الواعظین: ۱۳۶.

[۱۴۷] انظر ناسخ التواریخ، حلیه الأولیاء: ۲:۳۶، تحف العقول: ۲۲۵، معانی الأخبار: ۱۱۳، مجموعه ورام: ۳۷، نور الأبصار: ۲۴۶.

[۱۴۸] نور الأبصار: ۲۴۶، البدایه و النهایه: ۸:۳۹، کشف الغمه: ۱۷۰، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۴:۲۱۹.

[۱۴۹] فی (أ): ینزع الی.

[۱۵۰] حقا

روی هـذه الخطبه جماعه من أهل السـير مع شـی ء يسـير من التقـديم و التأخير و كذلك الزياده و النقصان، انظر تاريخ الطبری: ۹۱:۶، و: ۱۲۱:۴، الارشاد: ۲: ۹ - ۷، مقاتل الطالبيين: ۶۲، صفه الصفوه: ۱۲۶:۱، الأغانی: ۱۶۲:۱۸، شرح النهج لابن أبی الحديد: ۱۱:۴ و ۱۲، و ۳۰:۱۶، بحارالأنوار: ۶۲:۴۳ ح ۴، مستدرک الحاکم: ۱۷۲:۳ و ۱۴۳، الكامل لابن الأثير: ۲۰۲:۳ و ۱۷۳، خصائص النسائی: ۶، الطبقات: ۳۸:۳، العقـد الفريد: ۳۶۰:۴، الأخبـار الطوال: ۱۹۹، ناسـخ التواريـخ، معالم العتره النبويه: (مخطوط): ورق ۱۱۸:۲۲، تيسير المطالب فی ترتيب أمالی السيد أبی طالب (مخطوط): ورق ۱۲۰ باب ۱۴ و فی الطبعه الاولی: ۱۷۹.

و انظر تفسير البرهان: ۱۲۴:۴، مجمع الزوائد: ۱۴۶:۹، تفسير فرات: ۷۰ و ۷۲، أمالی الشيخ الطوسی: ۴۰ مجلس ۱۰، أو: ۱۷۴:۲ و ما بعـدها، أنساب الاشـراف: ۷۵۴:۲، تاريـخ دمشـق: ترجمه مروان، المنـاقب آل أبی طـالب: ۳۸:۴، تفسـير الطبری: ۲۵:۲۵، غايه المرام: ۳۰۶، الصواعـق المحرقه: ۱۰۱ و ۱۳۶ و ۱۷۰ ب ۱۱ فصل ۱، اسدالغابه: ۳۶۷:۵ الطبعه الاولی، الفصول المختاره للشـيخ المفيد: ۹۳ و ۱۱۴، شـرف النبی للخرجوشی: ۲۶۹ باب ۲۷ ح ۲۷ الطبعه الاولی، تفسـير الثعالبی: ۳۲۹:۴، فضائل الخمسه: ۶۷:۲، ذخائر العقبی: ۱۳۸ و ۱۴۰، سمط النجوم العوالی: ۵۳۳:۲.

و انظر أيضا أمالی الشـيخ الصـدوق: ۴:۲۶۲، كفـايه الأثر: ۱۶۰، نظم درر السـمطين: ۱۴۸ - ۱۴۷، فرائد السـمطين: ۴۲۱:۱۲۰:۲. جواهر العقدين: ۳۲۸:۲، كشف الغمه: ۱۷۳:۲، مقتل الحسـين للخوارزمی: ۱۲۶:۱، حياه الصحابه: ۵۲۶:۳، جمهره الخطب: ۷:۲، ينابيع الموده: ۲۲۵ و ۲۷۰ و ۳۰۱ و ۴۷۹ و ۴۸۲، و: ۲۱۲:۲ و ۱۳ و ۳۵۸ و ۳۵۹ و ۴۵۴، و: ۴۰:۱ و ۳۶۳:۳، العوالم: ۱۳۶:۹ و ۱۳۷ و ما بعدهما ط اسوه.

و قد جاء

فی کتاب معالم الذریه الطاهره: أیها الناس، من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا الحسن بن علی، و أنا ابن الوصی و أنا ابن البشیر... و جاء فی تیسیر المطالب و المقاتل و غیرهما کالصواعق: أیها الناس... فأنا الحسن بن محمد صلی الله علیه و آله و أنا ابن البشیر النذیر... و فی سمط النجوم العوالی: أیها الناس من عرفنی فانا الذی یعرف، و من لم یعرفنی فأنا الحسن بن علی علیه السلام ابن عم النبی صلی الله علیه و آله أنا ابن البشیر النذیر السراج المنیر، أنا ابن من بعث رحمه للعالمین و سخطا علی الکافرین، أنا ابن من بعث الی الجن و الانس، أنا ابن المستجاب الدعوه، أنا ابن الشفیع المطاع، أنا ابن أول من ینفض رأسه من التراب، أنا ابن أول من یقرع باب الجنه، أنا ابن من قاتلت معه الملائکه، نصر بالرعب من مسیره شهر.

هذه الخطبه التی خطبها الامام الحسن علیه السلام تلقاها أکثر أهل الکوفه و فیهم من المهاجرین و الأنصار و التابعین و من المحبین و المناوئین ما یبلغ عددهم الوفا، و فی هذه الخطبه اشارات لا نرید أن نقف عندها و لکن نشیر الیها فقط لأننا بصدد تحقیق الکتاب و لقد اعتمدنا فی نقل الخطبه علی مصادر کثیره و لکن جعلنا معالم العتره النبویه هو المصدر الأساسی للتصحیح، و ذلک حسب اعتقادنا أن صاحب الفصول قد أخذ منه الخطبه، والله العالم.

فقد أشار علیه السلام الی:

(أ) أنه رجل لا یسبقه الأولون بعمل و لا یدرکه الآخرون حقا، انه علیه السلام کذلک أفضل من سبق و من تأخر الا رسول الله صلی الله علیه و آله فان خروجه خروج موضوعی و استثناؤه معلوم

لاشک فیه، فراجع فصل اسلامه و عبادته.

(ب) أنه رجل یحب الله و رسوله و یحبه الله و رسوله، فراجع الروایات التی أوردناها فی الفصل الأول.

(ج) اعطائه صلی الله علیه و آله الرایه له علیه السلام و قتال جبرائیل عن یمینه و میکائیل عن شماله، و هذه من فضائله علیه السلام فراجع خدیث الرایه.

(د) أنه ما ترک علی أهل صفراء و لا بیضاء الا ۷۰۰ درهما، و هذا هو نهایه الزهد و التقوی، فراجع ذلک أیضا.

(ه): ان حق الامامه و الخلافه له وحده بعد أبیه علیه السلام و لا تصل النوبه الی معاویه... و أن خلافته خلافه نبویه و وصایه الهیه، و أنه من أهل البیت الذین أذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا و ذلک فی قوله «أنا ابن النبی و ابن الوصی...» و قوله «أنا ابن محمد صلی الله علیه و آله» فهو علیه السلام یقرر و یصدع و یتصدی للمغرضین الحاقدین، و لذا نجده علیه السلام فی مناسبات اخری یذکر معاویه بهذه الحقیقه القرآنیه حتی تظلم الدنیا بوجه معاویه، و قد قال له ذات مره: أما أنک یا حسن قد کنت ترجو أن تکون خلیفه، ولست هناک، فقال الحسن علیه السلام: أما الخلیفه فمن سار بسیره رسول الله صلی الله علیه و آله و عمل بطاعه الله عزوجل، و لیس الخلیفه من سار بالجور، و عطل السنن و اتخذ الدنیا اما و أبا و عباد الله خولا و ماله دولا، و لکن ذلک أمر ملک أصاب ملکا، فتمتع منه قلیلا، و کان قد انقطع عنه....

انظر الاحتجاج: ۴۱۹:۱، و الخرائج و الجرائح: ۲۱۸، و ذخائر العقبی: ۱۴۰، و المحاسن و المساوی: ۱۳۳:۱، و شرح النهج لابن أبی الحدید: ۴۹:۱۶، و مقاتل الطالبیین:

۷۳، و تحف العقول: ۱۶۴.

(و) حقیقه و هی أن مودتهم علیهم السـلام فرضـها الله علی کل مسلم و هی فریضه الهیه علی کل من یعتقد بالله المتعال و رسوله الأکرام صلی الله علیه و آله و کتابه العزیز.

(ز) حقیقه اخری و هی أنه الخلیفه الشرعی و الامام المنصوب بعد أبیه علیه السلام و لذا اخذ یعرف نفسه بکلمات مخصوصه.

(ح) اللیله العظیمه التی استشـهد فیها علی بن أبی طالب علیه السـلام و هی اللیله التی عرج فیها عیسی بن مریم و قبض فیها یوشع بن نون، ففی تلک اللیله انتقل سید المتقین و حامی الدین، فهی أشرف اللیالی عندالله سبحانه.

[۱۵۱] فی (أ) فیکتفه.

[۱۵۲] فی (أ): شماله.

[۱۵۳] هـذا مـا أکـدته المصادر السابقه و لکن فی بعضـها کالطبری فی تاریخه: ۱۲۱:۴ قال «... الا ثمانمائه أو سـبعمائه أرصـدها لخادمه» و فی تفسیر البرهان: ۱۲۴:۴ قال «... الا سبعمائه و خمسون درهما» و فی خصائص النسائی: ۶ «الا تسعمائه» و فی البحار: ۶:۳۶۳:۴۳ نقلاـ عن کفـایه الأثر: ۱۶۰ «مـا خلف درهمـا و لاـ دینـار الاـ أربعمائه دره» و فی العقـد الفریـد: ۳۶۰:۴ «مـا ترک الا ثلاثمائه درهم».

[۱۵۴] أجمعت المصادر السابقه علی هذا ماعدا أمالی الطوسی: ۱۷۴:۲ بلفظ «خادما لام کلثوم» و مثله فی تفسیر البرهان: ۱۲۴:۴، و فی الفتوح: ۱۴۶:۴ زاد «و قد أمرنی أن أردها الی بیت المال».

[۱۵۵] فی (أ): خنقه البکاء.

[۱۵۶] فی (ب، ج): من حوله.

[۱۵۷] فی (أ): مودتهم.

[۱۵۸] الشوری: ۲۳.

[۱۵۹] تقدمت تخریجاته.

[۱۶۰] وردت العباره فی الارشاد للشیخ المفید: ۸:۲ هکـذا: فقام عبـدالله بن عباس (رحمه الله) بین یدیه فقال: معاشـر الناس هذا ابن[بنت]نبیکم و وصی امامکم فبایعوه، فاستجاب له الناس فقالوا: ما أحبه الینا و أوجب حقه علینا، و تبادروا

الی البیعه له بالخلافه... و مثل ذلک فی شرح النهج لابن أبی الحدید: ۲۹:۱۶، و مقاتل الطالبیین: ۶۲، اعلام الوری: ۲۰۹، کشف الغمه: ۱۶۴:۲، اثبات الهداه: ۱۳۹:۵ و ۱۳۴ و ۱۳۶.

و قوله «و وصی امامکم» قول فیه دلاله واضحه علی أنهم یعلمون بأن الامام علی علیه السلام وصی رسول الله صلی الله علیه و آله کما أوضحنا سابقا و أن الائمه منصوص علیهم من قبل النبی صلی الله علیه و آله و لذا یؤکد الامام علی علیه السلام و قبل و حین استشهاده علی أن الامام و الخلیفه من بعده هو الامام الحسن علیه السلام و لذا جاء فی العقد الفرید: ۴۷۵:۴: أن علی بن أبی طالب أصار الأمر الی الحسن، و قال ابن أبی الحدید فی شرح النهج: ۵۷:۱: و عهد بها الی الحسن علیه السلام عند موته. و فی المناقب للخوارزمی: ۲۷۸: أن جندب بن عبدالله دخل علی علی علیه السلام فقال: یا أمیرالمؤمنین ان فقدناک فلا نفقدک فنبایع الحسن؟ قال: نعم...

و قال ابن کثیر فی البدایه و النهایه: ۲۴۹:۶:.... لأن علیا أوصی الیه، و بایعه أهل العراق... و قال صاحب الأغانی: ۱۲۱:۶: و قد أوصی بالامامه بعده الی ابن رسول الله و ابنه و سلیله و شبیهه فی خلقه و هدیه... و مثل ذلک فی تیسیر المطالب: ۱۷۹. و فی اثبات الوصیه: ۱۵۲ و قال المسعودی: ان أمیرالمؤمنین علیه السلام قال: و انی اوصی الی الحسن و الحسین فاسمعوا لهما و أطیعوا أمرهما... و قال فی مروج الذهب: ۴۱۳:۲: لأنهما شریکاه فی آیه التطهیر، و هذا قول کثیر ممن ذهب الی القول بالنص... و فی اثبات الهداه: ۱۴۰:۵: و عن علی علیه السلام: علیه السلام أنت یا حسن وصیی و القائم بالأمر بعدی... و فی

الكافی: ۲۹۹:۱: یا بنی أنت ولی الأمر، و ولی الدم.

و خلاصه القول: ان الشیعه أطبقت علی أن علیا علیه السلام نص علی ابنه الحسن. و لذا بعد استشهاده علیه السلام انثالوا علیه یبایعونه و هم «انما یبایعون الله و رسوله» و أول من بایعه قیس بن سعد الأنصاری کما ذکر ابن خلدون: ۱۸۶:۲ و ابن الأثیر: ۱۷۴:۳ و ابن الوردی: ۱۶۶:۱، و فی الاستیعاب: ۳۸۵:۱ قال: بایعه أکثر من أربعین ألفا... و فی تهذیب التهذیب: ۲۹۹:۲ قال: بایع أهل الکوفه الحسن بن علی... و قریب من هذا فی تاریخ الطبری: ۹۳:۶.

و من هذا و ذاک یتبین لنا خطأ کثیر من المؤرخین کالمسعودی فی التنبیه و الأشراف: ۲۶۰ حیث یقول ان الامام بویع بعد وفاه أبیه بیومین... و الصحیح کما ذکرنا بویع صبیحه اللیله التی دفن فیها أمیرالمؤمنین علیه السلام. و کذلک خطأ الاستاذ محمد فرید و جدی فی دائره المعارف: ۴۴۳:۳ حیث قال: بویع له فی الخلافه قبل وفاه والده، و لما انتهت البیعه توفی والده... و لعل الاستاذ و جدی توهم ذلک من خلال سؤال الناس للامام علی علیه السلام قبل استشهاده فقالوا: یا أمیرالمؤمنین أرأیت ان فقدناک و لا نفقدک أنبایع الحسن؟ و سؤالهم هذا عن البیعه للخلافه الظاهریه و الحکومه و الاماره العرفیه، و یدل علی ذلک جریان الصلح و التفویض یومئذ لأن الولایه الحقیقیه الالهیه غیر قابله للتفویض و الاعراض.

و یتبین خطأ الاستاذ محمد الخضری أیضا فی اتمام الوفاء فی سیره الخلفاء حیث قال: نظر الحسن الی بیعته فی أنها لیست کبیعه أبیه لأنها لیست عامه، و لکنها قاصره علی شیعتهم من أهل العراق... و نطرح السؤال هنا علی الاستاذ الخضری: کیف تجیب علی من قال قد

بـايعه أكثر من أربعين ألفـا؟ اللهم الا أن يعتبر الاسـتاذ الخضـرى توقف بعض ممن كان يرى رأى العثمانيه و لم يظهروا أنفسـهم بذلك بل هربوا الى معاويه من البصـره، هؤلاء هم غالبيه المسـلمين، و الا كيف يصور لنا قول المؤرخين فانثالوا عليه...؟ و كيف يفسـر قول ابن قـتيبه: أن الامـام كلمـا قصـدته كوكبه من النـاس لتبـايعه يلتفت اليهم قائلاـ تبـايعون لى على السـمع و الطـاعه، و تحـاربون من حـاربت و تسـالمون من سـالمت...؟ و نجـد فى بطون التاريـخ أنه بايعه فقط من أهل الكوفه اثنان و أربعون ألفا، و كـذلك بـايعه أهـل البصـره و المـدائن و جميع أهـل العراق و فارس على يـد زياد ابن أبيه، و بايعه أهل الحجاز و اليمن على يد جاريه بن قدامه و ما تخلف عن البيعه سوى معاويه كما تخلف عن بيعه أبيه عليه السلام: و كيف يفسر الاستاذ كلمه ابن كثير فى البدايه و النهايه: ۴۱:۸: و أحبوه أشد من حبهم لأبيه.

أما رأى الـدكتور طه حسـين فى كتابه «على و بنوه»: ۱۹۵ فهو رأى عجيب يصـدر من شـخص أديب حيث قال: و مهما يكن من شى ء فلم يعرض الحسن نفسه على الناس، و لم يتعرض لبيعتهم و انما دعا الى هذه البيعه قيس بن عباده فبكى الناس و اسـتجابوا و اخرج الحسن للبيعه... لاـ نريـد أن نطيل فى الجواب بل نقول كان على المؤرخ أن يرجع قليل الى الوراء ليمعن النظر فى خطبه الامام الحسن عليه السـلام بعـد استشـهاد أبيه عليه السـلام و التى أشـرنا اليها سابقا، و أن يتحرى الـدقه، و ذلك أن الدعوه للبيعه كانت بعدما أنهى الامام خطبته و لم تكن قبل الخطبه، و أن الذى دعا اليها هو عبدالله

بن عباس، و أول من بايع قيس، و هناك فرق أيها الدكتور بين أول من دعا و أول من بايع، فتأمل يرحمك الله.

و هذا مثل قول ابن خلدون: ۱۸۸:۲ و الذى جافى فيه الحقيقه و تسامح فى تحقيق الحكومه الاسلاميه و عمم مفهومها و قال معلقا على حديث «الخلافه فى امتى ثلاثون سنه...» كما جاء فى سنن الترمذى: ۳۲۳: ان معاويه تاليهم فى الفضل و العداله و الصحبه... مع أن كتب التاريخ تؤكد أن بنى اميه هم ملوك و من شرار الملوك فكيف يساويهم فى الفضل و العداله و الصحبه و هم بنى الزرقاء مع أن الخليفه الحق بواجب عليه أن يتصدى بذلك الأمر و يعدو عده و يتوسل حتى يحتاز الحكومه الظاهريه و الاماره العرفيه، و أن الناس بعد بيان تكاليفهم مختارون فى اتباع الحق و اطاعه الأمر و العمل بالحكم و ما على الرسول الا البلاغ المبين.

نعم، على الناس أن يختاروا خليفه الحق و يتبعوا سبيله و يطيعوا أمره و يهتدوا بهداه (أطيعوا الله و أطيعوا الرسول و أولى الأمر منكم) و قوله صلى الله عليه و آله: أنى تارك فيكم الثقلين... هذا مقام محفوظ و مرتبه روحانيه ثابته، لا مجعوله بجعل الناس و اعتبارهم، و لا مقدره بانتخابهم و اتفاقهم، و لا مربوطه بالمقامات الدنيويه الماديه. و النصوص الداله على خلافته الحقيقيه الالهيه قد ذكرناها سابقا، من حسبه و نسبه و بعد ميلاده... و أنهما سيدا شباب أهل الجنه... و من و آيه التطهير... و أن الحسن و الحسين امامان قاما أو قعدا....

[۱۶۱] مسند ابن حنبل: ۶۶۹:۲، و انظر المصادر السابقه.

[۱۶۲] ذكر ابن الأثير فى البدايه و النهايه: ۴۱:۸ أنه... و أعطى الأوامر الحازمه الى الامراء و

زاد فی عطاء الجیش مائه مائه، و کان الامام علی قد فعل ذلک یوم الجمل... و مثل ذلک فی أعیان الشیعه: ۴:ق ۱۵: ۱. و هذا النص یکشف لنا عن موقف الامام الجاد من الحرب و مجابهه معاویه بالقوه، و الا فما معنی زیاده المقاتله فی العطاء؟ و ما هو الا لدفع النفوس و ترغیبها التأهب للقتال. و انظر المقاتل للاصفهانی: ۶۴ بزیاده:... والحسن فعله - أی العطاء - علی حال الاستخلاف، فتبعه الخلفاء من بعد ذلک...،.

[۱۶۳] فی (أ): موت.

[۱۶۴] فی (أ): أنفذ.

[۱۶۵] (أ): و آخر من بنی القین. و الظاهر أصله بنو القین و النسبه قینی احدی قبائل العرب، انظر القاموس المحیط: - قین - ۲۶۲:۴، الارشاد للشیخ المفید: ۹:۲، المقاتل: ۶۲، شرح النهج لابن أبی الحدید: ۱۱:۴، و: ۳۱:۱۶، الأغانی: ۱۶۲:۱۸، البحار: ۴۵:۴۴.

[۱۶۶] (أ): لیطالعاه.

[۱۶۷] فی (أ): الأمر.

[۱۶۸] فی (ب): أشک.

[۱۶۹] انظر المصادر السابقه.

[۱۷۰] انظر الفتوح لابن أعثم: ۲۸۹:۲ قال: ثم جمع معاویه الناس و خرج فی ستین ألفا یرید العراق... الخرائج و الجرائح: ۲۹۶، رجال الکشی: ۱۷۹:۱۱۲، کشف الغمه: ۵۶۶:۱، أمالی الشیخ الطوسی: ۱۷۱:۲، و انظر الارشاد للشیخ المفید: ۱۰:۲ قریب من هذا و زاد: فلما بلغ جسر منبج - بلد بالشام - تحرک الحسن علیه السلام و بعث حجر بن عدی... شرح النهج للمعتزلی: ۳۳:۱۶، مقاتل الطالبیین: ۶۹، البحار: ۳۹:۴۴.

[۱۷۱] فی (أ): و استعد.

[۱۷۲] فی (أ): خفوا.

[۱۷۳] المحکمه: الخوارج، انظر الملل و النحل: ۱۰۶:۱، و القاموس المحیط: ۹۸:۴، و قد تقدم التعریف بهم فراجع ذلک فی فصل الامام علی علیه السلام و الخوارج.

[۱۷۴] فی (أ): یودون.

[۱۷۵] فی (أ): حال.

[١٧٦] في (أ): شي ء.

[١٧٧] في (أ): و خطبهم.

[١٧٨] في (أ): الحامدون.

[١٧٩] في (أ): الشاهدون.

[١٨٠] في (أ): بالوحي.

[١٨١]

وردت هذه الخطبه فی مصادر عدیده مع زیاده فی بعض المصادر، فانظر مثلا الارشاد للشیخ المفید: ۱۱:۲ و لکن بدون لفظ «ناظرا لما فیه مصالحکم و السلام» و کذلک فی مقاتل الطالبیین: ۷۱، شرح النهج لابن أبی الحدید: ۱۳:۴ و لکن بزیاده «لا یرجعون الی دین فسار حتی أتی حمام عمر - أی قریه - ثم أخذ علی دیر کعب فنزل ساباط دون القنطره» و انظر تاریخ الطبری: ۱۲۱:۴، الأخبار الطوال: ۱۹۹، مستدرک الحاکم: ۱۷۴:۳.

و فی ابن الأثیر: ۱۷۵:۳، و ابن خلدون: ۱۸۶:۲، و الاصابه ترجمه الحسن بن علی، و ابن الوردی: ۱۶۶:۱ ما یقرب من مضامین الطبری و الأخبار الطوال، و انظر مروج الذهب: ۵۳:۲، و انظر کشف الغمه: ۱۶۱ و ۱۷۰، المسعودی هامش ابن الأثیر: ۶۱:۶ و ۶۲، ابن کثیر: ۱۸:۸، تاریخ الطبری: ۹۳:۶، البحار: ۱۱۴:۱۰ الطبعه القدیمه.

[۱۸۲] فی (أ): نظن.

[۱۸۳] ما بین المعقوفتین فی (ب) کما جاء فی مقاتل الطالبیین: ۷۲.

[۱۸۴] فی (أ): من خواص شیعته فمنعوه و طافوا..

[۱۸۵] فی (أ): اسمه.

[۱۸۶] الجراح بن سنان من[بن]قبیصه الأسدی کما جاء فی تاریخ الیعقوبی: ۲۱۵:۲، و الامام الحسن بن علی: ۱۸، لکن فی الفتوح: ۲۹۰:۲ «سنان بن الجراح». و انظر الأخبار الطوال: ۲۱۷، المقاتل: ۷۲. و فی رجال الکشی: ۱۷۹ / ۱۱۲: و طعنه ابن بشیر الأسدی.

[۱۸۷] فی خنجر: مغول و فی (ج): معول.

[۱۸۸] هو عبدالله بن حنظل الطائی، فانتزع المغول من یده فخضخض به جوفه، واکب علیه شخص آخر یدعی بظبیان بن عماره فقطع أنفه... انظر الأخبار الطوال: ۲۱۷ و لکن فیه «الاخطل» «بدل حنظل». و فی الارشاد: ۱۲:۲ «عبدالله بن خطل». و انظر المقاتل: ۷۲، و ابن أبی الحدید فی الشرح: ۱۵:۴، و مستدرک الحاکم: ۱۷۴:۳، و ابن الأثیر: ۱۷۵:۳، و ابن خلدون:

۱۸۶:۲، و الاصابه ترجمه الحسن بن على، و ابن الوردى: ۱:۱۶۶.

[۱۸۹] المدائن جمع المدينه، و كانت مدنأ كل واحده الى جنب اخرى على جانب الجنوب من بغداد على مسافه ۳۰ كيلومترا، و بقيت منها الايوان المنسوبه الى كسرى، و قريبه منها قبر سلمان و حذيفه رضى الله عنه.

[۱۹۰] هو سعد بن مسعود الثقفى عم المختار بن أبى عبيد كما جاء فى تاريخ الطبرى: ۹۲:۶، و جمهره أنساب العرب: ۲۵۷، و مستدرک الحاکم: ۷۴:۳، و ابن الأثير: ۱۷۵:۳، و ابن خلدون: ۱۸۶:۲، و الاصابه ترجمه الحسن و ابن الوردى: ۱۶۶:۱، المسر و رجال الكشى: ۱۷۹:۱۱۲، و البحار: ۴۴: ۸:۶۰، و فى الأخبار الطوال: ۲۱۷ و شرح النهج لابن أبى الحديد ۱۵:۴.

[۱۹۱] فى (أ): المسير.

[۱۹۲] فى (ب، ج): اليه.

[۱۹۳] فى (أ): عند دنوه منهم.

[۱۹۴] جاء فى علل الشرائع: ۲۲۰:۱ ح ۱ و: ۸۴ طبعه قديمه، و البحار: ۱:۳۳:۴۴: دس معاويه الى عمرو بن حريث و الأشعث بن قيس و حجار بن أبجر و شبث بن ربعى دسيسا أفرد كل واحد منهم بعين من عيونه: أنك ان قتلت الحسن بن على فلک مائتا ألف درهم و جند من أجناد الشام، و بنت من بناتى، فبلغ الحسن عليه السلام ذلک فاستلأم و لبس درعا و كفرها و كان يحترز و لا يتقدم للصلاه بهم الا كذلک، فرماه أحدهم فى الصلاه بسهم فلم يثبت فيه لما عليه من اللامه...

نقول: استجابت النفوس المريضه لهذه الرشوه بنطاقها الواسع و لأساليب معاويه لأنه عرف الأشخاص الذين تشترى ضمائرهم بالماده فبذلها لهم بسخاء، و كذلک عرف الأشخاص الذين تشترى ضمائرهم بالمنصب و كذلک عرف الأشخاص الذين تشترى ضمائرهم بالمصاهره و الزواج من بناته. و هذا مما يدل على الخسه و الانحطاط

فى الرذيله و الموبقه.

و هؤلاء من أمثال عمرو بن حريث بن عثمان القرشـى المخزومى الكوفى و الذى كان عمره يوم وفاه الرسول صلى الله عليه و آله اثنى عشر سنه، و كان من الطلقاء الصـغار ولى الكوفه عن زياد و ابنه عبيدالله و الذى توفى سنه (٧٥ ه) كما ذكر ذلك صاحب تهذيب التهذيب: ١٧:٧.

أما حجار بن أبجر العجلى فقـد كان أبوه نصـرانيا فقال له: يا أبت أرى قوما قد دخلوا فى هذا الدين فشـرفوا و قد أردت الدخول فيه، فقال له أبوه: يا بنى اصبر حتى أقدم معك على عمر ليشـرفك، و اياك أن تكون لك همه دون الغايه القصوى، و وفد على عمر فقـال أبجر لعمر: أشـهد ان لا ـ اله الا ـ الله و أن حجـارا يشـهد أن محمـدا رسول الله، فقال عمر: و ما يمنعك أن تقولها أنت؟ فقال أبجر: انما أنا هامه اليوم أوغد... و ذكر المرزبانى فى معجم الشعراء أن أبجر مات على نصـرانيته فى زمن أميرالمؤمنين على عليه السـلام قبـل قتله بيسـير، و لمـا مـات شـيعته النصارى، و كان حجار يمش فى جانب مع أناس من المسـلمين... انظر الاصابه: ٣٧٣:١.

و جاء فى بعض المصادر التاريخيه: أن حجارا كان من الأشـخاص الذين راسـلوا سـيد الشـهداء الحسـين عليه السلام بالقدوم الى العراق و لما قـدم عليه السـلام العراق كان هـذا الأثيم فى طليعه الواثبين عليه. و لـذا نجـد أن الامام الحسن عليه السـلام يخاطبهم بقوله: ويلكم، والله ان معاويه لا يفى لأحد منكم بما ضـمنه فى قتلى، و انى أظن أنى ان وضعت يدى فى يده فاسالمه لم يتركنى أدين لدين جدى صلى الله عليه و آله و انى اقدر أن أعبدالله عزوجل وحدى، و لكنى

كـأنى أنظر الى أبنائكم واقفين على أبواب أبنائهم يستسـقونهم و يسـتطمعونهم بما جعل الله لهم فلا يسـقون و لا يطعمون، فبعـدا وسحقا لما كسبته أيديهم، و سيعلم الذين ظلموا أى منقلب ينقلبون.

و من تـأثير الرشوه على تلك النفوس المريضه قصه ارسال الامام عليه السـلام قائـده الكنـدى فى أربعه آلاف و أمره أن يعسـكر بالأنبـار و ان لاـ يحـدث شـيئا حتى يـأتيه أمره، فلمـا نزل بها وجه اليه معاويه رسولا و كتب معه: انک ان أقبلت الى اولک بعض كور الشـام و الجزيره غير منفس عليـک. و أرسل اليه بخمسـمائه ألف درهم فقبض الكنـدى المال و انحاز الى معاويه فى مائتى رجـل من خاصـته و أهـل بيته، فبلغ ذلـک الحسن فقـام خطيبـا و قـال: هـذا الكنـدى تـوجه الى معـاويه و غـدر بى و بكم، و قد أخبرتكم مره بعـد مره أنه لاوفـاء لكم، أنتم عبيـد الـدنيا، و أنـا موجه رجلا آخر مكانه، و انى أعلم أنه سـيفعل بى و بكم ما فعل صاحبه و لا يراقب الله فى ولافيكم. فبعث اليه رجلا من مراد فى أربعه آلاف و تقدم اليه بمشـهد من الناس و توكد عليه و أخبره أنه سـيغدر كمـا غـدر الكنـدى، فحلف له بالأيمـان التى لا تقوم لها الجبال أنه لا يفعل، فقال الامام عليه السـلام: انه سـيغدر... و كتـب اليه معـاويه بمثـل مـا كتب الى صـاحبه و بعث اليه بخمسـمائه ألـف درهم، و منـاه... فقلب على الحسن و أخـذ طريقه الى معـاويه و بلغ الحسن مافعـل المرادى فقـام خطيبـا و قـال: قـد أخبرتكم مره بعـد اخرى انكم لاـ تفون لله بعهود و هـذا صـاحبكم المرادى غدر بى و بكم و صار الى معاويه... انظر الخرائج

و الجرائح (المخطوط): ۲۹۶، و کشف الغمه: ۱۵۴، و البحار: ۴۳:۴۴ و ۴،۱:۳۳، و شرح النهج: ۴۲:۱۶، أعیان الشیعه: ۴:ق ۲۲: ۱، و علل الشرائع: ۱:۲۲۰:۱.

ثم ان معاویه مد اسلاک مکره الی عبیدالله بن العباس فجذبه الیه، و صار العوبه بیده، و قد خان عبیدالله بذلک ثقل رسول الله، و ترک موکب الحق و الهدی بعد أن أرسل الیه معاویه رساله مشاعر حیث قال فیها: «ان الحسن قد راسلنی فی الصلح، و هو مسلم الأمر الی، فان دخلت فی طاعتی الآن کنت متبوعا، و الا دخلت و أنت تابع، و لک ان أجبتنی الان أن اعطیک ألف ألف درهم، اعجل لک فی هذا الوقت نصفها، و اذا دخلت الکوفه النصف الآخر... انظر الرساله کامله فی نهج البلاغه شرح ابن أبی الحدید: ۲۸:۴، و انظر الارشاد للشیخ المفید: ۱۲:۲ و ۱۳ و التی یشیر فیها قیس بن سعد رضی الله عنه فی رسالته الی الامام الحسن علیه السلام و یخبره أن معاویه أرسل الی عبیدالله بن العباس یرغبه فی المصیر الیه و ضمن له ألف ألف درهم...

لقد تمثل فی معاویه الکذب الصریح و المکر السافر فی قوله «ان الحسن قد راسلنی فی الصلح...» لقد تسلل عبیدالله الی معاویه فی غلس اللیل البهیم و معه ثمانیه آلاف من الجیش من ذوی الاطماع و الأهواء... و أصبحت البقیه من الجیش تفتش عن قائدها لیصلی بها صلاه الصبح فلم تجده، فصلی بهم قیس بن سعد رضی الله عنه و نظر فی امورهم، و ملک قیس أحاسیس الجیش و شعورهم بخطابه المؤثر حیث قال: ان هذا و أباه و أخاه لم یأتوا بیوم خیرا قط، ان أباه عم رسول الله صلی الله علیه و

آله خرج يقاتله ببدر... و ان أخاه ولاه على على البصره فسرق ماله و مال المسلمين... و ان هذا ولاه على على اليمن فهرب من بسر بن أبى أرطاه و ترك ولده حتى قتلوا، و صنع الآن هذا الذى صنع... انظر الخطبه فى مقاتل الطالبيين: ۷۳، و ابن أبى الحديد فى شرح النهج: ۱۶:۴۰، و رجال الكشى: ۱۱۲:۱۷۹، و البحار: ۴۴:۶۰:۸.

و ساعد الله قلب الامام الحسن عليه السلام حينما انتهى اليه هذا النبأ المؤسف، و لكن ازدادت بصيره الحسن عليه السلام بخذلان القوم له و فساد نيات «المحكمه» فيه... و لم يكتف معاويه بطعنه الجيش العراقى فى صميمه بل سلك طرقا اخرى منها أشاع فى المدائن أن قيس بن سعد قد صالح معاويه و صار معه، و لم يشك الجيش فى صدق هذه الدعايه لأن عبيدالله هو أمس الناس رحما بالامام و قد غدر به فكيف بغيره؟... هذا ما ذكره ابن كثير فى البدايه و النهايه: ۸:۱۴، و تاريخ اليعقوبى: ۲:۱۹۱.

أما الدميرى فى حياه الحيوان: ۱:۵۷ فقد ذكر أن معاويه أذاع أن قيس بن سعد قد قتل فانفروا... و مزقت هذه الدعايات الكاذبه أعصاب الجيش، و أماتت نشاطه العسكرى و أصبح متفككا تسوده الفتن و الاضطراب، و لم تنفع محاولات الامام عليه السلام التى بذلها من أجل استقامتهم و صلاحهم...

حقا لقد كان موقف الامام موقفا تمثلت فيه الحيره و الذهول، ينظر الى معاويه فيرى حربه ضروريا يقضى به الدين و يلزم به الشرع، و ينظر الى الانقلاب و التفكك الذى اصيب به جيشه و الى المؤامرات المفضوحه الى اغتياله فينفض يده منهم و ييأس من صلاحهم، و مع ذلك أراد أن يمتحنهم ليرى موقفهم من الحرب، فأمر بعض أصحابه أن ينادى

فی النـاس «الصـلاه جـامعه» فـاجتمع الجمهور و قـام فیهم خطیبا فقال: والله ما یثنینا عن أهل الشام شک ولانـدم، و انما کنا نقاتل أهـل الشـام بالسـلامه و الصبر فشـیبت السـلامه بالعـداوه و الصبر بالجزع، و کنتم فی مسـیرکم الی صـفین ودیتکم أمام دنیاکم و أصـبحتم الیوم و دنیـاکم أمـام دینکم... ألاـ و ان معـاویه دعانـا لأـمر لیس فیه عز، و لاـ نصـفه، فـان أردتم الموت رددنـاه علیه و حاکمنـاه[بظبـا]بظبـات السـیوف، و ان أردتم الحیـاه قبلناه و أخـذناه بالرضا... و لما انتهی من کلامه ارتفعت الأصوات من جمیع جنبـات الجمع و هی ذات مضـمون واحـد. البقیه، البقیه... انظر ابن الأـثیر فی الکامل: ۲۰۴:۳ و ۱۷۶ ط اخری، و حماه الاسـلام: ۱۲۳:۱، المجتنی لابن درید: ۳۶.

و روی ذلک الطبری فی تاریخه: ۹۶:۶، و ابن خلدون و غیرهم من المؤرخین کأعلام الدین للدیلمی (مخطوط): ۱۸۲، و البحار: ۵:۲۱:۴۴.

و مع کـل هـذا تحوم حول صـلح الامـام الحسن شـبهات کثیره اثارها أصـحاب الظنون و الأقوال کالصـفدی مثلا فی شـرح لامیه العجم: ۲۷:۲ و الـذی خبط خبط عشواء حیث قال: و هذا الحسن بن علی قال لمعاویه: ان علی دینا فأوفوه عنی و أنتم فی حل من الخلاـفه، فـأوفوا دینه و ترک لهم الخلاـفه... نعوذ بـالله من هـذا الافتراء الکاذب، و نقول للصـفدی متی باع الخلافه علی خصـمه بوفـاء دینه؟ و هو الامـام المعصوم من الخطـأ و لاـ یفعـل الاـ مـا فیه الخیر و الصـلاح لجمیع الامه... و....و علی الصـفدی مراجعه البخاری: ۷۱:۲ باسـناده عن الحسن قـال: اسـتقبل والله الحسن بن علی علیه السـلام معـاویه بکتـائب أمثال الجبال... و فی: ۱۴۱:۴ قریب من هذا، و فی ارشاد الساری: ۴۱۱:۴ قال الکرمانی: و قد

كان يومئـذ الحسن أحق الناس بهـذا الأمر، فـدعاه ورعه الى ترك الملك رغبه فيما عنـدالله، و لم يكن ذلك لعله و لا لـذله و لا لقله.. و مثله فى الاستيعاب: ۱:۳۸۵ حيث قال: «... دعاه ورعه و فضله الى ان ترك الملك و الدنيا رغبه فيما عندالله...

و قـد حـذا فيليب متى حـذو الصـفدى فى كتابه العرب: ۷۸ حيث قـال فـانزوى - يعنى الامـام الحسن عليه السـلام - عن الخلافه مكتفيا بهبه سنويه منحه اياها - يعنى معاويه -.

و هذا المستشـرق (روايت م. رونلدس) تعرض - فى كتاب «عقيده الشـيعه» تعريب ع م ص - لصـلح الامام الحسن عليه السلام و قال: ان الحسن كانت تنقصه - و العياذ بالله - القوه المعنويه و القابليه العقليه لقياده شعبه بنجاح...

و كـذلك قال (لامنس الانكليزى الحاقـد على الاسـلام قريب من كلام رونلـدس و قـد شـحن دائره المعارف الاسـلاميه: ۷:۴۰۰ بالأكاذيب و البهتان و التهريج على الاسـلام و على الشـيعه بالخصوص. انظر حياه الامام الحسن عليه السلام لباقر شريف القرشى: ۲:۱۱۵ و ما بعدها مطبعه الآداب النجف الأشرف.

و هنـاك عوامـل اخرى أدت الى وثيقه الصـلح من تضـارب الحزبيه فى الجيش كـالحزب الاموى و أبناء الاسـر البارزه الـذين لا يهمهم غير الزعامه الـدنيويه و الظفر بالمال و السـلطان كعمر بن سـعد و قيس بن الأشـعث و عمرو بن حريث و حجار بن أبجر و عمرو بن الحجاج الذين كاتبوا معاويه سـرا و وعدوه باغتيال الامام أو تسـليمه له أسيرا، و كذلك الحزب الحرورى الذى استولى على عقول الـذج و البسـطاء من الجيش، و خيانه القاده أمثال عبيدالله بن العباس و خيانه ربيعه بقياده خالد بن معمر الزعيم اللامع فى ربيعه حيث اقبل الى

معاويه فقال له: ابايعک عن ربيعه کلها و بايعه على ذلک و فيه يقول الشاعر مخاطبا معاويه:

معاوى أکرم خالدين معمر

فانک لولا خالد لم تؤمر

و لذا خاطب الامام الحسن عليه السلام أهل العراق عند ما سمع بذلک بقوله: يا أهل العراق أنتم الذين أکرهتم أبى على القتال و الحکومه، ثم اختلفتم عليه، و قد أتانى أهل الشرف منکم قد أتوا معاويه فبايعوه، فحسبى منکم لا تغرونى فى دينى و نفسى... و کذلک بايع معاويه سرا عثمان بن شرحبيل زعيم بنى تميم، کما ذکر ذلک صاحب أنساب الأشراف: ق ۱:۲۲۳: ۱.

[۱۹۵] فى (ب): الصلاح.

[۱۹۶] (أ): و وصل (بدل) و بعد اجابه.

[۱۹۷] اختلف المؤرخون اختلافا کثيرا فيمن بدر لطلب الصلح، فابن خلدون فى تاريخه، ۱۸۶:۲ ذهب الى أن المبادر لذلک هو الامام الحسن عليه السلام حين دعا عمرو بن سلمه الأرحبى و أرسله الى معاويه يشترط عليه بعد ما آل آمره الى الانحلال، و قال ابن الأثير فى الکامل: ۲۰۵:۳ مثل ذلک لأن الامام الحسن عليه السلام رأى تفرق الأمر عنه، و جاء مثله فى شرح النهج لابن أبى الحديد: ۸:۴.

و أما ابن أعثم فى الفتوح: ۲۹۲:۲ قال: ثم دعا الحسن بن على بعبدالله بن نوفل بن الحارث بن عبدالمطلب بن هاشم و هو ابن اخت معاويه فقال له: صر الى معاويه فقل له عنى: انک ان أمنت الناس على أنفسهم... و قريب من هذا فى تاريخ الطبرى: ۹۲:۶، و البدايه و النهايه: ۱۵:۸، و ابن خلدون: ۱۸۶:۲، و تاريخ الخلفاء: ۷۴، و الأخبار الطوال: ۲۰۰، و تاريخ اليعقوبى: ۱۹۲ / ۲.

أما الفريق الآخر فقد ذکر أن معاويه هو الذى طلب و بادر الى الصلح بعد ما بعث اليه برسائل أصحابه المتضمنه للغدر و الفتک

به متى شاء معاويه أو اراد، كما ذكر الشيخ المفيد فى الارشاد: ۱۳:۲ و ۱۴ و صاحب كشف الغمه: ۱۵۴، و مقاتل الطالبيين: ۷۴، و تذكره الخواص لسبط ابن الجوزى: ۲۰۶ و لكننا نعتقد أن معاويه هو الذى طلب الصلح، و مما يدل على ذلك خطاب الامام الحسن عليه السلام الذى ألقاه فى المدائن و جاء فيه: ألا و ان معاويه دعانا لأمر ليس فيه عز و لا نصفه... و قد أشرنا اليه سابقا.

و كذلك اختلف المؤرخون اختلافا كبيرا و اضطربت كلماتهم فى شروط الصلح. فمنهم من قال: ان الامام الحسن عليه السلام أرسل سفيرين الى معاويه هما عمرو بن سلمه الهمدانى، و محمد بن الأشعث الكندى ليستوثقا من معاويه و يعلما ما عنده، فأعطاه معاويه هذا الكتاب:

بسم الله الرحمن الرحيم، هذا كتاب للحسن بن على بن معاويه بن أبى سفيان، انى صالحتك على ان لك الأمر من بعدى، و لك عهد الله و ميثاقه و ذمته و ذمه رسوله محمد صلى الله عليه و آله، و أشد ما أخذه الله على أحد من خلقه من عهد و عقد، لا أبغيك غائله و لا مكروها، و على أن اعطيك فى كل سنه ألف ألف درهم من بيت المال، و على أن لك خراج بسا و دار أبجرد، تبعث اليهما عمالك، و تصنع بهما ما بدالك. شهد بها عبدالله بن عامر، و عمرو بن سلمه الكندى، و عبدالرحمن بن سمره، و محمد بن الأشعث الكندى، كتب فى شهر ربيع الآخر سنه احدى و أربعين هجريه.

و احتفظ الامام عليه السلام برساله معاويه، و أرسل اليه عبدالله بن الحارث بن نوفل... و لما انتهى عبدالله الى معاويه عرض عليه مهمه الامام عليه السلام

و هى طلب الأمن العام لعموم الناس... فاستجاب له و أعطاه طومارا و ختم فى أسفله و قال له: فليكتب الحسن فيه ما شاء... و هذا هو التفويض المطلق للامام فكتب عليه السلام مارامه من الشروط. فانظر الكامل فى التاريخ: ۲۰۵:۳، و تاريخ الطبرى: ۹۳:۶.

[۱۹۸] انظر مقاتل الطالبيين: ۷۵، و شرح النهج لابن أبى الحديد: ۱۵:۴، و تاريخ ابى الفداء: ۱۹۲:۱.

[۱۹۹] انظر المصادر السابقه، و تاريخ الخلفاء: ۱۹۴، و ابن كثير: ۴۱:۸، و الاصابه: ۱۲:۲، و ابن قتيبه: ۱۵۰.

[۲۰۰] المصادر السابقه، و انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۱۶۷:۲.

[۲۰۱] فى (ب): صلح.

[۲۰۲] فى (أ): صلحه.

[۲۰۳] فى (أ): ولايه.

[۲۰۴] فى (أ): على.

[۲۰۵] فى (أ): لا ينبغى.

[۲۰۶] فى (ب): و لا.

[۲۰۷] لما اضطر الامام الحسن عليه السلام الى لصلح كتب وثيقه الصلح، محمله بأفدح الشروط التى تلقى بكافه المسؤوليات على معاويه، و حيث لم ترد كامله فى مصدر واحد فنشير الى مصادرها فقط:

انظر البحار: ۱۱۵:۱۰ ط القديمه، النصائح الكافيه: ۱۵۶ ط لبنان، ابن أبى الحديد فى شرح النهج: ۸:۴، تاريخ الخلفاء: ۱۹۴، البدايه و النهايه لابن كثير: ۴۱:۸، الاصابه: ۱۲:۲ و ۱۳، ابن قتيبه: ۱۵۰، أعيان الشيعه: ۴۳:۴، مقاتل الطالبيين ۷۵، الامامه و السياسه لابن قتيبه: ۲۰۰، الطبرى فى تاريخه: ۹۲:۶، علل الشرائع: ۸۱، الطبقات الكبرى للشعرانى: ۲۳.

و انظر حياه الحيوان للدميرى: ۵۷:۱، تهذيب التهذيب: ۲۲۹:۲، تهذيب الأسماء و اللغات للنووى: ۱۹۹:۱، ذخائر العقبى: ۱۳۹، ينابيع الموده: ۲۹۳، عمده الطالب فى أنساب آل أبى طالب لجمال الحسنى: ۵۲، تذكره الخواص: ۲۰۶، تاريخ دمشق: ۲۲۱ / ۴، تاريخ دول الاسلام: ۵۳:۱، جوهره الكلام فى مدح الساده الأعلام: ۱۱۲، تاريخ الخميس: ۳۲۳:۲، دائره المعارف للبستانى: ۳۸:۷، الفتوح: ۲۹۳:۲.

و الخلاصه: أن وثيقه الصلح تضمنت خمس مواد و هى:

۱ – تسليم الأمر الى معاويه

على أن يعمل بكتاب الله و سنه نبيه صلى الله عليه و آله و سيره الخلفاء الصالحين.

٢ – ليس لمعاويه أن يعهد الى أحد من بعده و الأمر بعده للحسن، فان حدث به حدث فلأخيه الحسين.

٣ – أن لا يسميه أميرالمؤمنين، و أن يترك سب أميرالمؤمنين و القنوت عليه بالصلاه و أن لا يذكر عليا الا بخير، و ان لا يقيم عنده شهاده.

٤ – الأمن العام لعموم الناس الأسود و الأحمر منهم سواء فيه، و الأمن الخاص لشيعه أميرالمؤمنين و عدم التعرض لهم بمكروه.

٥ – استثناء ما فى بيت مال الكوفه و هو خمسه آلاف ألف، فلا يشمله تسليم الأمر، و أن يفضل بنى هاشم فى العطاء، و أن يفرق فى أولاد من قتل مع أميرالمؤمنين يوم الجمل و أولاد من قتل معه بصفين ألف ألف درهم، و أن يوصل الى كل ذى حق حقه.

و مما يجدر ذكره أن بعض المؤرخين و الباحثين أصر على المغالطات و المجادلات و لعب بالألفاظ و أورد ان الامام الحسن عليه السلام قد تنازل عن لخلافه لمعاويه بما لكمله التنازل من المعنى الخاص، و نحن لو رجعنا الى التاريخ لم نجد و لم يرد على لسان أحد ما يشعر من خطبه عليه السلام أنه تنازل عن الخلافه بل ان المصادر تشير الى أنه عليه السلام سلم الأمر أو ترك الأمر لمعاويه و ذلک من خلال ملاحظتنا للشروط التى ورد فيها اسقاطه اياه عن امره المؤمنين و أن الحسن عليه السلام عاهده على أن لا يكون عليه أميرا، اذ الأمير هو الذى يأمر فيؤتمر له، و لذا أسقط الامام الحسن عليه السلام الائتمار لمعاويه اذ أمره أمرا على نفسه، و الأمير هو الذى أمره مأمور من

فوقه، فدل على أن الله عزوجل لم يؤمره عليه و لا رسول الله صلى الله عليه و آله أمره عليه، و لذا لا يقيم عنده شهاده، فكيف يقيم الشهاده عند من أزال عنه الحكم؟ لأن الأمير هو الحاكم، و هو المقيم للحاكم، و من ليس له تأمير و لا تحاكم فحكمه هذر و لا تقام الشهاه عند من حكمه هذر.

كذلك أن الامام عليه السلام علم أن القوم جوزوا لأنفسهم التأويل و سوغوا فى تأويلهم اراقه ما أرادوا اراقته من الدماء و ان كان الله عزوجل حقنه، و لذا اشترط عليه أن لا يتعقب على شعيه على عليه السلام شيئا، و أن الامام عليه السلام يعلم أن تأويل معاويه على شيعه على عليه السلام بتعقبه عليهم ما يتعقبه زائل مضمحل فاسد، كما أنه أزال امرته عنه و عن المؤمنين، و أن إمرته زالت عنه و عنهم، و أفسد حكمه عليه و عليهم، و بالتالى تكون حينئذ داره دائره و درته قائمه لغير الحسن و لغير المؤمنين فتكون داره كدار بخت نصر و هو بمنزله دانيال فيها و كدار العزيز و هو كيوسف فيها.

و لا ـ نريد أن تطيل فى ذلك بأن نقول كما قال أنس «يوم كلم الحسن» و لم يقل يوم بايع. اذ لم يكن عنده بيعه حقيقيه و انما كانت مهادنه كما يكون بين أولياء الله و أعدائه لا مبايعه بين أوليائه و أوليائه، فرأى الحسن عليه السلام رفع السيف مع العجز بينه و بين معاويه كما رأى رسول الله صلى الله عليه و آله رفع السيف بينه و بين أبى سفيان و سهل بن عمرو، و لذا قال الامام الحسن عليه السلام فى جوابه لبعضهم:... لا تقل ذلك يا أباعامر، لم

اذل المؤمنين، و لكن كرهت أن أقتلهم على الملك... كما جاء فى أعيان الشيعه: ۴ ق ۵۲: ۱ و قوله عليه السلام:... ان معاويه زعم أنى رأيته للخلافه أهلا و لم أر نفسى لها أهلا، فكذب معاويه نحن أولى الناس بالناس فى كتاب الله عزوجل و على لسان نبيه... كما جاء فى حياه الحيوان للدميرى: ۵۸:۱، و هذا تصريح خطير بأن الولايه له من الله على الناس لا زالت قائمه، حتى تسليم الأمر لمعاويه، و أن التسليم ليس الا ترك الملك.

و قال عليه السلام و كان معاويه حاضرا:... و ليس الخليفه من دان بالجور، و عطل السنن و اتخذ الدنيا أبا و اما، و لكن ذلك ملك أصاب ملكا تمتع به، و كأن قد انقطع عنه و استعجل لذته، و بقيت عليه تبعته، فكان كما قال الله عزوجل: (و ان أدرى لعله فتنه لكم و متاع الى حين). الأنبياء: ۱۱۱. و هذا تعريض بمعاويه و أنه ليس أهلا للخلافه و انما هو ملك يطلب الدنيا... انظر المحاسن و المساوى للبيهقى: ۱۳۳:۱، الاحتجاج: ۴۱۹:۱ الخرائج و الجرائح: ۲۱۸، ذخائر العقبى: ۱۴۰، شرح النهج لابن أبى الحديد: ۴۹:۱۶، مقاتل الطالبيين: ۷۳، تحف العقول: ۱۶۴.

[۲۰۸] فى (أ): ابترم، و فى (ب): انبرم.

[۲۰۹] بالباء الموحده المفتوحه و اللام المسكنه، روى عن ابن عباس أنها بأقصى المغرب و أهلها من ولد عاد. (انظر معجم البلدان: ۳۲:۳)، و فى (ب، ج): جابلق.

[۲۱۰] مدينه بأقصى المشرق، زعم أن أولاد نبيهم موسى عليه السلام هربوا أما فى حرب طالوت أو فى حرب بخت نصر. انظر المعجم: ۳۳:۳). و فى (ب، ج): جابرص.

[۲۱۱] فى (أ): فنظرت.

[۲۱۲] فى (أ): سالمنى... حاربنى.

[۲۱۳] فى بعض النسخ لا توجد عباره «و قد بايعته».

[۲۱۴]

فی (أ): ولد.

[۲۱۵] الأنبیاء: ۱۱۱. و انظر کشف الغمه ص ۱۷۰، و الاستیعاب: ۳۸۸:۱ عن الشعبی بزیاده فی أول الخطبه: الحمدلله الذی هدی بنا أولکم و حقن بنا دماء أخرکم، ألا ـ ان أکیس... و قریب من هذا فی تاریخ الطبری: ۱۲۴:۴، و الکامل لابن الأثیر: ۱۷۶:۳، عیون ابن قتیبه: ۱۷۲:۲، العقد الفرید: ۱۹:۴ البدایه و النهایه: ۴۲:۸، ابن أبی الحدید فی شرح النهج: ۱۰:۴، مستدرک الحاکم: ۱۷۰:۳، البحار: ۱۱۴:۱۰. و توجد هذه الخطبه فی الاحتجاج: ۴۰۱:۱ و لکنها تختلف کلیا الا فی بعض الموارد، و کذلک فی البحار: ۷۰:۴۴ ح ۱ و قریب من الخطبه الأولی - فی المتن - فی تحف العقول: ۲۳۲، و البحار: ۴۱:۴۴ ح ۳، و الفتوح لابن أعثم: ۲۹۵:۲، الصواعق المحرقه: ۱۳۶ ب ۱۰ فصل ۱.

[۲۱۶] انظر المصادر السابقه، و الارشاد للشیخ المفید: ۱۵:۲ بزیاده: کاظما غیظه، لازما منزله، منتظرا لأمر ربه جل اسمه...، و لفتوح: ۲۹۸:۲ بزیاده «و هو علیل» و انظر شرح النهج: ۶:۴، تحفه الأنام للفاخوری: ۶۷، المسعودی علی هامش ابن الأثیر: ۹۷:۶، الکامل: ۲۰۸:۳، مقاتل الطالبیین: ۸۰.

[۲۱۷] فی (ب): فکانت.

[۲۱۸] سبق و أن تحدثنا عن امامته بحدیث «الحسن و الحسین امامان قاما أوقعدا» و أعتقد ان ابن الصباغ المالکی ینظر هنا الی الخلافه الظاهریه و لیس الالهیه کما أوضحنا ذلک سابقا، و انظر سنن الترمذی: ۳۲۳ و لذا نجد الشعرانی فی طبقاته یقول: و بقی - یعنی الحسن - نحو سبعه أشهر خلیفه بالحجاز و الیمن و العراق و خراسان و غیر ذلک... و فی الاستیعاب: ۲۸۷:۱: مکث الحسن نحوا من ثمانیه أشهر لا یسلم الأمر الی معاویه... و فی التنبیه و الأشراف: ۲۶۰: و کانت خلافته الی أن

صالحه سته أشهر و ثلاثه أيام... و قريب منه فى تهذيب التهذيب: ۲:۲۹۹.

[۲۱۹] أورد الترمذى فى سننه: ۳۲۳ عن سفينه قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله: الخلافه فى أمتى ثلاثون سنه، ثم ملك بعد ذلك، ثم قال لى سفينه: امسك خلافه أبى بكر و خلافه عمر و خلافه عثمان. ثم قال، قال لى: امسك خلافه على، قال: فوجدناها ثلاثين سنه. قال سعيد: فقلت: ان بنى اميه يزعمون أن الخلافه فيهم! قال: كذبوا بنى الزرقاء، بل هم ملوك من شرار الملوك. و قال أبوبكر بن العربى فى شرحه: زاد بعضهم: و الحسن سته أشهر. و انظر البدايه و النهايه: ۸:۴۱، تاريخ الخلفاء للسيوطى: ۶ المسترشد فى امامه أميرالمؤمنين: ۴۴۹، اكمال الدين للصدوق: ۲:۴۶۲، و سبق أن أشبعنا الحديث بحثا على الرغم من أن العلامه باقر شريف القرشى فى حياه الامام الحسن عليه السلام: ۲:۱۴۰ هامش رقم ۲ يقول: ان هذا الحديث من الموضوعات لأن الخلافه قد صارت ملكا عضوضا فى أيام عثمان فهو الذى حولها عن مفاهيمها الخلافه و آثر الأمويين فى الحكم و الأموال و أتاح لهم من القوى ماهيأهم لمنازعه أميرالمؤمنين، و قد تحدث النبى صلى الله عليه و آله عما يؤول اليه الأمر من بعده فقال: ان أول دينكم بدء نبوه و رحمه، ثم يكون ملكا و جبريه.

[۲۲۰] تقدمت ترجمته.

[۲۲۱] انظر مروج الذهب: ۲:۳۱۷، علل الشرائع: ۱:۲۲۰ قريب من هذا، العقد الفريد: ۳:۱۳۱، تاريخ البديع: ورق ۲۱۶ مخطوط، أمالى الشيخ الطوسى: ۱:۱۷۴.

[۲۲۲] انظر الذريه الطاهره للدولابى (مخطوط): ورق ۲۵ و لم يذكر فى هذا الكتاب من طبعه جامعه مدرسين بتحقيق السيد محمد جواد الجلالى.

و انظر أيضا تاريخ الطبرى: ۶:۹۲، البدايه: ۸:۱۵، ابن خلدون: ۲:۱۸۶،

تاریخ دول الاسلام: ۵۳:۱، تاریخ الخلفاء للسیوطی: ۱۹۴، و ابن کثیر: ۴۱:۸، الاصابه: ۱۲:۲، ابن قتیبه: ۱۵۰، و سبق و أن أشرنا الی ذلک فی بنود الصلح ورد شبهات المستشرقین.

[۲۲۳] جوهره الکلام فی مدح الساده الأعلام: ۱۱۲، و انظر المصادر السابقه، علما أن عباره «و قیل بل... دینار» ذکرت فی حاشیه الذریه الطاهره المخطوطه.

و نحن لا نرید التعلیق علی هذه العطایا من قبل معاویه للامام الحسن علیه السلام أو للامام الحسین علیه السلام بل نکتفی بذکر الروایه التی ینقلها صاحب کتاب حیاه الامام موسی بن جعفر علیه السلام فی: ۳۳۲:۲ قال: قال الامام موسی ابن جعفر علیه السلام: ان الحسن و الحسین کانا لا یقبلان جوائز معاویه بن أبی سفیان... و اذا سلمنا بذلک فقد کفانا علماء الفقه الاسلامی مؤونه البحث عن هذه المسأله، فقد ذکروا أن صلات السلطان الجائر و هدایاه جائزه مالم تشتمل علی أموال مغصوبه یعلم غصبها علی نحو الیقین، فحینئذ لا یجوز أخذها، و ان اخذت وجب ردها الی أهلها، و أکثر ألاموال التی کانت بید معاویه انما هی من أموال الخراج و الزکاه... انظر کتاب المکاسب للشیخ الأنصاری رحمته الله.

[۲۲۴] حین قرر معاویه بن أبی سفیان أن یجعل ولده یزیدا ولی عهده، مع علمه بأن هذا الأمر صعب المنال نظرا لأن الصلح الذی ابرم بینه و بین الامام الحسن علیه السلام کان من بین شروطه أن یترک معاویه أمر المسلمین شوری بینهم بعد وفاته.

و لذا سعی فی موت الحسن بکل جهده، و أرسل مروان بن الحکم (طرید النبی صلی الله علیه و آله) الی المدینه و أعطاه مندیلا مسموما و أمره بأن یوصله الی زوجه الامام الحسن علیه السلام جعده بنت الأشعث بن قیس بما استطاع من الحیل لکی تجعل

الحسن یستعمل ذلک المندیل المسموم بعد قضاء حاجته و أن یتعهد لها بمبلغ مائه ألف درهم و یزوجها من ابنه یزید. فذهب مروان تنفیذا لأمر معاویه و استفرغ جهده حتی خدع زوجه الحسن و نفذت المؤامره.

فی المقاتل لأبی الفرج الاصبهانی: ۴۳، و أنساب الأشراف: ۴۰۴:۱، و ابن أبی الحدید فی شرح النهج: ۱۱:۴ و ۱۷:... و اراد معاویه البیعه لابنه یزید، فلم یکن شی ء أثقل علیه من أمر الحسن بن علی و سعد بن أبی وقاص، فدس الیهما سما فماتا منه.

و سبب ثقل أمر الحسن و سعد علیه هو: أن سعدا کان الباقی من الست أهل الشوری الذین رشحهم عمر للخلافه من بعده، و أما الحسن فلما جاء فی معاهده الصلح بینهما: أن یکون الأمر للحسن من بعده، و لیس لمعاویه أن یعهد به الی أحد. انظر ابن کثیر: ۴۱ / ۸، تاریخ الخلفاء: ۱۳۸، الاصابه ترجمه الحسن، ابن قتیبه: ۱۵۰، ابن أبی الحدید: ۱۳:۴، الصواعق: ۸۱.

أما أنه کیف اغتالهما؟ فلم نجد من یشرح کیفیه اغتیال سعدا، أما الحسن فقد روی المسعودی فی مروج الذهب بهامش الکامل، ۵۵:۶، ۳۵۳:۲، المقاتل أیضا: ۷۳، و تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۲۶:۴، و أسماء المغتالین من الأشراف: ۴۴، و تاریخ الیعقوبی: ۲۲۵:۲، و ابن الأثیر: ۱۹۷:۲، و ابن شحنه بهامش ابن الاثیر: ۱۳۲:۱۱، و ابن کثیر: ۴۳:۸، و ابن أبی الحدید فی و شرح النهج: ۴:۴ و ۱۷، و ابن حجر فی الصواعق المحرقه: ۱۳۶ ب ۱۰ فصل ۱ و غیرهم قالوا: ان جعده بنت الأشعث بن القیس الکندی سقته السم؛ و قد کان معاویه دس الیها: انک ان احتلت فی قتل الحسن وجهت الیک بمائه ألف درهم، و زوجتک یزید، فکان ذلک الذی بعثها علی سمه. فلما مات و

فی لها معاویه بالمال، و أرسل الیها: انا نحب حیاه یزید، و لو لا ذلک لوفینا لک بتزویجه. و انظر أیضا تاریخ الدول الاسلامیه: ۵۳:۱، تذکره الخواص: ۶۲، تاریخ أبی الفداء: ۱۹۴:۱.

و حری بهذه الأثیمه أن تجیب نداء ابن هند فهی من اسره انتهازیه لها تاریخها الأسود، فقد جبلت علی الطمع و علی الاستجابه لجمیع الدوافع المادیه، و قد قال الامام الصادق علیه السلام فیها کما فی أعیان الشیعه: ۷۸:۴، و الکافی: ۱۸۷:۱۶۷:۸: ان الأشعث شرک فی دم أمیرالمؤمنین، و ابنته جعده سمت الحسن، و ابنه شرک فی دم الحسین. و قریب من هذا و ذاک فی الاستیعاب: ۳۸۹:۱، تاریخ الخلفاء للسیوطی: ۷۴، مستدرک الحاکم: ۱۷۶:۳، الارشاد للشیخ المفید: ۱۵:۳، البحار: ۱۵۷:۴۴ و ۲۶:۱۴۹ و ۱۸، العدد القویه (مخطوط): ۷۳، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۱:۳، کشفه الغمه: ۵۸۴:۱، روضه الواظین: ۲۰۰، الاحتجاج للطبرسی: ۱۱:۲، الکافی: ۴۶۲:۱ ح ۳ الخرائج و الجرائح (مخطوط ۱۲۵): ح ۷.

و بعد کل هذا نری بعض المؤرخین الحاقدین یبررون قتل الامام علیه السلام من قبل معاویه کابن خلدون فی: ۱۸۷:۲ قال: و ما ینقل من أن معاویه دس الیه السم مع زوجته جعده فهو من أحادیث الشیعه، و حاشا لمعاویه من ذلک... الله الله من قول المتعصب هنا فانه یعترف بأن معاویه حارب أباالحسن علیا و هو خلیفه رسول الله باتفاق المسلمین و یقتل من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله جمع کثیر فی هذه المعرکه و یحارب الحسن علیه السلام و هو ریحانه رسول الله صلی الله علیه و آله ثم یستخلف یزید ابنه و هو شارب الخمر المتهتک الفاسق ثم یقتل حجرا و أصحاب حجر ثم یعمل أعمالا دون ذلک؟ و أما دسه

السم فحاشا له من ذلک؟!

و قد سار علی نهج ابن خلدون الدکتور فیلیب متی فی کتابه العرب ۷۹، و استند عبدالمنعم فی کتابه التاریخ السیاسی: ۲۰:۲ الی قول ابن خلدون أیضا حیث قال:... و لکنا نستبعد قیام معاویه بذلک.

و هناک أقوال غریبه فی هذا الصدد أشار الیها العلامه باقر شریف القرشی فی کتابه الحیاه السیاسه للامام الحسن علیه السلام فی: ۴۷۹:۲ کقول المستشرق روایت م. رونلدس فی کتابه عقیده الشیعه: ۹۰ و المستشرق لامنس فی دائره المعارف الاسلامیه: ۴۰۰ / ۷ و قد ذهبا الی أن الامام الحسن علیه السلام مات بالسل.

أما ألاستاذ حسین واعظ فی روضه الشهداء: ۱۰۷ فقد قال: مات بسبب عصا مسمومه ضغطها علی رجله... و فی البدء و التاریخ: ۵:۶ طبعه باریس أنه مات بطعنه شخص بظهر قدمه بزج مسموم و هو یطوف فی بیت الله الحرام فتوفی علی أثر ذلک....

أما الدکتور حسن ابراهیم حسن فقد ذهب فی کتابه تاریخ الاسلام السیاسی: ۳۸۹:۱ الی أن الامام مات حتف أنفه.

[۲۲۵] اعلام الوری للفضل بن الحسن الطبرسی: ۲۱۷ - ۲۱۳ دار المعرفه بیروت بالاضافه الی الارشاد للشیخ المفید: ۱۵:۲ مع اختلاف یسیر فی اللفظ و فیه: عشر سنین مع امارته... و أرسل الیها مائه ألف درهم، فسقته جعده السم، فبقی علیه السلام مریضا أربعین یوما.

و انظر مقاتل الطالب ۷۳ قریب من هذا باضافه:... أنی مزوجک من ابنی یزید... و لم یزوجها من یزید... و کذلک فی شرح ابن أبی الحدید للنهج: ۴۹:۱۶، و نقله المجلسی فی البحار: ۱۵۵:۴۴ و فیه: ۲۵... فخلف علیها رجل من آل طلحه فأولدها، فکان اذا وقع بینهم و بین بطون قریش کلام عیروهم و قالوا: یا بنی مسمه الأزواج... و فی العدد القویه (مخطوط:) ۷۳

قریب منه، و المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۱، الاحتجاج للطبرسی: ۲:۱۱، الخرائج و الجرائح (مخطوط): ۷:۱۲۵، الفتوح لابن أعثم: ۲:۳۲۲ هامش رقم ۱، الاستیعاب: ۱:۳۸۹، مروج الذهب: ۲:۵۰، تاریخ الخلفاء للسیوطی: ۷۴ بالاضافه الی المصادر السابقه.

[۲۲۶] فی (ب): أنظر.

[۲۲۷] حلیه الأولیاء ۲:۳۸ عن رقیه بن مصقله و فیه «لما حضر الحسن بن علی – الموت – قال: أخرجونی الی الصحراء لعلی أنظر فی ملکوت السماوات – یعنی الآیات – فلما اخرج به قال: اللهم انی أحتسب نفسی عندک، فانها أعز الأنفس علی، و کان مما صنع الله له أنه احتسب نفسه». و قریب منه فی کشف الغمه: ۱: ۵۶۸ – ۵۸۴، و البحار: ۴۴:۱۳۸:۵. فی طبقات الشعرانی. حیاه الامام الحسن علیه السلام «لما نزل به الموت قال: أخرجوا فراشی الی صحن الدار، فأخرج فقال: اللهم انی احتسب نفسی عندک فانی لم أصب بمثلها». و انظر تذکره الخواص: ۲۳، تاریخ ابن عساکر: ۴:۲۲۶، صفه الصفوه: ۱:۳۲۰.

[۲۲۸] الروایه علی تقدیر صحتها علی أن السم أثر فی کبد الامام علیه السلام حتی قاء بعضا منه، و هذا مما یرفضه الطب الحدیث بل یقول: ان السم یحدث التهابا فی المعده و بالتالی یؤدی الی هبوط فی ضغط الدم و یؤدی الی التهاب الکبد و الکبد هو الجهاز الخاص فی الجانب الأیمن الذی یقوم بافراز الصفراء کما جاء فی القاموس: ۱:۳۳۲، و تاج العروس ۲:۴۸۱، و یسمی الجوف بکامله کبدا، و هنا تکون الروایه غیر منافیه للطب حیث انه ألقی من جوفه علیه السلام قطعا من الدم المتخثر و التی تشبه الکبد.

[۲۲۹] انظر حلیه الأولیاء: ۲:۳۸، المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۲۰۲ مع تقدیم و تأخیر فی اللفظ، و نحوه فی الارشاد: ۲:۱۶ بلفظ: لقد سقیت السم

مرارا، ما سقیته مثل هذه المره، لقد لفظت قطعه من کبدی، فجعلت اقلبها بعود معی... و روضه الواعظین: ۲۰۰، بحارالأنوار: ۲۸:۱۵۸:۴۴، کشف الغمه: ۵۸۴:۱، مروج الذهب: ۴۲۷:۲، کفایه الأثر: ۲۲۶، الاحتجاج: ۱۱:۲، شرح النهج لابن أبی الحدید: ۱۷:۴، تاریخ الیعقوبی: ۲۰۰:۲، صفه الصفوه: ۳۲۰:۱، تهذیب التهذیب: ۳۰۰:۲، تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۲۲۶:۴.

[۲۳۰] فی (أ): تتهمها.

[۲۳۱] فی (أ): لأن تقتله.

[۲۳۲] فی (أ): یکنه.

[۲۳۳] انظر حلیه الأولیاء: ۳۸:۲ و فیه «عن عمیر بن اسحاق»، کشف الغمه: ۱: ۵۶۸ - ۵۸۴، البحار: ۵:۱۵۶:۴۴، و فی مروج الذهب: ۴۲۷:۲ بلفظ: فقال له الحسین علیه السلام: یا أخی و من سقاک؟ قال: و ما ترید بذلک؟ فان کان الذی أظنه فالله حسیبه، و ان کان غیره فما احب أن یؤخذ بی بری ء، فلم یلبث بعد ذلک الا ثلاثا حتی توفی صلوات الله علیه... و فی المناقب لابن شهرآشوب: ۲۰۲:۳ قریب من هذا بلفظ: و من سقاکه؟ قال: ما ترید به؟ أترید أن تقتله. ان یکن هو هو، فالله أشد نقمه منک، و ان لم یکن هو فما أحب أن یؤخذ بی بری ء، و انظر و شرح ابن أبی الحدید: ۱۷:۴، و: ۴۹:۱۶، الاستیعاب: ۳۹۰:۱، مقاتل الطالبیین: ۷۴ و البدایه: ۴۳:۸ و فیه: «یا عمیر! سلنی قبل أن لا تسلنی...» ترجمه الامام الحسن ضمن تاریخ دمشق: ۲۰۸ - ۲۰۷، الفتوح: ۳۲۲:۲ هامش رقم ۳، صفه الصفوه: ۳۲۰:۱.

[۲۳۴] فی (أ): انما.

[۲۳۵] فی (أ): أن أدخل.

[۲۳۶] (أ): مثلهم.

[۲۳۷] تاریخ الخلفاء: ۷۴، الکافی: ۱:(مولد الامام الحسن ح ۱ قریب من هذا، و جلاء العیون للسید عبدالله شبر ۳۱۹:۱، الوافی لملا محسن الفیض: ۱۷۴:۲، البحار: ۱۵۰:۴۴، أمالی الصدوق: ۹:۱۸۴، عیون أخبار الرضا: ۲۳۶:۱ ح ۶۲.

[۲۳۸] فی (أ): لشی ء.

[۲۳۹] فی

(ب، ج): على.

[۲۴۰] انظر الارشاد للشيخ المفيد: ۱۷:۲ مع اختلاف يسير فى اللفظ و زاد: يا أخى، انى مفارقك و لاحق بربى جل و عز و قد سقيت السم و رميت بكبدى فى الطست، و انى لعارف بمن سقانى السم و من أين دهيت و أنا اخاصمه... و ستعلم يا ابن ام ان القوم يظنون أنكم تريدون دفنى عند رسول الله صلى الله عليه و آله فيجلبون فى منعكم عن ذلك و بالله أقسم... ما كان وصى به اليه اميرالمؤمنين عليه السلام حين استخلفه و أهله لمقامه، و دل شيعته على استخلافه و نصبه لهم علما من بعده... و قريب من هذا فى ناسخ التواريخ: حياه الامام الحسن، و معالى السبطين: ۴۷، جلاء العيون السيد عبدالله شبر: ۳۶۸:۱، البحار: ۱۴۵:۴۴ ح ۱۳ و: ۲۹:۱۶۰ و: ۲۸:۱۵۸.

و انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۲۰۴:۳ و ۲۰۲، كفايه الأثر: ۲۲۶، روضه الواعظين: ۲۰۰، شرح النهج لابن أبى الحديد: ۱۴،۱۳، ۱۰:۱۶، الكافى: ۳۰۲:۱ ح ۳، الخرائج و الجرائح: ۱۲۵، عيون المعجزات: ۶۰ و ۶۵، أمالى الشيخ الصدوق: ۱۳۳، مرآه العقول: للعلامه المجلسى ۲۲۶:۱، أعيان الشيعه: ۷۹:۴، مقتل الحسين للخوارزمى: ۱۳۷.

[۲۴۱] فى (أ): تركته.

[۲۴۲] انظر الاستيعاب: ۳۸۹:۱ و ۳۷۴، مستدرك الحاكم: ۱۷۳:۳، و قد اختلف فى سن الامام الحسن عليه السلام وقت وفاته فقيل: انه توفى و هو ابن ثمان و أربعين سنه كما يذكر السيوطى ذلك فى تاريخ الخلفاء: ۱۲۹ و قيل: توفى و هو ابن ست و أربعين سنه كما ورد فى الامامه و السياسه: ۱۴۶:۱ و شرح النهج لابن أبى الحديد: ۱۸:۴ و ۵۱:۱۶. و قيل: توفى سنه ۴۹ ه و هذا ما ذهب اليه ابن كثير و ابن حجر فى التهذيب: ۳۹:۶، و قيل سنه ۵۱ ه و

هذا ما ذهب اليه الخطيب البغدادى فى تاريخه. أما الشهر الذى توفى فيه فقد اختلف فيه أيضا، فقيل فى ربيع الأول لخمس بقين منه، و قيل فى صفر لليلتين بقيتا منه، و قيل يوم العاشر من المحرم يوم الأحد سنه ۴۵ ه كما فى المسامرات: ۲۶، أما المشهور عند الشيعه فانه توفى فى صفر فى السابع منه. و قد ذكر السيد مهدى الكاظمى فى دوائر المعارف: ۲۳ تفصيل الأقوال فى وفاته. و انظر الارشاد للشيخ المفيد: ۱۵:۲، مقاتل الطالبيين: ۸۳، المعارف لابن قتيبه: ۲۱۳، الكافى: ۲:۴۶۱:۱، بحارالأنوار: ۱۰:۱۴۴:۴۴ و ۱:۱۳۴ و: ۱۸:۱۴۹، عيون المعجزات: ۶۷، العدد القويه (مخطوط): ۷۳، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۷۵:۲، و: ۱۹۱:۳، كشف الغمه: ۵۸۳:۱ و ۵۸۴، المصباح للكفعمى: ۵۲۲. الامام الحسن بن على للملطاوى: ۷۲، سمط النجوم العوالى: ۵۳۹:۲، التنبيه و الأشراف: ۲۶۰، العقد الفريد: ۱۲۸:۳، و: ۳۶۱:۴، مروج الذهب: ۵۲:۲، البيان و التبيين: ۳۶۰:۳، أنساب الأشراف: ۴۰۴:۱.

[۲۴۳] تقدمت ترجمته. و فى (ب، ج): سعيد بن أبى وقاص.

[۲۴۴] انظر العقد الفريد: ۶۷:۳ و ۱۲۸ و، و: / ۳۶۱، مستدرک الحاكم: ۱۷۳:۳، الاستيعاب: ۳۸۹:۱ بزياد: قدمه الحسين للصلاه على أخيه، و قال: لو لا انه سنه ما قدمتک، المعارف لابن قتيبه: ۲۱۲، شحر النهج لابن أبى الحديد: ۱۸:۴، ابن الأثير: ۱۸:۳، الطبقات الكبرى فى ترجمه سعيد: ۵: ۲۴ - ۱۹، المقاتل: ۸۳.

[۲۴۵] انظر تاريخ الخميس: ۳۲۳:۲، الكافى: ۳:۳۰۲:۱، البحار: ۹:۱۴۲:۴۴. و هذا هو الرأى الصحيح لأن القول الأول بعيد نظرا لتوتر العلاقات بين الامويين و الهاشميين فكيف يقدم الحسين عميدهم للصلاه عليه. و من الثابت تاريخيا أيضا انه لم يحضر أحد من الامويين فى الصلاه سوى سعيد بن العاص.

[۲۴۶] انظر الاصابه: ۳۳۰:۱، تاريخ ابن عساكر: ۲۲۸:۸، البدايه

و النهایه: ۴۴:۸، الاستیعاب: ۳۸۹:۱، العقد الفرید: ۱۲۸:۳، مروج الذهب: ۵۱:۲، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۷۵:۲، رحله ابن بطوطه: ۷۶، عیون ابن قتیبه: ۳۱۴:۲، الامام الحسن بن علی للملطاوی: ۷۲، و سمط النجوم العوالی: ۵۳۹:۲، الارشاد للشیخ المفید: ۱۵:۲، دلائل الامامه: ۶۱، المقاتل: ۷۴، شرح النهج لابن أبی الحدید: ۱۶: ۵۱ – ۴۹، الخرائج و الجرائح: ۲۴۲:۱ ح ۸، بحارالأنوار: ۱۵۶:۴۴، کفایه الطالب: ۲۶۸ أمالی الطوسی: ۱۵۹، الکافی: ۳:۳۰۲:۱، عیون المعجزات: ۶۵ – ۶۰، ابن الأثیر: ۱۹۷:۳. الفتنه الکبری:

اتجهت مواکب التشییع نحو المرقد النبوی لتجدد العهد بجده صلی الله علیه و آله لکن لما علم الامویون ذلک تجمعوا و انضم بعضهم الی بعض بدافع الأنانیه و الحقد و العداء للهاشمیین الی احداث شغب و معارضه لدفن الامام بجوار جده لأنهم رأوا أن عمیدهم عثمان دفن فی حش کوکب – مقبره الیهود – فکیف یدفن الحسن مع جده فیکون ذلک عارا علیهم و خزیا فأخذوا یهتفون بلسان الجاهلیه الحمقاء: یا رب هیجاء، هی خیر من دعه، أیدفن عثمان بأقصی المدینه و یدفن الحسن عنده جده؟

و انعطف مروان بن الحکم و سعید بن العاص نحو عائشه و هما یستفزانها و یستنجدان بها لمناصرتهم انظر الکافی: ۳۰۲:۱ ح ۳، علل الشرائع: ۲۲۵:۱ ح ۳، عیون المعجزات: ۶۵ – ۶۰. و لا نرید أن نتحدث عن مواقف عائشه السلبی من سبطی رسول الله صلی الله علیه و آله فلقد کانت تحتجب منهما و هما لها من المحارم، انهما سبطا زوجها و لا تحل لهما و لا یحلان لها... و سبق و أن ناقشنا ذلک من خلال المصادر التاریخیه کطبقات ابن سعد: ۵۰:۸، و کتاب عائشه و السیاسه: ۲۱۸، و اعلام الوری فی أعلام الهدی: ۱۲۶.

و

هنا نذكر قول القاسم بن محمد الطيب و ابن الطيب - ابن أخيها - فزجرها وردعها عن موقفها قائلا: يا عمه، ما غسلنا رؤوسنا من يوم الجمل الأحمر أتريدون أن يقال يوم البغله الشهباء كما ورد فی تاريخ اليعقوبی: ۱:۲۰۰.

أما سرور معاويه فكان لا يوصف حيث كبر و سجد لله شكرا وكبر من كان معه فی الخضراء، و لما سمعت ذلك زوجه فاخته بنت قرضه خرجت من خوخه لها فرأت زوجها قد غمره الفرح و السرور فقالت له: سرك الله يا أميرالمؤمنين، ما هذا الذی بلغك فسررت به؟ قال: موت الحسن. فاستعبرت و قالت: انا لله و انا اليه راجعون، ثم بكت و قالت: مات سيد المسلمين، و ابن بنت رسول الله صلى الله عليه و آله كما جاء فی مروج الذهب: ۲:۳۰۵، و أخذ معاويه يتعجب من سرعه تأثير السم الذی بعثه للامام قائلا: يا عجبا من الحسن شرب شربه من عسل بماء رومه فقضى نحبه! كما جاء فی الاستيعاب: ۱:۳۷۴. و انظر كفايه الطالب: ۲۶۸، مقتل الحسين للخوارزمی: ۱:۱۴۱ الفتوح لابن أعثم: ۲:۳۲۳ هامش رقم ۳.

[۲۴۷] انظر أنساب الأشراف: ۱:۴۰۴، المناقب: ۳:۱۹۱ باضافه «و أشهر». و انظر المصادر السابقه. و فی الارشاد: ۲:۱۵ بلفظ «ثمان و أربعون سنه».

[۲۴۸] انظر الكافی: ۱:۵۸۳ بالاضافه الى المصادر السابقه، و عيون المعجزات: ۶۷.

[۲۴۹] المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۱، الصواعق المحرقه: ۱۴۱ باب ۱۰ فصل ۳، الاستيعاب بهامش الاصابه: ۱:۳۷۴ بالاضافه الى المصادر السابقه.

[۲۵۰] انظر الارشاد: ۲:۱۵، العدد القويه (مخطوط): ۷۳ الصواعق المحرقه: ۱۴۱ باب ۱۰ فصل ۳ بالاضافه الى المصادر السابقه.

[۲۵۱] هناك شبهه لابد من الوقوف عليها و دحض أراجيف المرجفون و أصحاب الحقد و سوء الظن و

هی: أن الامام قد اشتهر بکثره الزواج و لذا حامت هذه الشبهه حولها الشکوک و الظنون و حفت به التهم و الطعون علی الرغم من أن الشریعه الاسلامیه لا تمانع من کثره الزواج بل ندب الیه الاسلام کثیرا بقوله صلی الله علیه و آله: تناکحوا تناسلوا حتی اباهی بکم الامم یوم القیامه و لو بالسقط. و قال سفیان الثوری: لیس فی النساء سرف.

و قال الخلیفه عمر بن الخطاب: انی أتزوج المرأه و مالی فیها من أرب، و أطاها و مالی فیها شهوه، فقیل له: فلماذا تتزوجها؟ فقال: حتی یخرج منی من یکاثر به النبی صلی الله علیه و آله و قد تزوج المغیره بن شعبه بألف امرأه... انظر الاستیعاب: ۴:۳۷۰، و انظر شرح الشفا لعلی القاری: ۱:۲۰۸.

و بحسب التتبع لأحوال الامام و انشغاله بأمور المسلمین و الحروب مع أبیه فی الجمل و غیرها و کذلک مع معاویه و ما عاناه من جیشه فان الکثره التی اتهم بها فهی بعیده عن الواقع کل البعد، و لذا اختلف الرواه فی ذلک اختلافا کثیرا فقد روی أنه علیه السلام تزوج سبعین، و قیل تسعون و قیل مائتین و خمسین، و قیل ثلاثمائه، ولسنا بصدد احصاء کل الروایات بل نشیر الیها اشاره عابره مع المصدر.

فقد ذکر فی شرح النهج لابن أبی الحدید: ۴:۸، و: ۱۶:۲۱ و العدد القویه (مخطوط): ۷۳، و تهذیب تاریخ دمشق لابن عساکر: ۴:۲۱۶ انه علیه السلام تزوج سبعی من امرأه، و هذه الروایه اخذت عن علی بن عبدالله البصری الشهیر بالمدائنی (ت ۲۲۵ ه) و قد عده صاحب میزان الاعتدال فی: ۳:۱۳۸ ط دار احیاء الکتب العربیه. من الضعفاء الذین لا یعول علی أحادیثهم، و امتنع مسلم من الروایه

عنه، و وصفه صاحب لسان المیزان: ۲۵۲:۴، و صاحب معجم الادباء: ۱۲۶:۱۲ بمثل ذلک.

أما روایه التسعین فقد ذکرها صاحب نور الأبصار: ۱۱۱ و هی مرسله حسب ما صرح به هو و المرسله لا یعول علیها.

أما الروایتان الأخیرتان فقد ذکرهما صاحب «قوت القلوب» فی: ۲۴۶:۲ أبوطالب المکی محمد بن علی بن عطیه (ت ۳۸۶ ه) و أخذها عنه المجلسی فی بحاره: ۱۳۷:۱۰ و کذلک ابن شهرآشوب فی مناقبه: ۱۹۲:۳ و ۱۹۹ و هذا الرجل - أبوطالب المکی - لا یعول علیه و لا على مؤلفاته لأنه مصاب ب «الهستیریا» بقوله: لیس على المخلوقین أضر من الخالق. انظر البدایه و النهایه: ۳۱۹:۱۱ و لسان المیزان: ۳۰۰:۵، الکنى و الألقاب: ۱۰۶:۱، و المنتظم لابن الجوزی: ۱۹۰:۷.

و الخلاصه: ان هذه الأباطیل قد افتعلها المنصور الدوانیقی و أخذها عنه المؤرخون کما ذکر صاحب المروج: ۲۲۶:۳، و صبح الأعشى: ۲۳۳:۱، و جمهره رسائل العرب: ۹۲:۳. ثم جاءت لجان التبشیر کلامنس و غیره فی دائره معارفه: ۴۰۰:۷ من ترویج الأکاذیب علیه علیه السلام و المسلم و المقطوع به هو تزوجه علیه السلام بباکره واحده و تسع زوجات ثیبات. فجعده بنت الأشعث تزوجها الامام علیه السلام فی عهد أبیه علیه السلام و الظاهر انها أول زوجه تزوجها، و کانت عنده الى أن سمته و لم یذکر لها ولد و هی الباکره الوحیده من زوجاته، و خوله بنت منظور الفزاریه، و بنت عقبه بن مسعود الثقفی، و امرأه من کلب، و ام اسحاق بنت طلحه بن عبیدالله، و هند ابنه سهیل بن عمرو، و حفصه ابنه عبدالرحمن بن أبی بکر، و امرأه من بنات علقمه بن زراره، و اخری من بنی شیبان من آل همام بن مره، و اخری من بنات

عمرو بن الأهیم المنقری.

[۲۵۲] انظر الکافی: ۵۸۴:۱، بحارالأنوار: ۱۶۲:۴۴ ح ۳۱ و ۳۲، کشف الغمه: ۱۵۲:۲.

و قد اختلف فی عدد أولاده علیه السلام فقیل أولاده علیه السلام خمسه عشر ولدا، ذکرا و أنثی، کما جاء فی العدد القویه (مخطوط): ۷۳، و بحارالأنوار: ۱۷۳:۴۴ ح ۱۰. و قیل له من الأولاد سته عشر و زاد فیهم أبابکر و قال: قتل عبدالله بن الحسن مع الحسین علیه السلام کما جاء فی اعلام الوری: ۲۱۳، والبحار: ۱۶۳:۴۴ ح ۱، و قیل له من الأولاد ثلاثه عشر ذکرا و ابنه واحده، کما جاء فی المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳، و بحارالأنوار: ۱۶۸:۴۴ ح ۴.

و قیل له اثناعشر، ثمانیه ذکورا و أربع اناث. و قیل له خمسه عشر، الذکور احدی عشر، و الاناث أربع کما جاء فی النفحه العنبریه. و قیل له سته عشر، الذکور احدی عشر، و الاناث خمس کما جاء فی زینب و الزینبات للعبیدلی و اتحاظ الحنفا الحنفا فی أخبار الخلفا للمقریزی، و المجدی فی النسب، و قیل له تسعه عشر، الذکور ثلاثه عشر و البنات ست کما جاء فی سر السلسله العلویه لأبی نصر البخاری.

و قیل له عشرون، سته عشر ذکرا، و أربع بنات کما جاء فی تذکره الخواص. و قیل له اثنان و عشرون، الذکور أربعه عشر، و الاناث ثمان کما جاء فی الحدائق الوردیه: ۱۰۷.

[۲۵۳] استشهد مع عمه سیدالشهداء فی کارثه کربلاء، و له من العمر احدی عشر سنه کما جاء فی تاریخ الطبری: ۲۵۹:۶، اللهوف فی قتلی الطفوف: ۶۸، المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳، البحار: ۱۶۸:۴۴ ح ۴.

[۲۵۴] هو فی طلیعه أولاد الحسن علیه السلام و قد حضر مع عمه الحسین علیه السلام فی کربلاء و جرح و لم یستشهد

بـل استشـفع به أسـماء بن خارجه الفزارى فشـفعوه به. قال عمر بن سـعد: دعوا لأبى حسان ابن اخته. و كان فى ريعان الشـباب و غضـاره العمر، و كـالقمر فى جماله و بهائه و نضارته كما جاء فى الارشاد: ۲:۲۵ و مقاتل الطالبيين: ۱۸۰، و الأغانى: ۲۱:۱۱۵، و بحارالأنوار: ۴۴:۱۶۷ ح ۳ و ۴، و الحـدائق الورديه: ۱۰۷، و تنقيح المقال: ۱:۲۷۲، و عمده الطالب: ۷۸ و زاد فيه: تـوفى و عمره خمس و ثلاـثون سـنه مسـموما قـد سـقاه السـم الوليـد بـن عبـدالملك. و انظر أيضـا و تاريـخ دمشـق: ۶:۳۳۰، و المنـاقب لاـبن شهرآشوب: ۳:۱۹۲.

[۲۵۵] سـتأتى ترجمته من لسان المؤلف نفسه بعـد صـفحات قليله، و للمزيـد انظر ترجمه فى تاريخ دمشق: ۴:۲۱۸ و سيره أعلام النبلاء: ۴:۴۸۵، و الارشاد و للشيخ المفيد: ۲:۲۳ و غيرهما.

[۲۵۶] امه الخزرجيه، كان جليل القـدر، كريم الطبع، كثير البر و الاحسان، كان يلى صـدقات رسول الله صـلى الله عليه و آله فلما ولى سـليمان بن عبدالملك عزله عنها و لما هلك و اسـتخلف عمر بن عبدالعزيز أرجعها اليه، توفى و له من العمر تسـعون سنه و قيل مائه، و خرج زيد من الدنيا و لم يدع الامامه و لا ادعاها له مدع من الشـيعه و لا غيرهم. انظر الارشاد للشـيخ المفيد: ۲: ۲۳ – ۲۰، البحار: ۱۰:۲۳۴، و: ۴۴:۱۶۸ ح ۴ طبقات ابن سعد: ۵:۳۴، أنساب الأشراف: ۳:۷۲، سير أعلام النبلاء: ۴:۴۸۷، المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۲، المعارف: ۲۱۲.

[۲۵۷] انظر الارشـاد: ۲:۲۶ و لكن بلفـظ: عمرو و القـاسم و عبـدالله بنو الحسن بن على عليه السـلام، استشـهدوا بين يـدى عمهم الحسين عليه السلام بالطف، و انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۳:۱۹۲، البحار: ۴۴:۱۶۸ ح ۴، المعارف:

۲۱۲ بلفظ عمر.

[۲۵۸] انظر المصادر السابقه.

[۲۵۹] انظر الارشاد: ۲:۲۰ و فی ص ۲۶ قال: و عبدالرحمن رضی الله عنه بن الحسن خرج مع عمه الحسین علیه السلام الی الحج فتوفی بالأبواء و هو محرم. و الکافی: ۳۶۸:۴ ح ۳، و البحار: ۱۷۲:۴۴ ح ۸ و: ۱۶۸ ح ۴، و المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳.

[۲۶۰] انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳، البحار: ۱۶۸:۴۴ ح ۴.

[۲۶۱] انظر عمده الطالب: ۴۷، المناقب: ۱۹۲:۳، البحار: ۱۶۸:۴۴ ح ۴.

[۲۶۲] هو الملقب بالأثرم امه ام اسحاق بنت طلحه بن عبیدالله التیمی، کان له فضل و لم یکن له ذکر فی ذلک کما جاء فی الارشاد: ۲:۲۰ و ۲۶، و عمده الطالب: ۴۷، بحارالأنوار: ۱۶۳:۴۴ ح ۱، و المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳، و المعارف: ۲۱۲.

[۲۶۳] انظر المناقب لابن شهرآشوب: ۱۹۲:۳، و البحار: ۱۶۸:۴۴ ح ۴.

[۲۶۴] انظر تاریخ الیعقوبی: ۳۲۰:۲، مروج الذهب: ۷۷:۳، تاریخ الطبری: ۴۶۱:۵، ابن الأثیر: ۵۷۸:۲، المعارف لابن قتیبه: ۲۱۲ و نصت أکثر المصادر علی أنها ام عبدالله و لیس ام الحسن. انظر الارشاد: ۱۵۵:۲، و عمده الطالب: ۴۷.

[۲۶۵] فی (أ) عبدالله و فی الارشاد التیمی (بدل) التمیمی.

[۲۶۶] الارشاد: ۲:۲۰ و ۲۶.

[۲۶۷] فی (أ): ابنین.

[۲۶۸] فی (ب، د): علی.

[۲۶۹] فی (أ): بره.

[۲۷۰] فی (أ): اذا.

[۲۷۱] فی (أ): تولی.

[۲۷۲] انظر الارشاد للشیخ المفید ۲۱:۲ مع اختلاف یسیر فی بعض الألفاظ: و سیر أعلام النبلاء: ۴۸۷:۴ رقم ۱۸۶، بحارالأنوار: ۱۶۳:۴۴ ح ۲، التذکره: ۱۲۲، المناقب لابن شهرآشوب: ۴۴:۴ و ۴۵.

[۲۷۳] انظر الارشاد: ۲۱:۲. و ذکر الشعر البلاذری فی أنساب الأشراف: ۳: ۸۴ - ۷۲ و الشبلنجی فی نور الأبصار: ۲۵۰ عدا البیت الأول.

[۲۷۴] فی (أ): لأبيات الديار.

[۲۷۵] فی (أ): قد قارنتها.

[۲۷۶] انظر الارشاد: ۲:۲۲، بحارالأنوار: ۴۴:۱۶۳ ح ۲، طبقات

ابن سعد: ۳۴ / ۵.

[۲۷۷] الارشاد: ۲۲:۲. و ذکر البلاذری: ۷۲:۳ و ۷۳، البیت الأول فقط: و ذکر محقق أنساب الأشراف الشیخ العلامه المحمودی عن تاریخ ابن عساکر ۳۰۲:۶ القصیده کامله، بحارالأنوار: ۱۶۳:۴۴ ح ۲، أما الشبلنجی فی نور الأبصار: ۲۵۱ فقد ذکرها کامله طبق ما ورد فی نسخه (أ).

[۲۷۸] فی (أ): و ان.

[۲۷۹] فی (أ): کان.

[۲۸۰] فی (أ): حمید.

[۲۸۱] فی (أ): سریع.

[۲۸۲] فی (أ): المضطر.

[۲۸۳] فی (أ): یرجوه.

[۲۸۴] فی (أ): الدمی.

[۲۸۵] فی (أ): مجدهم.

[۲۸۶] فی (أ): مات.

[۲۸۷] فی (أ): أیضا.

[۲۸۸] انظر الارشاد: ۲۲ / ۲ و ۲۳ مع اختلاف یسیر، و بحارالأنوار: ۱۶۵:۴۴ ح ۳.

[۲۸۹] فی (ب): فأما.

[۲۹۰] فی (أ): لا یدخل.

[۲۹۱] فی (أ): المشیب.

[۲۹۲] فی (أ): نفسه.

[۲۹۳] فی (أ): الیه.

[۲۹۴] فی (أ): المشیب.

[۲۹۵] انظر الارشـاد: ۲:۲۳ و ۲۴ مع اختلاف فی التقـدیم و التـأخیر ببعض الألفـاظ و زیـاده تـاره اخری، و انظر مختصـر تاریخ دمشق: ۶:۳۳۰، أنساب الأشراف: ۳:۷۳ ح ۸۵ الخبر مختصرا، و کذا الذهبی فی سیر أعلام النبلاء: ۴:۴۸۵ و فی هامش السیر نقله عن مصعب الزبیری فی نسب قریش ۴۶ و ۴۷، تاریخ دمشق: ۴:۲۸۱، و نقله العلامه المجلسی فی البحار: ۴۴:۱۶۶: تنقیح المقال: ۱:۲۷۲، و عمده الطالب: ۷۸، نورالأبصار: ۲۵۱.

[۲۹۶] فی (أ): والله.

[۲۹۷] فی (ب، أ): ما علیک.

[۲۹۸] انظر المصادر السابقه.

[۲۹۹] انظر الارشاد: ۲:۲۵، مقاتل الطالبیین: ۱۸۰، الأغانی: ۲۱:۱۱۵ و ۱۴:۱۵۸، بحارالأنوار: ۴۴:۱۶۷ ح ۳، تنقیح المقال: ۱:۲۷۲، عمده الطالب: ۷۸.

[۳۰۰] فی (أ): فی.

[۳۰۱] فی (أ): و انتزع.

[۳۰۲] انظر المصادر السابقه.

[۳۰۳] فی (أ): مات.

[۳۰۴] فی بعض النسخ «خمس و ثلاثون»، و أعتقد، أن هذا خطأ من النساخ أو أنه تصحیف، و الصحیح هو خمس و ثمانون کما أثبتناه والله العالم بحقائق

الامور.

[۳۰۵] فی (أ): و أوصنی، و فی (ب، ج): وصی.

[۳۰۶] انظر الارشاد: ۲:۲۵ بالاضافه الی المصادر السابقه.

[۳۰۷] فی (أ): کانت.

[۳۰۸] انظر المصادر السابقه.

[۳۰۹] انظر الارشاد: ۲:۲۶ بالاضافه الی المصادر السابقه.

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ٩

المقدمة:

تأسّس مركز القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السید حسن فقیه الإمامی عام ١٤٢٦ الهجری فی المجالات الدینیة والثقافیة والعلمیة معتمداً علی النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائیین والمثقفین فی الجامعات والحوزات العلمیة.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراکز القائمة بتوفیر المصادر فی العلوم الإسلامیة وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول علی مصادرها أحیاناً، تهدف مؤسسة القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان إلی التوفیر الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلی الباحثین فی العلوم الإسلامیة وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الکترونیة من الکتب والمقالات العلمیة والدراسات المفیدة وهی منظمة فی برامج إلکترونیة وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثین والمثقفین والراغبین فیها.

وتحاول المؤسسة تقدیم الخدمة معتمدة علی النظرة العلمیة البحتة البعیدة من التعصبات الشخصیة والاجتماعیة والسیاسیة والقومیة وعلی أساس خطة تنوی تنظیم الأعمال والمنشورات الصادرة من جمیع مراکز الشیعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامیة وتعالیم القرآن وآل بیت النبیّ علیهم السلام

تحفیز الناس خصوصا الشباب علی دراسة أدقّ فی المسائل الدینیة

تنزیل البرامج المفیدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثین والمحققین فی الحوازت العلمیة والجامعات

توسیع عام لفکرة المطالعة

تهمید الأرضیة لتحریض المنشورات والکتّاب علی تقدیم آثارهم لتنظیمها فی ملفات الکترونیة

السیاسات:

مراعاة القوانین والعمل حسب المعاییر القانونیة

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراکز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتینیة وتکرار المحاولات السابقة

العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات
من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولیة العمل.

نشاطات المؤسسة:
طبع الکتب والملزمات والدوريات
إقامة المسابقات في مطالعة الکتب
إقامة المعارض الالکترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما في الأمكنة الدينية والسياحية
إنتاج الأفلام الکرتونية والألعاب الکمبيوترية
افتتاح موقع القائمية الانترنتي بعنوان : www.ghaemiyeh.com
إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...
الإطلاق والدعم العلمي لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها
تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب کيوسک kiosk، الرسالة القصيرة ((sms
إقامة الدورات التعليمية الالکترونية لعموم الناس
إقامة الدورات الالکترونية لتدريب المعلمين
إنتاج آلاف برامج في البحث والدراسة وتطبيقها في أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛
١.JAVA
٢.ANDROID
٣.EPUB
٤.CHM
٥.PDF
٦.HTML
٧.CHM
٨.GHB
إعداد ۴ الأسواق الإلکترونية للکتاب على موقع القائمية ويمکن تحميلها على الأنظمة التالية
١.ANDROID
٢.IOS
٣.WINDOWS PHONE
۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً في الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقـدم بكلمـة الشـكر والتقـدير إلى مكاتب مراجع التقليـد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسـسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فى تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزى

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلى، الرقم ١٢٩، الطبقة الأولى.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونى : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزى ٠٣١٣۴۴٩٠١٢۵

هاتف المكتب فى طهران ٨٨٣١٨٧٢٢ ـ ٠٢١

قسم البيع ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩شؤون المستخدمين ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩.